

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- CSERES TIBOR: Károly – Karcsi – Carol (regényszál) 577
CSORDÁS GÁBOR versei 603
TAKÁCS IMRE versei 605
SÖTÉR ISTVÁN: Erdei menet (regényrészlet) 607

*

- WEÖRES SÁNDOR versei 611
KALÁSZ MÁRTON versei 612
BEREMÉNYI GÉZA: Eldorádó (regény, VII.) 613
GYÖRFFY MIKLÓS: A férfikor nyara (regényrészlet) 627
KUKORELY ENDRE versei 641
KERTÉSZ ÁKOS: Két part között (regényrészlet) 643
KÓBÁNYAI JÁNOS: El (elbeszélés) 656
THIERY ÁRPÁD: Lehetne bármi... (elbeszélés) 668
BOTÁR ATTILA versei 676
MELIORISZ BÉLA versei 678
FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel 5.
– *Pásztor Erzsébet* 679
PÁLYI ANDRÁS: Színházi előadások Budapesten 687
P. MÜLLER PÉTER: Pécsi színházi esték 692
NÁDAS PÉTER: Két kiállításmegnyitó 694
NÉMETH LAJOS: Búcsú Bálint Endrétől 698
SZERVÁC JÓZSEF verse 701
LABANCZ GYULA versei 702
BÉKÉSI GYULA verse 703
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek is 704
CSÜRÖS MIKLÓS: Emberség és esztétikum (*Kiss Ferenc tanulmányköteteiről*) 712
POSZLER GYÖRGY: Az ontológiai esztétika nyomában
(*Bécsy Tamás írásairól*) 715

1986

JULIUS-AUGUSZTUS

Társadalomtudományi fórum

- LACKÓ MIKLÓS: Nemzeti kérdés, nemzettudat a két világháború között 719
HUSZÁR TIBOR: A szociográfus Szabó Zoltán 727
ILLÉS LÁSZLÓ: Az utolsó üzenet
(*Kun Béla irodalmi tanulmányai*) 741

*

- VEKERDI LÁSZLÓ: Gutenberg-paradoxon 745
TÜSKÉS TIBOR: Illúziótlan számvetés (*Kálnoky László verseskötetéről*) 755
CSAJKA GÁBOR CYPRIÁN: Balaskó Jenő: Mini ciklon 758
DOMOKOS MÁTYÁS: Garaczi László: Plasztik 760
SZENDI ZOLTÁN: Székely Ákos: Verfafrodita nász 761
PARTI NAGY LAJOS: Bárdos László: Feliratok 763
HAVASI JÁNOS: Bálint B. András: Mint a szarvas... 764
PAPP ISTVÁN: Hallama Erzsébet: Békés környék 766
GÁRDONYI TAMÁS: Irodalmi séták (*Marafkó László és Töttös Gábor könyvei*) 767

KÉPEK

A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 6.

- SCHADL JÁNOS: Fej 640, Férfi hátakt 642, BOHACSEK EDE: Önarckép 675, LESZNAI ANNA: Harlekin I. (hímzésterv) 677, Andrassy (hímzésterv) 686, GULÁCSY LAJOS: Krisztus a kereszten 697, Nakonxipán 700, BREUER MARCELL: Férfi arckép 726, STEFÁN HENRIK: Taormina 740, Fiesole 744

(*Nádor Katalin fotói*)

JELENKOR

XXIX. ÉVFOLYAM

7—8. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
HAVASI JÁNOS

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj: 192,- Ft.

86-1852 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A PANNÓNIA KÖNYVEK sorozatban hasonló kiadásban adta ki a kaposvári Palmiro Togliatti könyvtár *Egry József-Takáts Gyula: Vízitükör* c., eredetileg 1955-ben Pécsen, a Dunántúli Magvető gondozásában megjelent kötetét, amely a festő tizennégy balatoni rajzát és a költő tizenhármas versét tartalmazza.

„A Vízitükör-ben a versek és rajzok kapcsolatát nem a formális azonosság, hanem a belső, a lelki, a tartalmi rokonság teremti meg. A versek is, a rajzok is különmemű, önálló alkotások, de ugyanabból a természetélményből fakadnak. Legföljebb azt tehetjük hozzá, hogy amíg Egry a Badacsony oldaláról nézte a Balatont, Takáts a somogyi, a berki oldalról szemléli itt a vizet” – írja Tüskés Tibor az Utószóban.

A sorozat következő kötete, a Baranya Megyei Könyvtár kiadványa, *Hallama Erzsébet: Fele játék, fele győzelem* c. interjúkötete júniusban jelenik meg. A kötet tizenhárom pécsi illetve innen elszármazott tudóssal folytatott beszélgetés anyagát tartalmazza; az írások nagy részét a korábbi években folyóiratunkban „Tudósportrék” sorozattal közöltük. Az irodalmi igénytel formált interjú-portrék főképpen a felszabadulást közvetlenül megelőző és követő évtizedek pécsi tudományos életéről adnak képet, s emellett bemutatják a tudósok személyiségét, hétköznapi életét is. A kötet a következő portrékat foglalja magába: *Csizmadia Andor, Donhoffter Szilárd, Ernst Jenő, Flerkó Béla, Grastyán Endre, Horváth A. Olivér, Kerpel-Frónius Ödön, Kislégyi Nagy Dénes, Lissák Kálmán, Melczér Miklós, Romhányi György, Szentágotthai János és Tigyi József.*

*

KÍNAI VENDÉGEINK. Június 3-án szerkesztőségünkbe látogatott *Yang Kuang-man* és *Wang Zhi-liang* kínai író és könyvkiadói szerkesztő. Vendégeink

ismerkedtek Pécs és Baranya kultúrájával és tájékoztatták az írócsoportot a mai kínai irodalmi életről.

*

A PÉCSI GALÉRIA II. félévi kiállítási terve: Július 6.–augusztus 24. IX. *Országos Kerámia Biennálé.* – Augusztus 29.–szeptember 28. *Memphis* (olasz formatervezés). – Október 3.–november 2. *Mai holland festészet.* – November 6.–december 7. *Földi Péter* festményei. – December 12.–január 11. *Pinczehelyi Sándor* festőművész és grafikus munkái.

•

MOHÁCSI JENŐ-BIBLIOGRÁFIA jelent meg az író születésének 100. évfordulója alkalmából a róla elnevezett Mohácsi Városi Könyvtár kiadásában, *Kotvász Márta és Somoskői Istvánné* összeállításában.

*

DRÉGELY LÁSZLÓ festőművész kiállítását június 21.–július 27-ig rendezik a Székesfehérvári István Király Múzeumban. Megnyitót mondott *Németh Lajos* egyetemi tanár, művészettörténész.

*

HÁROM KÖTET: Debrecenben kiadták *Tóth Endre: Kortársaink, barátaink* c. kötetét, amely tizenkét kiváló debreceni személyiség – Kardos Albert, Oláh Gábor, Holló László, Senyei Oláh István, Juhász Géza, Gáborjáni Szabó Kálmán, Gulyás Pál, Kardos Pál, Menyhárt József, Pákozdy Ferenc, Mata János és Julow Viktor – lírai portréját tartalmazza. – Békéscsabán az Új Auróra Füzetek sorozatban megjelent *Dedinszky Gyula: Szól a harang* c. néprajzi tanulmánykötete. – Miskolcon *Három hangon* címmel lírai antológia jelent meg *Cseh Károly, Csorba Piroska és Furmann Imre* verseivel *Serfőző Simon* szerkesztésében.

CSERES TIBOR

Károly — Karcsi — Carol

(Regényrészlet – regényszál)

1868

Mindig volt kutya a Szaploneczay udvarban. S emiatt örökké galánd-féreg is a családban s ok hétről hétre a nagy tisztálkodásokat megelőzve, pén-tekente, de legkésőbb szombat délután a hidegvizes allövetekre, melyeket maga özvegy Szaploneczay Adámné illesztett a giliszták forráshelyére, magának s mind a gyermekeknek. Egyedül János, veje, Moldován János alfeléhez röstellt töltött klistéllal közeledni s emiatt a vő esztendőszám elhárithatta testétől a beöntéses gyógmódot, s anyósa eszméjét (rögeszméjét?) hogy az aranyeret csak ilymódon kerülheti el az ember s azt a korai (aranyér előtti) illetlen vakaródzást is, a bélférges mozgolódása miatt.

Történt azonban, hogy Moldován testében, korosodván, bizonyos rekedések ismétlődtek s noha viszketések nélkül, feleségéhez folyamodott némi bűntudattal, hogy mindedig elhárította magától a jótékony allöveteket. Megbecsülésnek foghatta fel ezt a családi fejleményt Ágota, hogy harmincnyolc esztendejét elérve férje testének új tájékát ismerhette meg. S János is új testi érzést, a csiklandozó izgalmat, minthogy a gyermekek után eszközölt allöve-tekkel gyanútlan hitvese őt is megfertőzte a gilisztákkal.

Aszpázia Bukarestben tanult s ha szabadságra, nyáron, Vizaknára jött, legfeljebb illendőségből vetette magát alá a családi szertartásnak. Gyurica ezidén volt teológiára menendő Szebenbe, pénteken–szombaton inkább eltűnt nagyanyja szemhatárából, csakhogy ne kényszerüljön ellenkezni. Erzsébet és Karcsi azonban hétről hétre áldozatul esett a nagyanyai gondoskodásnak. A tudásszomj egyedül Karcsiban működött: a kapott allövet végtermékét, félrehúzódva a figyelő tekintetektől, gondosan megvizsgálta, ha csak tehette, ágacskaival itt-ott bele is piszkált, ha mozgást, rándulást, kigyózást tapasztalt, a többnyire híg, barna latyakban.

Apja, immár részese a hétfégi családi béltisztogató szertartásnak, egy al-

kalommal tanúja lett Karcsi (Carol) oknyomozó vizsgálódásának s az orsóférges ránduló úszását maga is észelve, nem intette meg fiát, hanem tovább folytatva a közös megfigyelést, átvitte ott szimatoló kutyájukra a tapasztalattal: Diána is szenved a véghurka viszketegtől, különben nem nyalná magát megemelt hátsólába között fektében hátranyelvelvén. Diána bárány-magas fekeete szuka volt, szemöldöke és mancsai barnasága bájolták el kicsi korában a barátkozokat, bár fajtáját senki nem tudta meghatározni: korcs volt, de nőtében is kedves maradt a Szaploneczay–Moldován udvarokon, miután nevében is, a magyarul is románul is jól használható Diánában megállapodtak.

Előre nem beszélte meg tervét a családdal Moldován, hanem egy tapasztalt nyúzó-cigánnyal. Mikor a cigány jelentkezett, Moldován darabka szalonnabőrrel átcsálta Diánát a Szaploneczay-udvarból a Moldován-udvarba, ahol éles kacorkés várakozott egy kézben.

Mikor a kapu becsukódott, Diána farolva morgott, gazdája hiába csitította.

A cigány is félt. A ház felé hátrált.

Ekkor Moldován, tervét féltve, szóval irányította a teendőket.

– Tedd le késed a tornác kávájára.

A cigány megtette. A kutya indulatos morgása, mintha enyhült volna. Moldován letérdepelt a szelíd állat mellé, mellső lapockáit erősen megragadta.

– Most kerüld meg az udvart, ott a fészker sarkában találsz egy bunkót.

A cigány megtette.

– Megvan a bunkó?

– Megvan Domnule.

– Ragadd meg s halkán kerülj mögénk.

A cigány mögjük került.

– A kutya neve Diána.

Neve hallatán a kutya lombos farka barátságosan intett.

– Egyetlen csapással üss Diána fejére.

A cigány megtette. Moldován arcára vékony vérsugár szökött. Elengedte Diánát, a vályuhoz indult, hogy a vályu vizében lemossa arcát.

A cigány már nem félt, nyakon ragadta a vonagló kutyát s a fészker gerendájához vonszolta. Ott juhok nyúzásához két kampó szolgált, de mielőtt hátsó lábainál fogva felakasztotta volna a mozdulatlan hullát, visszaballagott nyúzókéiséért a tornác kávájához.

S mindezt látta a tizenegyéves fiú, Karcsi (Carol), aki ezen a nyáron az algimnázium második osztályába készült. A kiskaput nyitva hagyták.

Moldován meglepődött, szándéka ellen volt, hogy kislánya lássa az ő meg nem beszélt tervének teljesülésében, de nem kergette el.

– Nagymamának egy szót se erről!

Karcsi megértette.

– És anyukának?

– Neki se! Senkinek se. Diána elkóborolt, nem tudjuk hová.

– Azt kell mondani?

– Azt.

Karcsi megértette.

Moldován bezárta a kiskaput, nem kívánt még egy hivatlan vendéget, s maga is odaállt a szín elé, fiacskája mellé, hogy nézze a cigány munkálkodását.

A cigány feladata mesterének bizonyult: balkeze két ujjával vezette a

megbontott bőr részében a borotvaéles kést, anélkül, hogy egyszer is a has mélyébe eresztette volna. Merthogy a két hátsó láb nyúzása után Diána hasán folytatta metszését: odafent csak a két barnapamatú mancs maradt érintetlen s rövidesen háta-bőrét is lehúzta, ismeretlen meztelen kutya látszott. S ha eddig bujkált is sajnálkozás kettejük tekintetében, ez a csupasz lény teljesen idegenné vált már számukra.

– Tejet kapott reggelire – mutatott a földre Karcsi.

– Micsoda?

Diána bőrével együtt kivetette magából utolsó étkét is.

– Ne lépj a tócsába! – figyelmeztette fiát Moldován, mert Karcsi ujjával megérintette Diána combját:

– Még meleg.

A cigány most vágta el nyakban a bőrt s az egészet szőrénél két tenyérére feszítve, húsával felfelé az udvar gyöperé fektette. Moldován csak most vette észre, hogy a fölöslegessé vált nyúzókést a cigány foga között tartja.

– Köpd ki, te barom!

A cigány megbántottság nélkül füre pökte az iszamos pengéjű kacort s figyelmét a nyers bőrre irányította: nadrágzsebéből szattján-szütyöt kotort elő, annak korcát meglazítva finom port hintett az imént még eleven vérrel lüktető felületre. Moldován érdeklődéssel figyelte a „szakember” tevékenységét, oda sem figyelt, hogy Karcsi felemeli a szájából vetett éles kést, odamegy a szín szájában függő meztelen ebhez s az imént látott finom mozdulatokat utánozva az irhától fosztott emlő sorok között megbontja a szuka hasfalát. Elér egészen az összehajló bordáig, ott a porcogókon túl nem jut. Visszatér a lüktető hártárhoz, melyet eddig megkímélt: gyöngéden belémetsz, irányt tartó balkezére hirtelen ráomlanak a sárral feszülő belek. Tudja mért, ezeket nem bántja, hanem a különálló szerveket, (egyikének, másikának tudja csak nevét) májat, lépet, szívet próbálja elkülönítve kimetszeni – amikor valami mozduló gömböcbe akad a penge csúcsa. Amint lassan végigreped a duzzanat, kicsi, még eleven lények indulnak a megnyíló résen kifelé és valami indákon függeszkedve lefelé: négy csukott szemű, zárt szájú kicsi kutya.

Ezt a félig-eleven ömlést már a két felnőtt is látja.

– Vemhes vala Diána – sóhajt Moldován, most sápad el, mintha rókáznia kellene.

– A késemet kicsiúrfi – motyogja a cigány, rendületlen nyugalommal csomgolygatva a csicsegő bagót, egyik pofájából a másikba.

Átveszi a kést, nadrágjába törli s beszúrja derekán feszülő briuja egyik hüvelykéjébe.

– Elássam, vagy elvigyem Domnule?

– Vigyed, vigyed, minél előbb minél messzebbre. Itt van még egy korona, hogy senki ne lásson meg.

Moldován a Szaploneczay ház felé bök koronát nyújtó kezével.

Ekkor a csüngő bélgomoly megszakad egyhelyt, bűzös sár csordul lefelé s látni, hogy a kocsonyás folyadékban sárgás-fehér férgek nyüzsögnek.

– Hát ezért – könnyebbedik meg Moldován.

– Akik az enyémben mozogtak, azok hosszabbacsok.

A cigány oda se figyel: leakasztja Diánát, talicskába gyömöszöli, szénát lők rá.

– A büréért maj alkonyattal gyüvök.

Karcsinak úgy rémlik a széna alatt mozognak a kiskutyák, mintha anyjok csecset keresnék az árvák.

- Mért jön el a bőrért alkonyattal?
- Mert az ő munkája fizetsége a bőr.
- És a korona?
- Az csak ráadás, hogy minél előbb el innen!

1870

Egy augusztus eleji nap késő délelőttjén foszlott-koszlott öltözetű idős férfi botozott a sóháztól a Moldován udvar felé, ahol tájékoztatták, merre kell botoznia. Bocskort viselt és töredezett szálú szalmakalapot. A sóház irodistája románul igazította útjára a hajlott embert, de ő magyarul köszönte meg a szíveséget.

Elérkezvén a Moldován ház kapujához, benyitott, halk szóval – János! János! – kereste a gazdát, de a ház üres volt.

Moldován odaát ebédezett a Szaplanczay házban és soha nem siette el az étkezést.

A jövevény az udvaron egy rönkre telepedve várakozott, állát botjára támasztotta. Ebéd utáni ejtőzésre számítva hazanyitott Moldován, románul köszöntötte a furcsa vendéget. Ő aggyonistennel válaszolt, s felgémberedve ültéből megbillentette kalapját: Uram, van öt krajcárom, adj hozzá még két-tő, hogy vegyek magamnak egy fertály pálinkát.

Moldován bizonytalanul nézte emberét, szavát akarta még hallani míg erszényéhez nyúl vagy egyéb: Régen várakozol-e? – Semmi az egész – válaszolt az – még nem delett a nap. – S mutatta botjával, mettől-meddig haladt az árnyék azóta.

Moldován döbbenet hallgatott.

– No, jut két krajcár?

Moldován kitarta karját:

– Avramuc! Drága Avramuc! Így kell lássalak édes barátom.

Az ember elsírta magát.

– Lám, megismertél. Próbára akartalak tenni.

– Két krajcár nem lesz, de kapsz pálinkát! S vajon ebédeztél-e már?

– Elszoktam az efféléstől.

S ezzel tovább kérdezetlen átegyengette rézsút szembe a Szaplanczay házba édes barátját Moldován, hogy visszaszoktassa Avramucot legalább a mai ebédhez.

Otthon volt épp (s még) a két diákiú is. Gyurica civilben, ingujjban, nem tudva még biztosan, hogy nem veszi fel többé a teológus fekete köntöst s Karcsi is, az algimnáziumi negyedikes növendék.

Ágota mama s özvegy Szaplanczayné gyanakodva néztek a magát gálánsul meghajtó koldusféltre, megemelt kalapja alól kócosan előszürkellő csapzott ősz hajára.

– Ő Avram Jánku, a havasok királya.

– Voltam, voltam – hajtotta le fejét, akit barátja királynak nevezett.

– Mikor találkoztunk utoljára?

– Régen, nagyon régen.

– Bizony van annak már húsz esztendeje. Ötven márciusában, amikor

Bécsbe vonultunk a császár elébe. Janku legyintett, nem akart emlékezni arra a márciusra. Ágota a verandán, hol ebédelték volt, tányér levest, kanalat tett az asztalra, amelyről már eltakarította a csetres edényt.

Jánku letette a földre botját-kalapját, szótlanul bekebelezte a levest, csak az üres tányérba mondta:

– Be elszoktam az effélétlől.

Az eléje tett maradék csirkeaprólékot villával-késsel kezdte szájába egyengetni. Nehezen boldogult, szétnézett, csupán Moldovánt tudva maga mellett kézbe fogta a combcskát s az utolsó falatig, kenyér nélkül, még a csontocskát is megrágtá s lenyelte. A keze ügyébe tett teli pohár bort hosszan nézte, forgatta s lassan, kortyonkint, száján tartva a poharat, megitta.

A tornác alól felhívta Moldován a várakozó fiúkat, kik nem akartak részt venni a koldus ebédjén, de a név, Janku neve ottfogta őket.

– Ezek az én fijaim. –

Jánku könnyet törölt kezefejevel.

– Ágotám, jertek be!

Az asszonyok is valahol az ajtó mögött várakoztak, hallgatództak.

– Ő az én anyósom, ő az én feleségem.

– Nekem senkim nincs. S ez fáj.

Szaplonczayné elfeledte egy pillanatra, hogy a panaszkozó vendég.

– A lándzsával átdöfött magyarok, a felhasított terhes asszonyok hasából kiboruló gyermekek nyöszörgését hallja tán máig?

Jánku nem bántódott meg, sőt hálásan emelte szemét vádlójára. E nézésből Szaplonczayné kötényébe rejtette arcát.

– Köszönöm asszonyság, hogy eszembe hozza az abrudbányaiak Cserbojznál történt legyilkolását. Azt kiáltottam a hírhozó prefektnek: – Több gyilkosság eztán elő ne forduljon! Mert a vérem is fagyni kezd azok hallatára. – Ő te gyáva! – rivall rám ő – kár, hogy oly nagy címet, rangot és hatalmat adtunk neked, hogy első légy köztünk.

– Kár vagy nem kár, az én akaratom az, hogy több gyilkosság ne legyen!

Erre ő: – Elfelejtetted hát, mire esküdtünk Balázsfalván? Hogy a magyarnak irmagját sem kéméljük! – Én nem engedtem, hogy gyilkoljanak, kik tették, nélkülüm s ellenemre tették. Én, asszonyság, vagyont nem gyűjtöttem, senkit nem sarcoltam!

– Jó, jó, Avramuc, nem akart ő bántani téged. Dehát ő magyar, tudod, s még mindig sahog szívében az akkori riadalom. No ne sírjál, nem méltó hozzád, nevedhez a könnyezés.

– Nem a bűnbánat rikat engem.

Karcsit nagyon érdekelte, hogy ez az ember nem vállalja, hogy lándzsával felhasította volna magyar asszonyok hasát, melyben kisgyermek volt.

– Hát akkor miért sír a bácsi?

– A császár, a császár az oka mindennek.

Rázta a zokogás. Moldován nyugtatólag vonagló vállára tette kezét.

– Ha könnyebbséget ád lelkének – biztatta paposan Gyurica – könnyítsen magán. Panaszait mi megőrizzük és megbocsájtjuk.

– A császár, a császár a legnagyobb gonosz.

Tovább senki nem biztatta, de a gennyedő seb kifakadt s csöppről csöppre elöntötte mondatait.

– Ötvenkettőben a havasbeli biztos üzente, hogy őfelsége Déva és Brád felől a havasok közé fog érkezni és egyik állomása Vidra lesz. Nem hihettem

mást, szülőházamban akar köszönteni engem, kinek oly sokat köszönhet. Hisz nélkülünk az ő csapatait a magyarok tönkre verték volna.

– A császár csakugyan Vidrán haladt keresztül.

Jánku ismét könnyeit törölte s tagadólag ingatta fejét.

– A vidék egész papsága ornátusban házunk előtt gyülekezett, mögöttük én, ha odaér a császár, pópáink sora szétnyílik, hogy szülőházamban köszöntsem őt s eléadjam a nép kívánságait. A ház két oldalán szüleim lóháton, anyám diszes öltözetben s másik oldalt apám bírói jelvényeivel. Jött a hír, hogy a Felség a havastetőre megérkezett s ott egy szép helyt letelepedvén villásreggelit veszen magához. Mi s a papok s az egész nép ünnepi ruhába öltözve vártunk, vártunk. Végre odaértek: elől csendőrök, oldalt csendőrök. Ő a császár lovon. Amikor házunk elé ért, felemeltem onnan a meghajló papok mögül jobb kezem, üdvözlésül s hogy invitálólag intsek Neki. Észre vett? Nem vett észre? De tisztán hallottam parancsoló szavát: Vorwärts Gendarmen! S a lassuló, tán tétovázó csendőröket parancsnokaik gyorsabb haladásra sarkalták.

Haragomban földhöz csaptam csúcsos ünneplő kucsmámat. Megalázottan széledt el falvaink sújtásos palástba öltözött papsága is. Apám istállóba vezette a lovakat, anyám összeszorított foggal hallgatott.

Híre jött, hogy Topánfalván fákyásan fogadta a nép s hogy özvegy Kalcherné házában szállt meg, de csak pohár forrásvizet fogadott el.

– Ki volt az a Kalcherné?

– Egy bányatiszt özvegye – akadt meg a régi névnel Jánku, majd némi könnytörlés után folytatta:

– Embereimmel nyomban Topánfalvára lovagoltam ama házhoz s kértem, bocsássanak a császár elé. Azt mondták aluszik, hiába kérleltem a csendőröket, végül kettő karonfogott, máskettő káromkodva-taszigálva segített nekik, hogy jó messzire, lovamtól és társaimtól elengedjenek. E gyalázat után többé nem kerestem a császárt, de kurrentált ő, mert ettől fogva kopói mindig nyomomban vannak.

– Még most is? – rebbent Ágota.

– Még most is – súgta, figyelmeztető mutatóujját megemelve ő.

Moldován humott szemmel felesége iránt ingatta meg fejét, hogy ez nincsen úgy, ma már nincsen ok félni. S hogy elhárítsa a vendég gyanakvását.

– Mért nem próbáltad megközelíteni az udvartartás útján, adjutánsai valamelyikével?

– Én Bécs után egyetlen osztrákban sem bíztam. Ahogy ott elbántak velem!

A tornác zárt levegőjében – a vadszőlős ablak színes üvegein át a délutáni nap melegen tűzött – eluralkodtak a szabadban rejtőzködő szagok. A két asszony s a mögöttük hallgatódzó nagylány (Erzsébet) érdeklődésük ellenére fintorogni kezdtek. Avram Jánku többhetes (tán többhónapos) nyári gondozatlanságában, büzlött. A megürült tányérokkal a nők behúzódtak a konyha felé.

– Hogy bántak el a bácsival Bécsben?

Karcsi valami véres történetet szimatolt.

Jánku a gyermek-szóra tiltakozólag csápolta kezével: erről ne essék szó, legalábbis az ő szájából ne.

– Cu mincinosii n'am nici o treaba!

Hazugokkal nem tárgyalok!

Ez még a császári szolgálattévőkre és az adjutánsokra vonatkozott.

Moldován azonban tisztelte kisebbik fia kíváncsiságát s magát Jánku fejébe visszaemlékezni is szeretne volna 1850 márciusába.

– Az első tavaszon, azután, hogy feloszlattad a sereget, szükségesnek látszott, hogy egy küldöttség figyelmeztesse a császárt előbbeni ígéreteire, amit a románságnak tett a magyarok ellenében. Ott voltam én is, de elengedhetetlennek látszott, hogy te, mint a román vitézség hőse, pusztá jelenléteddel is hozzájárulj, hogy a románság szolgálataiért politikai kívánalmainak teljesítésével megjutalmaztassék. Voltunk vagy százan. A császár együttesen fogadott minket s mondott vagy tíz szónyi német köszönetet. Te Avramuc külön kihallgatásra számítottál, hogy elmondd sorra panaszainkat és kívánságainkat. Ehelyett a rendőrfőnök elé idéztek s mit is mondtál ott?

– Én, hogy én mit?

– Amikor érdemrendet ajánlott fel.

– Érdemrendet?

– Igen! Hogy te nem érdemrendért harcoltál.

– Nem érdemrendért?

– Hanem nemzetünkért. S hogy annak idején nem így egyeztünk meg.

– Igen, igen, így történt.

– Alig értél haza, szállásodra, rendelet várt reád, hogy 24 órán belül hagyd el Bécsset, pedig néhány órával előbb még nagy hópénzzel járó hivatalt is ajánlottak.

– Kétezer forintos hivatalt, igen. Nem kellett! Nem tudtam volna soha magyareMBER szemébe nézni.

Georgica, még teológus, arcán az ördög játszott: – Azt a szembenézést váltig elkerülhette volna.

Jánku felemelte botját, hogy odasújtson.

– Mit mondasz fiú?

– Én semmit, csak azt, mire emlékszik ama személyes kívánságaira, amiket a császárnak el akart mondani?

– Hát persze! – Jánku nem vette észre a gúnyos fordulatot s ujjain számolni kezdte. – Először is Topánfalván állítsanak fel jogakadémiát a mőc fiúk számára. Aztán . . . aztán építsen az állam Topánfalván gőzfürdőt is.

A további halkuló aztánok után nem következett semmi.

Moldován tudta, hogy a császár mőcvidéki kerülő útja után Gyulafehérvárra idézték a havasok hősét.

– Mivel vádoltak Gyulafehérvárt?

– Hogy gyaláztam a császárt. Pedig én nem, én csak az ő osztrákjait szidtam.

Az emléktolulat zokogással rázta meg, egészen váratlanul s ugyanoly hirtelen feltisztulva tört elő a legfőbb sérelem, Georgica–György iménti biztatása, mintha most hatolt volna elméjébe: könnyítsen lelkén.

– Istenem – Sóhajtottá, de fohász nélkül –, istenem, ha eszembe jut, hogy ezek az osztrákok, akiknek az ügyéért én is harcoltam, mily megvetéssel és gyűlölettel viseltetnek a románok iránt, akik véröket ontották, míg ők ki voltak kergetve az országból, majd megszakad a szívem. Hogy Gyulafehérváron fogolyként, milyen pimaszul bántak velem.

. . . Egy délután volt. Börtönöm előtt sétáltam, elgondolkozva sorsom ironiáján, a román nép sorsán, az emberek hitványságán. Egyszercsak oda jön a börtönfelügyelő, bizonyos Höhn, ki meg volt bízva az én ellenőrzésem-

mel is. Sétálni kell mennem – mondta –, térjen vissza cellájába. – Aki nem volt rab, nem tudhatja, milyen becses a levegő s az isten napsugara. Kértem, hagyjon künn még egy kicsit. Nem akart engedni. Akkor én azt mondtam, kint tölthető időm még nem tölt el, s még jogom van kint maradni. Szegény fejem! Elfeledtem, hogy rab vagyok és a rabnak nincs joga. Rám rivalt. Én pedig részint, hogy ne alázkodjam meg előtte, vagy magam sem tudom, tán másrészt, hogy uralkodhassak indulataimon, tovább folytattam sétámat. Ekkor ő engem megfogott s erőszakkal kísértetett be tömlöcömbe, odabent mindkét kezemet megvasaltatta s láncomat lábamhoz bilincselte. Istenem, mennyi hittel és bizalommal harcoltunk én s a nép s, íme, most gonoszabbul bántak velem, mint az ellenség. És mit gondolsz barátom, mi következett? Midőn látta Höhn, hogy bilincsbe vagyok verve s a nehéz lánc lehúzza karomat – pofon ütött. Pofon ütött többször egymás után. Ó, a gazember! Ó, a gazember. Gondolatban szétzúztam a fejét, megtiportam, kitapostam a belét.

A vacsorát kívánsága szerint: érett szalonnát, zöldhagymával, köröm közül – már a Moldován ház udvarán költötte el Jánku. Ingben, gatyában. Előbb azonban melegített vízben, egy felhagyott dézsába állítva megfürdette őt a gazda. Háziszappant adott kezébe s időnkint habzó nyakát langyos vízzel locsolta-öblögette.

Sajátjából alsófehéreneműt hozott ki a házból Moldován s friss kapcát is a bocskorba, ruhát is ajánlott a magáéból, de Jánku ragaszkodott felső gönceihez.

Míg kendertörülközővel szárogatta magát s testére tekintett:

– Megöregedtem barátom, erőst megöregedtem. De te sem lettél fiatalabb, pedig öcsém lehetnél jócskán.

Moldován végigsimított kopaszodó fején.

– Öcséd, drága Avramuc? Bizony tizenkét esztendővel vagyok idősebb nálad.

A törülköző alfelé haladva megtorpant a lötyyedt, ráncos, mezítelen férfitesten. A frissen borotvált, frissen mosott arcból feddő üres tekintet meredt Moldován Jánosra.

– Ezzel a tizenkét esztendővel nagyon megszorítottál engemet Ionel. Nagyon meg engemet...

Éjszakai szállást csak a szénapadláson fogadott el. Kora reggel tovább indult, nem lehetett marasztalni. Levetett büzlő ingét, gatyáját, kapcát hiába kereste. Szolgalegényével a gazda a kertlábujában még az este elásatta, eltemette.

1877

Tavasszal már mindenki tudta Bukarestben, hogy háború lesz a török ellen, de az emberek remélték, hogy az oroszok maguk győzik majd le az ottomán birodalom balkáni erejét s a román hadsereg részvétele csak jelképes lesz.

Mikor április 23-án csakugyan kitört a háború az oroszok és törökök között, a diplomáciák tárgyalásai közepett egyre kevesebb remény maradt, hogy román vért nem kell áldozni: a hagyományos vitézség hangoztatása

s az erkölcsi kötelesség emlegetése előkészületekre sarkallták a kormányt. Annál is inkább szükségesnek látszott a paraszt férfiak fegyverbe szolítására, mert az előző években Ilfov, Vlasca és Dolj megyékben parasztfelkelések voltak, melyeket bár levertek, bármikor s bárhol ezidén is kirobbanhattak. Kogalniceanu miniszter-elnök beismerte, hogy „a semlegességi politikát csak nagy áldozatokkal lehetne folytatni”, a nemzeti függetlenség kivívása érdekében a háborúban részt kell venni a török ellen.

A nép harci véleményének fellobbantására végül elegendő volt az a hír, hogy Törökország még a Románia elnevezés elismerését is megtagadta.

Május 9-én a Kamara tudomásul vette a háborús állapotot Románia és Törökország között. Ilymódon kapott hivatalos formában Románia függetlensége megerősítést.

Az előző nap a török tüzérség ágyúzta Viddinből Calafatot.

Június közepén az orosz csapatok megtörték a dunai erődrendszert és Sistovnál átkeltek a folyón. Júliusban elfoglalták Nikápolyt, (felégették, porig rombolták) s zömmel megindultak Plevne ostromára. Két orosz rohamot vertek vissza a törökök. Hosszú időbe telt volna, míg oroszföldről az utánpótlás megérkezik, ezért az orosz parancsnok felkérte a román hadsereget, hogy vegyen részt Plevna ostromában. A felkérésben az is benne volt, hogy a hadművelet fővezérének Károly fejedelmet ismerik el.

Ennek ellenállni bizony semmiképp sem lehetett.

Augusztus 20-án négy román hadosztály Corabiánál átkelt a Dunán. A harc augusztus 30-án kezdődött. A román csapatoknak sikerült elfoglalniok Grivica erődjét, de az általános támadást a törökök visszaverték. A négy román hadosztály 15 000 katonát veszített.

Carol Moldovan a bukaresti Orvosi Iskola (főiskola) másodévet végzett hallgatója ez évben nem utazott haza Vizaknára nyári szabadságra, mert a háborús előkészületek kiterjedvén az orvosi körökre, a várható sebészhiány miatt a hadsereg és a Vöröskereszt alakulगतó szervezete bejelentette igényét a biztosabb kezű sebészhallgatókra is. És Carol ezekhez számított.

Az első román harccselekmények napjaiban a Turnu-Magureleében felállított vöröskeresztes barakk-kórház még épülőben volt, a gyógyító személyzet sem volt a helyén.

Carol Moldovan hatodmagával az elsők között érkezett. Bukarestből Szlatináig vonaton utaztak. Reggel indultak el a fővárosból, egy óraker a végállomáson ebédeltek, majd parasztszekéren egész éjjel utazva, reggelre érkeztek Turnu-Magurelébe.

Délután keresztülkocsiztak Coteanán Brancoveanu herceg szép birtokán, majd egy olyan falun, Vizurestin, amelyben csak a tetők látszottak, a parasztok csupa földbevált kunyhókban laktak. A gazda, a falucska birtokosa elmagyarázta: a síkságot heves viharok pásztázzák télen-nyáron, a földbe mélyesztett kunyhók megvédik lakóikat, hóviharok idején meleget tartanak, a nyári hőségben pedig hűvösek. Vizulea úr megmutatta saját föld alatti lakását, melyben modernül berendezett szalont is találtak: a több szobás lakás jól szigeteltnek látszott, penész- vagy dohszagot nem lehetett érezni.

Turnu-Magurele félóra járásra, de látótávolságban keletkezett a Dunától északra. Nikápolytól egy fából rótt hadihíd választotta el. A harctér minden szükséges forgalma ezen a hídon bonyolódott le. Az alig háromezres lélekszámú községben, városban most tízezrekre menő népség szorongott. Több jótékonykodó kórházacska is létesült. Am ezek egészségügyi állapota kezdet-

leges, sőt siralmas volt, a legprimitívebb igényeket sem elégítették ki. Az utcai por és szenny, az árnyékszékek hiánya annyira elszaporították a legyeket, hogy a vendéglőkben étkezve állandó csapkodással kellett védekezni ellenük, nehogy az étellel együtt a vendég szájába röpüljenek.

A vöröskeresztes kórház nem szenvedett a legyek miriádjaitól, mert a négy barakk a város peremén épült, jó 500 méterre az utolsó háztól. Egyéb erénye aztán nem is volt ennek a szellősen, földre alapozott épületcsoportnak: ablakait a legkisebb szellő megzörgette s hogy a réseken ne szökjék be a felkavart homok-por, gyékénnyel bélelték a dorongfalakat. Néhány hét alatt e gyékények alá egerek, békák, sőt kigyók költöztek, a közeli vízenyős területekről.

Ilyen körülmények között kellett az orvosoknak, sebészeknek dolgozniok.

Az első sebesültek szeptember másodikán érkeztek Turnu-Magurelebe, ökrös szekereken s oly nagy számban, hogy a még felkészületlen kórházak s a fejetlenség, szervezetlenség miatt a városi parkba fektették le a kötözésre, műtetre szoruló katonákat s több napba tellett, míg valamennyien ágyba s ápoló kezekbe kerültek.

A négy barakkból egyiket az ápoló személyzet – szerzetesek, apácák s az orvosok, főiskolai hallgatók foglalták el, a maradék háromba 180 sebesültet tudtak elhelyezni.

Mint a villám, úgy csapott a légyözőn az eddig kiesnek hitt Vöröskereszt Kórtelepre is. Történt, hogy a törökök, élelmiszereik fogyván, százával üldöztek át a bolgár lakosságot a frontvonalon. S bár a román csapatok tüzet nyitottak rájuk, sikerült átjutniok a tűzön s a Dunán is. S a város vezetősége a lakott részek és a Kórház barakk telep közé utasította ezeket a szerencsétleneket, ezeket az éhező, lesóványodott menekülteket, önmaguk árnyait. Bélhurut és mocsárláz győtorzte legtöbbjüket. A barakkok környéke megtelt ürülékkel, mert a naponta hamuval hintett latrinák csak a kórház lakóinak szolgáltak. Végül nem maradt más választás, mint az az ötlet, hogy a Kóroda ételmaradékai fejében felfogadták a bolgár tábor még tette kész férfiai, hogy maguk takarítsák el híg mocskaikat.

Az ötlet Carol Moldovan orvosnövendéktől származott, s az efféle gyakorlatias megoldásokra felkészületlen, „városi” orvosok a végrehajtást is öreá bízták. Két napba tellett, míg tolmács és ígéretek segítségével, a kórház környékén a szagrend és a fegyelem helyreállt. Azt nem tudta Carol megakadályozni, hogy az ételosztásra várakozó bolgárok ne húzódjanak valamivel közelebb a szélső barakkhoz.

Az éjjel-nappali ügyeletet néhány rátermett szerzetesen kívül a főiskolai hallgatók látták el. Holmi kólikásokkal az apácák bajlódtak, de a sebesültek zöme sebészkesre várt és kötözésről kötözésre.

Carol Moldován, egyedül társai közül, már a második napon késhez jutott. A tapasztalt sebészek az elüszkösödött, reménytelennek ítélt végtagokat bízták rá, egy-egy oldalsó pillantást vetve munkálkodására.

A több napos ökrösszekeres zötykölődés, a szabadég alatt való kétségbeejtő várakozás kezdetben megtette a magát: hullott a gyöngébbje, még a kötözés előtt, több volt a csonkolásra ítélt sebesülés, mint azt az orvosi képzelet előre kiszámíthatta volna.

Azt a katonát, kinek jobbkeze-karja a csuklót tíz napja ért roncsolás után szinte hónaljig elüszkösödött, Carolra bízták a „városi” orvosok – senki se mondhatta, hogy hozzányúlhatlanul engedték a halálba.

Kezdetleges eszközökkel s gyakorlatlan segítőársakkal fogott hozzá a műtéthez Carol: éles késsel, néhány csipesszel, tübe fűzött vékony juhbéllel s egy alkalmas fűrészszel – jobbján egy évfolyamtársával, balján Aglájával, a kirendelt „altató” novíciával s szemben egy második, élemedett apácával.

Mikor az alapos bemosakodással végzett, a hörgő, szinte halálhörgést hallató, szinte eszméletlen katonát Carol intésére Aglája kloroformos vattával elaltatta. Arasznyival a puffedt, de még tán nem üszkösödő váll alatt éles pengéjével finoman kijelölte az „operatőr” az ejtendő metszést, kötelékével a segítőárs kiméletlen gúzzsal lekötötte a hússal együtt az ereket. S mielőtt a feketedő karból a kiszorult vérnek ideje lett volna, a kés csontigthatoló kört hasított. A katoná megrándult, de Carol kezében már dolgozott a fűrész. Hat-nyolc erőteljes húzás után, mint fáról az odvas ág, levált a fölöslegessé lett végtag.

Aglája ebben a pillanatban elájult. Bal karjával a mindenre figyelmes sebész egy számolýra segítette a leányt. Annyi figyelme is maradt: észlelte a fiatal női test lány hajlását.

Az idős apáca átvette Aglája helyét a kloroformos üvegnél s a hörgő katoná orránál.

Carol ügyesen összehúzta a fölösen hagyott laffogó bőrt, intésére azonban társa, a franciáktól meg angoloktól kapott antiszeptikus port hintett a szívärgó sebre, s a csonk pillanatok alatt eltűnt a zsákvarró öltések alatt.

Mire Aglája felocsúdott, az irdatlan sebet már be is bonyálta a két fiú. Sőt a fölöslegessé vált feketedő szőrös kart is a hulladékgyűjtőbe temették.

Ez az ájulás és hirtelen s meggondolatlan átkarolás okozhatta, hogy Carolt és Agláját hírbe hozták egymással: az apáca-seregben áthatolhatatlan pletykálkodás folyt. Nem túlzás: az állandó megszólás volt tevékenységük nagy része, mert legalább kétszerannyian voltak, mint akik állandó munkához juthattak volna.

Aglája ovális arcához nagyon jól illett a fehér fityula madonnai ártatlansága, csak bogár-fekete szeme villanásai sejtették, hogy odafent a homlok mögött még él a nemiség ördögöskéje. Tekintetét lesúnyva viselte Aglája, de valahányszor a barakkok képtelen folyosóin találkozott Carrollal, szurósan szembe nézett vele, ilyenkor mindig valami rögtönzött kérdésre kellett válaszolnia. Egy alkalommal az ifjú sebész nem talált szóval kérdezni valót hirtelenében s jobb kezével szólította meg a „sorort” deréktól lefelé, lassú mozdulattal. A vékony köntösön át is érezni lehetett a fiatal női test libabörzését. „Még nem vagyok beavatva” – súgta Aglája, a legszükségesebbet, ami éppen eszébe ötlött. „Inca nu sunt initiata” – ismételte magában Carol az ártatlan lélek frívol megnyilatkozását s maga-felajánlását.

Októberben az igazgató-orvos rendcsinálás végett elhatározta, hogy az apácák hasznukvehetetlen akadéék felét visszaküldik a kolostorokba s a fölösleges szerzeteseket is. A maradék névsorába Carol becsempészte Agláját is, de a korosabb apáca-anyak (maicii) mellözve a reávonatkozó pletyka egyéb rágalom-rétegeit, azzal tiltakoztak az avatatlan nővérke maradása ellen: „Ájulós, nem bírja nézni-látni a friss vért.”

Csappant létszámmal a sebesültek ellátása semmit sem romlott, tán még javult is inkább. A szolgálat fárasztó volt, mert a reggeli vizitek a gyakori kötözések miatt majdnem délig elhúzódtak. Az egész személyzet gyakran az összeomlásig helyt állt. Hála a szigorú antiszepezsnek, a folyamatok menete jó, a sebgyógyulás kielégítő volt.

Heteken át küzdöttek s a sebesültszállítók által üzenetekkel próbálták változtatni az elsősegélynyújtásnál alkalmazott módszerek ellen. Nevezetesen az ellen, hogy a kötözéskor a lövedék okozta sebekre ne rakjanak koncentrált vérzéscsillapítót, ferrum fesquichloratum oldatba mártott vattát, amely szövődményeket okozott: égette a bőrt és a seb körüli szövetek elhalását okozta. A másik hibás eljárás volt, hogy a végtagok szövődményes sebeire azonnal gipszkötést tettek és a sebesülteket így szállították Grivicától Turnu-Magureleig – kíméletes-lassú ökrösszekérrel. (Sebesült-szállító lovasfogatok csak tiszteknek jutottak.) A beteg végtag néhány óra alatt eldagadt, a nehéz és szilárd kötés pedig még csak növelte a fájdalmakat s kínos-fájdalmas volt aztán a kökemény páncél leszabdálása is. A magureleiek tiltakozására az utolsó hetekben már keményített organtin pólyába csavart végtagokkal érkeztek a sebesültek. Ha a sebesült útközben érezte, hogy a pólya szorítja, ráöntött egy kevés vizet s könnyített fájdalmán.

Carol Moldovan harmadévre menendő orvostanhallgatót hamarosan csak amputáló doktornak emlegették.

A sok közül névszerint csak kettőre emlékezett ő: a Vasile Cismaru, ploesti emberre és Demse Mózes nevezetűre Klézsa faluból, aki lovaskatona volt.

Cismaruak jobb combját lövedék roncsolta szét, fájdalmában fogát csikorogtatta, de nem jajgatott, azt kérte, ne altassák s ha le kell vágni combig a lábát, hagyjon meg belőle amennyit lehet a „doktor”, mert csizmadia létére nagy szüksége lenne minél nagyobb csonkra, hogy azon kalapálja ki a talpakat. A műtét kedve szerint sikerült, bár egy alkalmas pillanatban orrára szorította a tapasztalt apáca a kloroformos vattát.

Egy alkalommal éjszakai ügyeletesként a soros apáca azzal riasztotta: egy katona nagyon üvölt, de egy szavát sem értik. Carol odasietett s a katona azt ismételte fennszóval: „Ne hagyjatok megdögleni testvérek!” Magyarul hangzott a végső segélykiáltás.

Carol magyarul nyugtatta meg s megígérte, hogy reggel mindent megtesz szétzúzott bokái érdekében. Reggel kiderült, a széttroncsolt alsó lábszárak második hete evesedtek a „régii” kötözési módszer páncéljában s már a térdeket környékezte az üszkösödés. Megnézte a főorvos is és jóváhagyta: térdből! A sebesült felhördült: „Fiatal menyecskét hagytam otthon!” – „No, annál fontosabb, hogy megmentünk” – nyugtatta Carol. Az operáció jól sikerült, a második héten már derűsen magyarázott az otthoniakról a térdben csonkolt katona, ha Carol arra járt, magyarul beszélgetni.

Ez a „boldog” ember Demse Mózes volt Moldvából, közelebről Klézse nevű csángó-magyar faluból. Hogy Moldvában magyarok is léteznek, az Carol számára meglepetés volt.

Történt, hogy egy nyugalmazott ezredes, valami közeli faluban birtokos, felkereste a kórházat és őt csonkolt katona nevét kérte, akiknek holtukig életjáradékot szeretne folyósítani. Carol Cismarut és Demsét javasolta. A főnökség a moldvai magyart kihagyta a rövid névsorból. Cismaru az első hónapért felvette, majd megkapván mankóját, az orvosok tiltakozása ellenére hazaszökött a kaptafához. Még állt a kórház, mikor híre jött, hogy a ploesti csizmadia meghalt. A megürült életjáradékos helyére más került, nem Demse.

A hadügyminiszter Ion Bratianu Turnu-Magureleiben működtette ezekben a hónapokban minisztériumát. Egy nap meglátogatta a Vöröskereszt Kórházat. Megcsodálhatták klasszikus fejformáját, élénk szemét, arcát, beszédének fi-

nomságát. Kedvesen, tréfásan szolt a sebesült hősökhöz. Hősöknek nevezte őket. Búcsúzól az orvosokkal kezét fogot. Carollal is.

Hosszú, napsugaras ős volt. De november közepén az éjszakák hűvössé váltak. A gyakori, fertőtlenítővel való mosakodás felsebezte az orvosok kezét, de Carol még így sem átallotta folytatni munkáját. Plevna eleste után már gyéren érkeztek román katonák, hanem ezrével török foglyok. Hírlett, hogy az ostromgyűrűben ötvenezren estek fogságba.

A magas rangú török tisztok a Grand Hotelben kaptak szállást. A többiek, valami kétezren a Vöröskereszt barakkjai köré szorultak – sátrakban s szabad ég alá.

December negyedikén hosszú esőzés kezdődött, Turnu-Magurele utcáit híg sár borította. Barakkjaik és a fogolytábor körül cuppogott a felázott föld.

A foglyokat román katonák (kurkánok) őrizték. Parancsot kaptak, minden törököt, aki az örök vonalán át próbálna lépni, le kell löni.

A hosszú esőzés havazásba csapott át, a hosszú ős kemény télbe. A hőmérő mínusz 15 fokot mutatott reggelente.

Carolt a fogolytáborba rendelték. Egy reggel egyik sátorban hat törököt talált, nyakig szalmában, szájukban hideg, kialudt cigaretta, arcuk békés, mintha csak aludtak volna. Megfagytak!

Károly fejedelem, aki fővezérhez illően a harctérhez közelebb tartózkodott, míg a csata zajlott – hazafelé útjában meglátogatta a kórházat. Ófelsége elbeszélgetett a sebesültekkel, érdeklődött, miként és hol sebesültek meg. Az orvosoknak érdemrendet osztogatott, majd ezt mondta: – Köszönöm uraim! Az orvosok kitüntek egész idő alatt. Nagyon hálás vagyok nekik ezért – „Va multumesc, Domilor! Medicii s-au deosebit in tot timpul, lesunt prea recunoscător.” Idegenes hangsúllyal, skandálva beszélt, mintha verset mondana. Állát magasba emelve, hogy magasabbnak látszódjék.

A hadügyminiszter úgy rendelkezett, hogy az orvostanhallgatóknak haladéktalanul Bukarestbe kell utazniok tanulmányaik folytatására, de méteres, másfél méteres hófúvások napokig tartóztatták még őket.

Az uralkodó december 26-án indult a fővárosba. Az általa nyitott út Rusii-de-Vede felé vezetett. Az északi szél éles pengeként vágott, a magas hóban jobbra és balra semmit sem láttak. Másnap este kilencre érkeztek Costestire elcsüggedve, hogy lekésték a hatórai vonatot, de megvigasztalódtak, feledve félig fagyott kedélyüket, mikor megtudták, hogy a sikosság miatt a vonat még be sem érkezett.

Carol Moldovánt sebesült hősként ünnepelték: a sok fertőtlenítő mosakodástól, mindkét kezét csuklón fellül befáslytatta még Turnu-Magureleében s az úton, ha szánból szálltak egy-egy fogadónál, társai segítségére szorult evésnél, ivásnál és . . . egyébkor.

Az esztendő nyaranta hozta össze a családot Vizaknán. György a helyi járásbírószágon, a fehérvári s a szebeni törvényszéken védett, vagy vádolt, olykor Budapestre is fel kellett utaznia, ha az ügyfelek valamelyike nem nyughatott. „Apa” idehaza már véglegesen, hol ágyban, hol botozgatva a sir felé.

Károly Bukarestben befejezve a tanulatókat, egy évet a budapesti orvoskaron akart tölteni, illetve a klinikán tágítani sebészi tudását, de még tele a román főváros szellemiségével. Erzsébet, a középső gyermek, már gyűrűs menyaszszonyként látta vendégül Thuróczy Ödön tüzérfőhadnagyot, ki a hadtestparancsnok, mint illetékes fölöttes parancsnok házasodási engedélyével érkezett. Moldován Györgyné, Csutak Júlia, tavasszal még tanított Szebenben az apácánál, mindenórásként, születendő elsőszülöttére várt anyósa védnöksége alatt. Néhány napra a „féltestvér” néne, Aszpázia is megérkezett Bukarestből, ötéves fiacskájával Trajánkával, Traján Marghilománnal.

A férfiak a Moldován házban háltak, a nők a Szaplanczay oldalon, hozzájuk számítva a kis Trajánt is. De a nappalok az ebédelő asztalok köré vitték már reggel a férfiakat.

A beszélgetés napokig egyetlen ügy körül folyt: ki volt előbb Erdélyben, a magyarok, vagy a románok. Ez a kérdés ezidőt a román fiatalságot izgatta inkább.

Ágota mama, Júlia és Ödön miatt magyarul folyt a vitatkozás, egymás okítása. Trajánkára nem voltak tekintettel. Erdély és Dácia (Dákia) nevek felváltva használtattak.

Aszpázia azt mondta: – Kár ezen vitatkozni, tény, hogy magyarok is, románok is lakják Erdélyt s az is bizonyos, ma a románok vagyunk többségben.

– Nem úgy van – intette le öccse, Károly – az elsőbbség, az őslakás dolga igen fontos.

– Annyi bizonyos, a magyarok már 890 táján itt voltak, legalábbis átvonultak, ha nem is foglalták el tartósan ezt a területet.

Ennyire futotta Ödön tudományából.

– Mi meg, szerintük akkor még a Balkánon szerveződünk – bosszankodott Károly.

– Nem oda Buda, öcskös! A román nép dáciai eredetének elméletét magyar historikusok indították meg. Az egész elmélet Béla király névtelen jegyzőjének időben visszavetített honfoglalási leírásán alapszik. E magyar kútfő alapján álmodta meg az olasz szót hallva Rómában Sinkay György páter a dáko-román örökséget.

– De a magyarok ezt megtagadták.

– A magyarok századokon át elengedték a fülük mellett ezeket az álmódásokat. Azt hívén, az álmoknak nincs erejük. A románság balkáni keletkezésére a német tudósok figyeltek fel.

– Nem érdekelnek a németek. Tagadhatatlan, hogy Trajanus császár elfoglalta Dáciát 106-ban és Aurelianus 168 év után kiűrtette Dáciát az állandó rabszolgafelkelésektől tartva s az Apulumi és a Potaissában lévő légiókat a Duna mögé vonta vissza.

– Miféle városok ezek? – volt Ágota mama egyetlen közbeszólása. Károly vállalkozott, hogy anyját benntartsa a „képben”.

– A római hódítás egész idején a Dáciát őrző csapatok magvát a XIII. Gemina légió alkotta, Apulum = Gyulafehérvár székhellyel. Marcus Aurelius alatt, mikor a tartományt szakadatlan felkelések és támadások fenyegették, idehozták 167-ben az V. Macedon légiót is és Potaissában, Tordán telepítették le. E két légió kivül, a provincia egész területén még számos segédcsapat is tartózkodott – tanyázott, amelyek mindegyike 500–1000 főnyi létszámú kohorsókból, alákból és numerusokból állott.

Ödön bedobta elővillanó hadtörténeti ismereteit:

- Ezek a segédcapatok nagyrészt Szíriából és Palesztinából érkeztek. Alkalmassint jócskán akadt köztük zsidó is.

- De Ödön! - fékezte völegényét Erzsébet - te nem vagy antiszémita!

- Mért lennék az drágám?

Károly folytatta:

- Igen, kedves sógor, noha a gyarmatosok s a katonák különböző népekhez tartoztak, a közigazgatási, politikai, katonai, gazdasági követelmények rákényszerítették őket arra, hogy az egymással való érintkezésben közös nyelvet használjanak s ez csakis a latin lehetett. A katonák szolgálati ideje meghaladta a 20 évet is. Megszokták az itteni életet, mikor veteránusokká váltak, vénültek, elhagyták a katonai tábor, megnősültek.

- Kiket vettek feleségül a kiérdemesült hadfiak?

- Természetesen dák leányokat.

- Ezért is történhetett az, hogy amikor 271-ben a hivatalnokok, a tisztviselők, a hadsereg, a kereskedők a Duna mögé vonultak vissza, ezek a földművessé vedlett veteránok nem hagyták el Dáciát, maradtak, kapcsolatba lépve a felszabadító dák törzsekkel, hozzájárultak a terület gazdasági és népességbeli folytonosságához.

- S a vegyesházasságból származó gyermekek szír és palesztin apáitól dák anyanyelv helyett az innen-onnan összeeskábált közvetítő nyelvet örökölték.

- Micsoda beszéd ez?!

- Micsoda dák leányok voltak dák ősanynak, ha a dicső dák nyelvből semmit sem suttoztak csecsemőik bölcsője fölé.

- Micsoda mocskolódó beszéd ez. Téged elragadott a magyarizmus!

Felpattanva farkasszemét néztek a testvérek.

- Ezek teóriák - szólalt meg Moldován János - fíjaim, ezeken nem érdemes összeveszni.

- Ezek nem teóriák apám, ezek tények!

- Ezt mondom én is öcsém.

- Mik a te tényeid?

- Azok, hogy több mint 800 éven át sem a dákságnak nem tudják kimutatni román tudósaink, sem a latinitásnak a legkisebb nyomát sem Erdélyben.

- Mert a hegyek közé szorítva vészelték át a népvándorlás viharait.

- De azért bár egy sírkövet hagyhattak volna maguk után, egyetlen írott sírkövet, amely oly divatos volt 271-ig.

- Micsoda román vagy te?! Mi?!

- Én és velem együtt a józan románság, megfontolásból, józan taktikából a helyi származásra nem adunk semmit. Mi elfogadjuk a kutató tudomány eredményeit s ez a tudomány azt állapította meg, hogy a román néptől a római elemet megtagadni nem lehet, de sem a nyelv, sem a nép nem dáciai eredetű, hanem balkáni.

- Kisebbitéd a román nép becsületét! Legfeljebb arról lehet szó, hogy némely törzsek, nemzetségek, legeltetve, a Balkánra levonultak.

- Semmivel sem nagyobb, vagy kisebb becsület, ha a Balkánról legeltetve felszivárogtak, s itt otthonra leltek.

- Erre semmi bizonyíték!

- No várj csak - kiáltott György s átfutott a Moldován házba, nemsokára egy kis notesszal tért vissza, amelybe valahonnan az idevágó olvasmányaiból jegyzett be egyet-mást.

– No halljuk, nagy balkanista – gúnyolódott Károly.
– Oklevél igazolja, a vlachok nemcsak a Halmus hegységben, hanem egész Bulgáriában szerteszéjjel laktak. Azt kérde valaki a vlachoktól: hol vannak most nejeitek és csordáitok? Azt felelték: Bulgáriának hegyein. Mert szokásuk, hogy háznépeik és csordáik áprilistól fogva szeptemberig a magas hegyekben tartózkodnak, hol nagy a hideg. Egy spanyol utazó a 12. században azt írja: Thessáliában vlachokra bukkantam, itt kezdődik Valachia, melynek lakosai a hegyek közt élnek. A vlachok oly sebesen szaladnak, mint a kecskék. Zsákmányért a hegyekből csapnak a görögökre. Senki sem meri bántani őket, nincsen uralkodó, ki meg bírná zabolázni őket. A bizánci írók ezt a tudósítást azzal toldják meg, hogy Thessaliát Nagy-Valachiának, Aetoliát és Akarnamiát Kis-Valachiának, a délkeleti Epirust pedig Felső-Valachiának nevezik. Ezer közül a vlach népnév az egész Balkánon ismeretes volt. A vlachok költözködő hajlandóságáról ír az Athosz-hegyi Iberon kolostor írómánya: 300 vlach háznép telepedett meg, kiknek szállását katun-nak hívják. A kolostor rendszabályai ellenére a kalugerek szabadon közlekedének a vlach juhászokkal, kiknek nejei és leányai férfiruhában bojtároskodtak. A szerzetesek nemcsak tejet, sajtot és gyapjút vettek tőlük, hanem mulattak is velük. Megtudván ezt a patriárka, eme összeköttetést megszüntette, a vlachokat Pelopponnesusba telepítve. A híres athoszi sajtot azóta a kalugerek maguk készítik. Kekaumenos 1071-ben ezt írja, tehát a magyar honfoglalás után csaknem másfél száz évvel: a vlachok nemzetsége megromlott és hitetlen: se az istenhez, se a császárhoz, se saját feleihez nem hű. Hazug és rettentő zsvány, kész mindenre esküt tenni, de mindig megszegi. Hűségét soha senkinek nem tartotta meg. A vlachok gyávák, nyúlszívűek, de szemtelenek is . . .

– Édesapám tűri ezt?! Tatá! Dece induri?

– Taci Taci! Gheorge! – kiáltott Ion Moldován.

György elhallgatott, majd főt hajtva bocsánatot kért.

Aszpázia békitően szólt: – Kár ezen vitatkozni! Tény, hogy magyarok és románok is lakják Erdélyt. S mi románok vagyunk többen.

– Veled már sajnos eggyel kevesebben – dűnnyögte szenvedőleg Moldován.

– Kerülnöm kell az ilyen izgalmakat – korholta férjét Júlia.

Moldován nem titkolva kínját, mint máskor, orvosfiához fordult:

– Gyere Carol, toszítsd be azt a nyomorú katéttert. Tegnap óta nem huyoztam. S már nem tűrhetem tovább.

S indultak a Moldován-házba.

Aszpázia Ödön kivételével mindenkit arcul csókolt – a békesség jegyében.

Az ilyen mindennapos beszélgetések tették, hogy a vakáció vége felé Trajánka már tűrhetően gagyogott magyarul.

1888

Moldován Károly a kolozsvári Ferencz József tudományegyetem orvosi fakultásán tanársegéd – csak március közepén dőbrent rá, milyen általános parasztfelkelés robbant ki a Bukarest környéki megyékben. Fontos magán-

ügyben meghatározatlan időre szabadságot kért s már másnap átlépte a határt. Régi ismeretségei és tartós összeköttetései révén, a Vöröskereszt s a hadügyminisztérium segítségével, három katonai sebesültszállító országos járműre tett szert: kocsisokra és katonai szanitészekre, valamint egy vaspántos ládában szükség-műtétekhez alkalmas felszerelésekre.

A gyalogos zászlóalj, amelyhez Károly (Carol) csatlakozott három járműjével, Jalornica megyébe indult. A katonák nem tudták mivégre mennek, annyit közöltek velük, ha megtámadná őket: „Beléjük kell löni!” Vállra vetett puskájuk töltve volt, tüzelésre készen. A kapitány is csupán annyit tudott, a parasztok fellázadtak, rendet kell teremteni köztük.

Az önkéntes vöröskeresztes részlegnek a gyalogmenethez kellett igazodnia. A lovakat fékeztek a kocsisok, meg-megállították őket, hogy előnyt adjanak a talpasoknak. A kapitány is, lóháton, le-lemaradozott a csapattól – az első nap. Este azonban egy bojár-lakban szálltak meg (nem kastély, inkább csak udvarház), ahol nemrégiben a felkelők dúltak s a padlók véres szennyeződése mutatta, alighanem embervér is folyt. A közeli faluban asszony nép, gyermekhad, s néhány reszketeg férfi lakott. Ezek azt vallották, hogy a fegyvert fogható fiatalokat a felkelők „elhajtották”. Sebesült, vagy halott, ebben a faluban nem került, de másnap a kapitány nem maradozott le embereitől, példáját követve a fogatokkal Moldován is a katonák nyomában maradt.

Délutánig úgy látszott, az osztály útvonalán nincsenek lázadók s ha vannak is, elhúzódnak a csőre töltött fegyverektől. Am egyszerre hadirivalgás jött szemtől. Amonnan egy lovas (calarasi) osztag szembe hajtott egy csoport kasszás-lándzsás parasztot. „Ezek a lázadók”, suttogták a katonák, a közeli bokrosokba szedelve, majd a kapitány parancsára tüzet nyitottak. Válaszul két lövés érkezett a katonák felé az úti vonulás irányában, de ott csak három vöröskeresztes fogat állott. A műszeres kocsi jobbsó lovát találat érte. A kocsisok földre vetették magukat, a kapitány újabb tüzet parancsolt a sebesült ló hördülésére odaatról emberi jajgatás felelt. A kapitány rohamot vezényelt. A megrémült fogathajtók feltápáskodtak, a toporzékoló állatról lefejtették a hámat, így az csupaszon ugrott egyet és összeroskadt.

A katonák foglyokat tereltek ütlelgeve, Moldován a két szanitésszel portyára indult a jajgatások irányába. Akadt kötözni való mindhármuknak. Egy-más hegyén-hátán heverték a sebesültek s a halottak. Gyors mozdulatokkal rángatták el az élettelen, vagy reménytelen tetemeiket. Többnyire felsőtesten és fejen találta a rongyos parasztokat a sortűz. Rábukkant Károly egy csuklóban roncsolt kézre is, azt nyomban egy fatörzsnek támasztva, a szükséges antiszeptikus előkészületeket megtéve, csupán a bemosakodást mellőzve, megoperálta a megszeppent románt – lefűrészelte nagyhirtelen a hasznavehetetlen, cafatos kézfejet.

Így ment azután a dolog faluról falura. Megesett, hogy a felkelők elmenekültek s még halottaikat is magukkal cipelték. Annyi lőtt mellkast s kifordult beleket, nem Turnu-Magurelén, de egész orvosi gyakorlatában nem látott Károly, mint itten egyetlen nap.

A foglyokat másodnaponkint lovaskatonák terelték a börtönök felé.

Károly csak a sortűzeket hallotta s a vér omlását, alvadását látta, alig volt fogalma, hogy mindez miért van. Estenden próbált a foglyokkal beszélni, de a kapitány megtiltotta. Egyedül a sebesültekkel tudott szót váltani, de azok csak annyit s azt hajtogatták: a föld miatt, meg a bojárok miatt.

Akadzt aztán egy dászkál (tanító), kit népe közt ért a katonagolyó, ő többet tudott mondani.

Ez már április elején esett, midőn a katonák kezdtek undorodni cselekedetük eredményének látványától, s a kapitány is ritkábban vezényelt sortüzet.

– Tudod-e doktor – suttogetta a dászkál –, hogy 1864-ben a kormány földtörvényt adott a parasztnak?

Károly nem tudta.

– Félmillió jobbágycsalád dolgozott a bojárok birtokán. A törvény megszüntetett minden jobbágykötelezettséget s 15 éven belül fizetendő pénzbeli kártalanítást állapított meg a bojár számára. A törvény arra irányult, hogy kisszámú földhözjuttatott parasztnak marhái száma szerint adtak valamennyi földet. Ezek a legrosszabb minőségű földet kapták meg s többnyire úgy, hogy útjuk a bojár földjén át vezetett.

Károly mindezekben csodálkozott, mert Erdélyben már rég nem tudtak efféléről.

– A földosztásnak ez a módja – folytatta az öntudatos, parasztbarát dászkál – a kártalanítással a parasztság kifosztását jelentette. Híresztelték: a parasztnak munkaereje, a birtokosnak pedig tulajdona urává kell válnia.

– Szépen hangzik, de mit jelent ez?

– Azt, hogy a nagybirtokok továbbra is megmaradtak s megmaradtak a jobbágyrendszer maradványai is, mert a paraszt munkaerejét úgy vásárolja meg, hogy háznépe télen éheznek s fázik s márciusra kifogy minden élelméből, melyet pujáinak adhat.

– Nem adott a földtörvény semmit?

– Reménységet! De minden remény elfoszlott 24 év alatt.

Moldován naponta órákig pólyált, vágott, metszett, fűrészelt – április végére elfogytak a gyógyítanivaló vérző parasztok. A meghatározatlan idejű szabadság lejárt. Októberben a volt beszélgetőtárs, a sebesült tanító 60 felkelő paraszt-fogoly levelét juttatta el Kolozsvárra, kik valamennyien részt vettek a plevnai csatában is.

„Elbocsájtottak bennünket a hadjáratból 78-ban s nap nap után, évről évre vártuk, hogy mi is földet kapjunk úgy, ahogy azt parancsnok uraink, akik minket a Plevna körüli legnagyobb támadásokban vezettek, az ellenség színe előtt mondogatták, ígérték nekünk. De hiába harcoltunk, hiába vártunk és túrtunk mindezideig. Engedjenek ki bennünket a Vacaresti-i börtönből, mivel annak a felkelésnek alkalmával zártak ide bennünket, melyet a szenvedések okoztak, mivel a földbirtokos urak s a bérlők vasigája alatt nyögünk – ők nem voltak ott velünk, karddal az ellenséggel szemben s máig is vérök hullása nélkül uraskodnak birtokaikon. Családunk nélkülöz, mert most még nem is dolgozhatunk a bojár urak földjén, hajnaltól napestig, túrva a nap hevét hátunkon, verejtékben úszva, mert most itt sinylődünk a Vacaresti-i börtön falai közé vetve. Mikor Plevna elestekor a törökök fogságunkba estek, nem úztunk úgy s olyan gúnyt belőlük, mint ahogy minket gúnyoltak-gyaláztak, amíg a Marmizon kaszárnya lovardájáig üztek-hajszoltak bennünket . . .

Ezt a valahová szánt segélykiáltást Moldován véleménye szerint ama sebesült dászkál írhatta, fogalmazhatta személyesen a foglyok sorsa enyhítése érdekében. Ő, vagy valaki hasonlóan gondolkodó-érző írástudó román.

A nagyszebeni érsek-metropolita Roman Miron halálos ágya mellett ismerkedett össze Moldován György szentszéki jogtanácsos az aradi püspökkel, Mețianu Jánossal. A püspökök, vikáriusok s némely esperesek, kik a közeli görögkeleti kongresszuson majd megválasztják a haldokló metropolita utódát – nagyrészt jelen voltak Szebenben s maradtak is a temetésig s egymás között már suttogták az új főpap nevét: Mețianuét.

Mețianu János tudta ezt s készült is egyházfői hivatására – harmadnap félrevonta Moldovánt:

– Kedves barátom és testvérem az úrban, segítségemet kérem, mert vádol bizonyos közvélemény s méginkább vádolni fog, midőn érseki beiktatásomhoz a magyar kormány jóváhagyását kívánom elérendeni.

– Püspök atyám, rendelkezék velem.

– Nos, elsősorban simoniával vádolnak: hogy a papjelöltektől felszentelésük előtt pénzüsszegeket szoktam volna kicsikarni. Így Brázsa mácsai papjelölt gazdagon nőszülve 2000 koronát adott volna nekem szülőfaluja plébániájáért. S hogy később Brázsa pisztollyal fenyegetődzve követelte volna vissza ezt a pénzt. Mihucza vaskóhi illetőségű papjelölt 50 aranyat adott volna, de miután felesége elhalt, ő kilépett a papi rendből és az aranyakat máig visszakéri, különben . . . Nos, állítólag úgy kárpótoltam őt, hogy tanulmányai folytatására ösztöndíjat juttattam neki. Egy Rotariu nevű temesvári ügyvédnek adósa lévén, miután a metropolitánál bevádolt a Timisiana bank igazgatói székét juttattam, hogy elhallgattassam. Aztán: mikor 92-ben Bécsbe indultak ama memorandummal, Mangra Vazullal együtt megáldottam volna őket. Meg hogy a túlzó passzivistákkal egy követ fújtam vala.

A nagyszebeni görögkeleti egyházi kongresszus csakugyan Mețianut választotta metropolitává 61 szavazattal 41 ellenében. Popen Miklós karánsebesi püspökkel szemben.

Újabb vádak keletkeztek, végleges beiktatása ellen: egy népiskolai tervben az állam nyelve, a magyar szomszédnyelvként emlegettetik. Aztán a külföldi, a romániai pénzek felülvizsgálata. Az utóbbi már követelés az új egyházfőhöz s végül egy feltétel a beiktatáshoz: Goldis József vikárius aradi püspökké leendő megválasztását teljes befolyásának érvényesítésével biztosítsa. Moldován kevéssé törődött vele, a vádaskodások koholtak-e vagy valódiak, olyan beadványt fogalmazott, amely a kormány számára Mețianu minden előbbi és jelenvaló cselekedeteit félretolva még a jövőndő titkos tanácsosi kinevezésre is esélyessé tette. Mețianu ellenkezés nélkül elfogadta a kormány 24 pontba sűrített végső követeléseit is, minden vádat (Moldován okfejtésével) célzatos hangulatkeltésnek, koholmánynak, avagy legkíméletesebben szólva – meggondolatlan lépésnek nyilvánított. „Mert úgy hivatalt, mint hivatalon kívüli főpapi működésem, valamint jellemem tisztasága sokkal feljebb álló elismerés magaslatára emelkedtek, mintsem, hogy rólam a fenti vádbeli tényeket még csak feltételzeni is lehetne.”

Ezzel Moldován a nemrég elnyert I. Ferencz József-rend nagykeresztjére célzott.

Mețianu beiktatása által a magyar kormány azt remélte, az 1869 óta tartó román passzivitás megszűnik vagy legalábbis enyhül.

A hivatalos vélemény az volt, hogy a mérsékeltebb román politikusok

megunták már a passzivitás meddő politikáját. Mert a passzivitás nem hozta meg a remélt eredményeket, inkább kárt okozott. A külföldi agitáció hatástalan, itthon pedig lejárátták magukat a nemzeti mártírok.

„Jogokat, szabadságot szívesen adunk, de ennek feltétele az, hogy azok, akiknek adjuk, az államhoz és a hazához való hűségben megbízhatók legyenek. A passzivitás kizárja ezt a megbízhatóságot.”

Mețianu képviselőjében ott volt Aradon Moldován György a püspöki beiktatásán, mely Goldis József nagyváradi püspök vikárius és országgyűlési képviselő felmagasztalása volt. Augusztus elsején kánikulai forróságban Popea karánsebesi püspök cerebrálta az ünnepi avató istentiszteletet.

Az egyházi ceremóniák után a Fehér Kereszt télikertjében kétszáz terítékes bankettet rendeztek. A püspökök a román induló hangjai mellett vonultak be.

Popea püspök szólalt fel elsőnek: a királyra s császárra emelte poharát, kinek jóságos uralkodása alatt visszanyerték autonómiájukat. Éltette a hazát és mindennyelvű polgárát. A Gotterhalte és a Rákóczi-induló után Goldis köszöntötte Popeát, egyháza díszét, a nagy Saguna tanítványát.

A bankett fény-szónoka kétségkívül Tisza István gróf volt: „Örömmel veszek részt – kezdte – a mai ünnepen, csak azt sajnálom, hogy az ünnep hatása alatt keletkezett érzelmeimet nem fejezhetem ki én is románul, de azt hiszem, akár magyarul, akár románul beszélek, megértik, ha szavaimat a hazaszeretet vezérli. A törvényhozók nevében örömmel jelenthetem ki, hogy az új püspökben olyan hajthatatlan jellemet látok, akire büszkeséggel nézhet fel minden jó hazafi s az ünnepeltetése lelkesedéssel töltheti el a román polgártársak minden igaz barátját. Ha a történelem lapjait tekintjük, hogy miként állhatott fenn egy ezredéven keresztül a maroknyi magyar nép a viharos századok alatt, egyik magyarázatot abban lelem, hogy idegenajkú polgárait soha el nem nyomta. És ha tovább fenn akar állani, ezután sem nyomhatja el. A magyar nemzet missziót teljesít, mert Európa e részén lakó népek önálló fejlődésének legfőbb öre és biztosítéka. A magyar nemzet legtermészetesebb szövetségese a román faj. Vessenek egy pillantást a történelembe és a térképre. Vajon lehet-e a román faj boldogulásának más módja, mint a magyarokkal való testvérisülés. Őszinte szívből örülök, hogy olyan püspök kerül az egyházmegye élére, aki tündöklő példaképe lehet minden jó románnak és emellett a hazának is hű polgára. Kívánom, hogy Goldis József a jövőben is azzal a faj- és hazaszeretettel teljesítse feladatát, mely eddig is jellemezte. Jókívánságaimat nem tudom méltóbban kifejezni, mint ha azt óhajtom, hogy az elvetett mag áldást hozó gyümölcsöt teremjen. Éljenek azok a románok, akik hű polgárai a hazának!”

Éljenezés, szetreászkázás következett, a zenekar magyar és román dalokat játszott.

Tisza István gróf felköszöntőjére Popea Miklós püspök felelt: – Az volt eddig a legnagyobb rossz, az okozta mindig a nemzetiségi összeütközéseket, hogy nem akartunk arról beszélni, hogy a magyar és a román egymásra van utalva, egyik a másiknak testvére. Ezeknek az ellentéteknek el kell simulniuk. Tisza István beszéde alkalmas arra, hogy így legyen. Ha alkalmunk lett volna eddig is gyakrabban összejönni, barátságos eszmecserét folytatni, jóval hamarabb megértettük volna egymást. S ha így leszen s békében és jó egyetértésben élünk, Magyarországot még a poklok kapui sem dönthetik össze. Rosszul ítéltük meg egymást eddig, most morális kötelességünk, hogy a múltak tévedéseit helyrehozzuk.

Az utolsó pohárköszöntőt Mangra Vazul mondta, ki a hét év előtti memorandum botrány „hőse”-ként még mindig általános szilenciumát szenvedte. Beszédét románul kezdte, majd kifogástalan magyarsággal folytatta: – Ha tudtuk volna, hogy magyar politikus úgy gondolkozik a románokról mint Tisza István, akkor sok minden másként intéződött volna el a múltban. De még nem késő, az elmulasztottakat jóvá lehet tenni. Az imént hallott szavak iránymutatók lesznek. Reméljük, a szavakat tettek is fogják követni. Mi románok már jó példával jártunk elől, midőn egyházmegyénk élére olyan férfiút állítottunk, kinek elvei lehetővé teszik, teljes kiegyenlítését a nemzeti súrlódásoknak.

Moldován György nem szólalt fel a banketten, elég távol ült a gróftól, arcát nem kínálta emlékezetébe vésődni. A beszédek meglepték, elgondolkoztatták, de megvolt a maga véleménye s azon a hallott fogadkozások nem sokat változtattak. Különben is – végig úgy viselte raktározta megfigyeléseit, mint az érsek megbízottja.

A történetek és elhangzottak híre már másnap országosan elterjedt, s Kolozsvárnak még az is tudomására jutott, hogy Moldován György is együtt evett-ivott a püspökavató kétszázakkal. Igazán Karcsi számára volt ennek jelentősége. Levelet írt Vizaknára s megtagadott minden testvéri kapcsolatot Györggyel.

„Szégyellem, hogy bátyám vagy! Bűntény, amit Aradon elkövettek a román nép és a görögkeleti egyház rovására. Ezt én, aki görögkatolikus vagyok, mindenkinél jobban érzem. A szármalmas püspöki vikárius megválasztását és felmagasztalását minden elfogulatlan és nem titkos szolgálatban lévő jó román, a nemzeti becsület s az egyház jó erkölcsének tekintélyét sújtó csapásnak (arcul csapásnak) érzi. Egy nép- és hazaárulót, akit hajdan maguk a jelenlegi választási ügynökök és szolgálalkú párthívek is elítéltek, most egy román püspökség élére állítottatok, félredobva a hazaszeretet, az erkölcs, a rend és következetesség elvét, amelyek pedig mindenkor díszül szolgáltak a román lelkiületnek. Ami pedig a gróf álszent falsumait illeti, szégyen, hogy pisszenés nélkül hallgattatok végig, sőt románul éljeneztetek és tapsoltatok neki.”

Néhány napos vizaknai vakációzását arra szánta Károly (Carol), hogy tovább becsmérrelje bátyja hazaárulását. Meghökken, midőn, egyebek mellett közölte György, hogy a kárhoztatott püspök, a magyar ügynök Goldis egyik első intézkedése volt, hogy Mangra Vazult visszahozatta hétéves hallgatásra ítélt állapotából az egyházi és pedagógiai közéletbe. Ez az odavetett érv azért is hatott Karcsira, mert 1892-ben maga is, tölgyek közt fűszál, ott volt a memorandumot Bécsbe vivő népes küldöttségben, s Mangra Vazult hősnek és zászlónak tartotta.

Október elsejére Ion Rațiu dr. ügyvéd a Román Nemzeti Párt elnöke, a Memorandum per első számú vádlottja és elítéltje, értekezletet hívott össze Szebenbe s ott a megfigyelőként Aradra kiküldötteket meghallgatva a passzivitás folytatása mellett döntöttek. Moldován az érsek-metropolita küldötteként magának Mețianunak tett objektív jelentést az Aradon történetekről. Egyikőjük sem vett részt a Rațiu által összehívott konferencián. Mețianu lélekben ott volt. Moldován lelke mélyén céltalannak tartotta a román politikusok 30 éve kezdet ellenállási mozgalmát és idejét múltnak is, hogy ne vegyenek részt a magyar politika kialakításában. Az aradi nagy összebékülést azonban ő maga is színpadias eredményűnek tartotta.

Moldován Károly (Carol) már a szebeni kórház sebészfőorvosa – ott akart lenni a Román Nemzeti Párt minden megmozdulásán, miután a vezér Rațiu Ion is Szebenbe költözött Tordáról.

Szenvedélyesen érdekelte minden, ami magában Romániában történik. Politizálni szeretett volna, s nemcsak a sebészi szikével.

Revelációként hatottak rá Caragiale megállapításai: Európai értelemben vett politikai pártok, vagyis a hagyományokra, az osztályok új vagy régi érdekeire, eszmei vagy elvi programra támaszkodó pártok nincsenek Romániában. A két úgynevezett történelmi párt, mely változtatja egymást a hatalomban, valójában nem egyéb két nagy politikai klikknél, melyeknek nem párthíveik, hanem ügynökeik vannak. E klikkek vezetői többnyire nagyravágyó politikusok.

Mivel a képviselőházi és szenátusi választások a vagyoni állapot szerint összeállított kollégiumok által történtek, a képviselőházi választásokon 1,3 százaléka vett részt az állampolgároknak, a szenátusi választásokon pedig 0,38, azaz egyharmad százaléka, vagyis minden háromszázadik román. Hogy ez mit jelenthet, azt első két sebészi expedíciója alkalmával nem rögzítette magában, csak most, midőn újabb parasztfelkelés robbant ki: február 15-én, a téli éhínségtől felingerelve, Dorohoi és Botosami megyei falvakban, bunkókkal, villával és kaszával felfegyverkezve rohamozták meg a parasztok a Sturza-birtokok bérlőinek kastélyait. Ennek a hercegi családnak 30 ezer hektárnyi földjén 15 falu rabszolgái próbáltak osztozni.

A hívást február 27-én kapta Károly, mikor a Tg Frumuson összegyűlt parasztok ellen lovasrohammal védekezett a hatóság.

Mikor Moldován Károly dr. sebesültszállító szekereivel elindult Bukarestből, azt a megjegyzést tette, hogy: megismétlődik 1888! Az orvosőrnagy, aki ezt hallotta, így indította útjára a vöröskeresztes kis karavánt: Ez egészen más barátom! Itt félmillió lázadó ellen az egész hadsereg harcol, beleértve a tüzérséget is. A jelszó: kaszáljátok, géppuskázzátok őket. Én maradok Bukarestben, te sem vagy köteles velük menni, hiszen te önkéntes vagy.

A csapatok faluról falura járva pusztították a parasztokat – válogatás nélkül. Moldován előbb az 5. lovasezredet követte, majd a 17. ezred második zászlóaljához csatlakozott, aztán a 18. ezred első zászlóaljához, de midőn ennek tüzérsége Gvardenița falut porig ágyúzta minden felderítés nélkül, otthagya ezeket s önállóan indult tovább. Sortűzek, géppuska-kaszálások után érkezvén nyomban a sebesültek mentésébe fogott embereivel, de a parancsnokok kivették a szanitések kezéből a jajgatókat s föbelőtték sorra mindegyiket pisztolyokkal, megfosztván segítő, akár amputáló munkájától Moldovánt. Valami iszonyú felső parancs következtében öldökléssé vált a megtorlás.

A liberális párt a konzervatív Petre Karp jelszavát alkalmazta: „Előbb a megtorlás, azután majd meglátjuk.”

„A jelenlegi körülmények között minden románnak össze kell fognia az ország megmentésére és el kell felejtenuk a bennünket elválasztó különbségeket” – jelentette ki a parlamentben a konzervatív Take Ionescu.

Szállóigeként terjedt a csapatok körében Gigartu tábornok parancsa, mellyel tisztjeit megfedtte: „Csodálkozom erélytelenségükön! Az ilyen embe-

reket nem letartóztatni kell, hanem agyonlőni. Ne a foglyok, hanem csak a halottak számát jelentsék!”

Moldován kedvetlenül kocsizott észak felé Moldvában.

A helyzetet igazán Radeni-Jasi faluban értette meg, addig csak nagy zűrzavar lakott fejében. Itt egy gyalogsági őrnagy engedélyével végig figyelhetett néhány elfogott felkelő kihallgatását. Egy Stefan Fortuna nevű ősz paraszt, a függetlenségi háború veteránjának vallomását, aki rongyos szokmányán öt katonai kitüntetést viselt.

– Te vagy a lázadók feje? – kérdezte az őrnagy, de nem várt választ – megveretlek, tüzes vassal tépetlek, hogy megtudd, törvényeinket meg kell tartanotok! Mit gondoltok, ti részeges banda, eljött az ideje, hogy meggyalázzátok őfelsége nevét? Banditák!

– Engedelmet kérek, őrnagy uram – szólalt meg Fortuna szelíden, de szikrázó szemmel – mi parasztok szenvedjük a ciocoiok kegyetlen rablását, gyermekeink tél idején ruha nélkül és éhesen sírnak. Egész nyáron a főúri földeken dolgozunk gyermekeinkkel együtt, mint a rabok és évről évre süllyedünk az adósságba, már szentképeinket is el kellett adnunk, hogy a bojár járandóságát kifizessük. Panaszt panasz után küldtünk őfelségéhez, de meghallgatást nem kaptunk. Igazságot adott-e nekünk valaki? Vannak törvények, senki sem tagadja. De a törvényben nincs megírva, hogy nekünk parasztoknak mikor van igazunk és amikor meg van írva, a törvényben akkor sincs igazunk! Mindent eltűrünk, hiszen mi parasztok erősek vagyunk a tűrésben és buták vagyunk, erősek, mert kutyamódra tűrünk, és buták, mert ha nem lennénk buták, nem tűrnénk.

– Éppen te – lepte meg a paraszt értelmessége az őrnagyot –, éppen te akinek példát kellene adnod a becsületben és az okosságban, hiszen az ország érdemeket adott néked katonai helytállásodért, éppen te nem gondoltad meg, viselkedéseddel meggyalázkod az ország és Őfelsége nevét!

– Éppen erre nem gondoltam, Domnu major és nem is gondolhattam rá. Borítsák be az embert tetőtől talpig érdemmel és öntsék rá az egész ország és Őfelsége becsületét, ha az éhség mardossa bendőjét: hiába fejedelem, hiába ország! Az érdem nem verik el az éhséget.

– Ha nem tudod becsülni az ország kitüntetéseit, te nyomorult, nem is vagy rájuk méltó – üvöltötte az őrnagy s egyenkint leszakítva a szegényes szokmány melléről az érdemrendeket: földre vetette azokat.

– Sok bajt s nyomorúságot szenvedtem – szepegte könnyes szemmel Fortuna –, de nem vétettem Őfelsége becsülete ellen. Drága volt nekem az, hogy viselhettem a Fejedelem jelvényeit és volt még egy ajándékom is Tőle, egy kürt! De az adóbehajtó elvette tőlem zálogba valamicske pénzhátralékért. Ezzel a kürttel fújtam a rohamjelet a grivicai erőd emelkedőjén. Folyt a vér-patakban homlokomról, de csak fújtam a trombitát, hogy buzdítsam a katonákat fel a dombra, úgy fújtam, hogy hírem Őfelségéig eljutott s nekem adta a kürtöt. Akkor kedves voltam a fejedelemnek, de most úgy látszik megutált minket, hogy ránk küldte Önt Domnu Major.

Az őrnagy nem tűrhette ezt tovább, intett a kivégző osztag őrmesterének és Stefan Fortuna, az 1877-es diadal harcosa, kürtöse Radeni falu szélén fiatalabb társaival együtt omlott a bojár földjére.

Egy óvatlan pillanatban Moldován doktor felvette s tarsolyába tette az érdemrendeket. Nem akart beszélgetni az őrnaggyal, még aznap délután odébb állt kicsiny vöröskeresztes karavánjával. Dél felé tartottak és fele útjukon foly-

vást ama háborúra és Turnu Magurelére gondolva, eszébe ötlött egykori csonkolt páciense, Demse Mózes és faluja, Klézse. Úti kérdezősködések után a Szeret folyó felől felkanyarodtak a Klézsa patakja mentén s ott meglelték a Demse házat. De azt éppen gyászban találták. A család hatodik gyermekét, a 17 esztendősi kicsi Gáspárt előtte való héten temették: többedmagával a falut megszálló katonák (munténiaiak) lötték agyon, holott a faluban semmiféle lázadás nem volt. Mózes botban végződő csonka lábaival s két mankóval ügyesen közlekedett, ha mezei munkát nem is végezhetett. Egykorúak voltak Moldován doktor s Mózes, de az asszony, Anna, ki nyilván fiatalabb volt náluk, jóval öregebbnek látszott a sok régi gond s az új gyász miatt.

Emlékezés közben előjött a kérdés, kinek milyen érdemrend jutott Gri-vica mellől.

- Nekem ejsze semmi, csak egy húszkoronás arany, az is magyar földről.
- Haddlám – hitetlenkedett az orvos.
- Akik meglőtték kicsi Gáspárt, azok vitték el, hogy megkímélték Mózsit – szepegte Anna.

Moldován, mintha ihletés érné, zsebébe nyúlt s az asszonytól tífélet kérve, mind az öt érdemrendet, ami Fortunától maradt, feltűzte Demse Mózes mellényére.

Ezeken a szekerező utakon tudta meg Moldován Karcsi, hogy Havasalföldön és Moldvában még tart a jobbágyság, sőt némely falvakban még a rabszolgaság is megmaradt.

Bukarestben, eszközeivel és embereivel a hadügyminisztériumban számolt el. Maga a miniszter fejezte ki halálját s elkottyantotta, hogy a lázadásnak körülbelül annyi halottja van, mint a 77-es függetlenségi háborúnak. Szájára ütve a megdöbbenés szót, fogadalmat tétetett az önkéntes sebésszel, hogy örökké hallgat odaát ezekről a dolgokról.

Utaztában és hazatérvén Szebenbe, megtartóztatta lelkét attól Moldován, hogy összehasonlítsa az erdélyi állapotokkal néhány hetes Regát-beli tapasztalatait.

1909

Két év alatt kiheverte Károly katona-sebésszé lett szerzett megrázkódtatásait. Amikor hírére vette, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg, a Monarchia trónörökös látogatóba Sinajába utazik a románok királyához – nem fogta Szebenben a hely.

Sinajában már javában folyt a készülődés, mire Carol Moldován odaérkezett. Popovici C. Aurél, önkéntes erdélyi száműzött (a Replika pör menekültje) volt a főszervező, ki harmadéve Die vereinigten Staaten von Grossösterreich címen terjedelmes könyvet adott közre a dualisztikus Monarchia föderatív átalakítása mellett. A doktor ismerte ezt a könyvet.

A trónörökös érkezése előtti napon megérkezett szárnysegédje, Alexander Brosch von Aareanu alezredes, hogy gazdája érkezését biztosítsa.

A román király környezete csaknem minden szükségességet megtett a méltó fogadás külsőségeihez: a vasúti állomástól a kastélyig zászlódíszbe öltöztették

az utat. Popovici ismerősként (mint temesvári születésű) fogadta az alezredest s figyelmét a zászlóerdőre irányítva megjegyezte:

– Nem találod, hogy sok itt a magyar lobogó? Csakugyan román, osztrák és magyar színek váltakozva, egyenlő arányban sorakoztak a dísz-útvonalon. Aareanu felcsapta fejét és skandalumnak nevezte a látványt. Kapóra jöttek az ellenvonattal érkező, piros-sárga-kék és fekete-sárga szalagokkal, kokárdákkal felsallangozott bukaresti diákok. Popovici biztatására, első biztató szavára ezek letépdesték a magyar zászlókat s a Prahova vizébe dobták valamennyit.

Moldován doktor nem azonosulhatván ezzel a magyargyalázó tüntetéssel Manolescu prefektushoz fordult, aki azzal mentegette magát: a zászlókat a folyó vizéből már vissza nem szerezheti, újakat állítani nem tud, egy piros-fehér-zöld lobogó maradt még, azt a vasúti indóház falára egy osztrák zászló mellé felerősítették s hogy baja ne essék, rendőrt állított mellé.

Mire a fenséges vendég vonata begördült, már az a zászló sem volt a helyén, ama bukaresti diákok az éjszakai őr váltás szünetében azt is letépdették s a Prahovába lökték.

Ionel Bratianu miniszterelnök köszöntötte a trónörököst, de ott termett Popovici is az előkészített felirattal, melyet mint „a Habsburg korona országában született románok, akik kényszerítve voltak Romániában letelepedni” adott át. A trónörökös Brosch ságása alapján nagyon jól tudta, miről van szó, mégis szívesen vette át a feliratot, ezzel is jelezve, nem azonosítja magát azokkal az állapotokkal, melyek az öreg császár országaiban léteznek.

Az ünneplő-harsogó tömeg csak a kastélykert faláig kísérhette a barátságosan integető bécsi trónörököst, ott a tárgyalás-vendégeskedés napjaira eltűnt szem elől, a bukaresti diákok kórusa meg hosszan-kitartóan hirdette a nem titkolt várakozásokat: „Éljen a románok császára! Le a magyarokkal!”

A belső tárgyalásokba még Ugron követségi tanácsost sem bocsátották be, ki a Monarchia bukaresti követe nevében hiába tiltakozott a Popovicival teendő kézfogás ellen.

Román körökben el volt terjedve az a hír, hogy Ferenc Ferdinánd nemcsak feltétlen híve a Nagy-Ausztria föderatív alapon történő újjászervezésének, hanem hogy trónra lépése után az osztrák–magyar dualizmust meg fogja szüntetni. A magyarok ellen való harcban feltétlenül számít a románokra. (S ha valamiféle dualizmus fennmarad, az osztrák–román dualizmus lesz.) S hogy császárként Erdélyt át fogja engedni Romániának, hogy az mint Nagy-Románia beilleszkedjék a Habsburg birodalomba.

S hogy mi lesz I. Károly román királlyal? Nagyrománia a Monarchiával olyan államjogi kapcsolatba kerülne, mint Bajorország a Német Birodalommal.

De nem is kell, nem is lesz szükség talán ilyen bonyolult államjogi szerkesztményre, hiszen Ferenc József is, Károly király is öreg emberek. Rövidesen távoznak az életből, nélkülök az osztrák–román dualizmus könnyen, vér nélkül megvalósulhat.

Hohenzollern–Sigmaringen Ferdinánd trónörökös joga a román trónra úgyis mondvacsinált, hiszen nem gyermeke, hanem unokaöccse a román királynak. A román trón öröklésének joga egyszerű kormányrendelettel teremtődven meg, ugyanúgy el is törölhető.

A román király és felesége Wied Erzsébet hercegnő németek lévén zavartalanul diskurálhatták végig a vendégeskedés napjait, egyedül csak Ionel

Bratianut vonva be a társalgásba. Popovicinak volt az ötlete, de a végrehajtásban Moldován Carolra is szükség volt: a fenséges vendég éjszakáiról is gondoskodni kell.

A hölgynek tudnia kell németül, legyen iskolázott, s leginkább legyen egészséges a szüzességig menően. Ilyen nőt Bukarestben eleget találhattak volna, talán csak a harmadik feltétel okozott volna némi keresgélni valót. De a lányt Sinajában kellett még aznap meglelni. Itt a német nyelvismeretből indultak ki s nyomban a bíró zárdában nevelt lányának, Mariorának neve bukkant fel elsőnek. S nem is kellett tovább keresgélniök, mert a leány bájos, sőt szép volt.

E'őbb az apát, a bírót győzték meg a hazafias kötelesség jelszavaival. A lány apai parancsra vetette magát alá az orvosi vizsgálatnak. Moldován ki-méletes volt, nem vetköztette le Mariorát, hanem eskü alatt vallatta ki, hogy még soha és senkivel, bár tudja, miről van szó és lesz próbatétel.

A honleányi kötelesség és a várható elismerés őt is némi lelkeséggel töltötte meg. Kimosdatva, beszagositva, egy s más mit-hogyan tanácsokkal ellátva mehettek a kástélyba, egyenest Aarenau alezredes kezébe.

A tárgyalásokról semmi hír nem szivárgott ki. Az odakint, odabent vá-rakozók azt kommentálták, amit hinni akartak. Régtől fogva tudták, Ferenc Ferdinándnak szerfölött tetszik Károly király dacos alacsony termete, hogy feltartott állával némi magasságot próbál állandósítani magának, s hogy ven-dége még így is állandó testi fölényben marad.

Távozáskor a Bécsbe induló trónörökös a legnagyobb meglegedés hang-ján szól: – Románia egészen külön varázssal bír előttem. Nagyon megked-veltem a román népet!

A vasúti búcsúvételnél Moldován történetesen Ugron követségi tanácsos mellett állt s ezt mondta. – Tartok tőle, hogy őfelsége a királyi párral téveszti össze Romániát és a kis Mariorával. Ezért távozik a Peles kástélyból ily ked-vező benyomásokkal.

Szerelem I.

*ne az ügyet:
a dolgot
ne a kaszát:
a fűvet*

*ne a tervet:
a toldást
ne az oldást:
a kötést*

*ne tiszta főt:
a vesztét
ne a testét:*

*a titkát
ne a jövőt:
egy kislányt*

Szerelem II.

*mert nyűveid e földben gyökeregnek
mi az szabadság nem tudod ma is
mi árnyas okság nyáron át evetnek
romlasz ha futsz mint egy nájlonharis*

*mint zörgő fólián a pázsitérzet
út át a tét: Ottó ötöt ütött
mennyre mennyi e pezsgő enyészet
tous sont perdus a balvesék fölött*

*igy működik a tülemülekombájn
szétágazás tizperce mennypokol
mig bárgyú lényeged közéereszted*

*sikoltás mely sejtek közt bujdokol
szivrákkocsi zakóban igazolvány
s kívülről érzed át goromba tested*

Szerelem III.

Márioarának és Ionnak

*minden hazában tisztelem hazámat
és minden őrszobán engem pofoznak
bűdös rongyokkal tömik be a számat
ha már nem állok ellent a gonosznak*

*igy szálkásul belénk a látszatélet
igy illan el a lényeg játszi kedve
téljük a bünt minden nap végítélet
sziszegünk bután bőrünkben rekedve*

*tudunk egy-s-másról itt örök a bánat
kövér a múlt csenevész a jelen
versenyt sirunk nők tojják ceruzámat*

*nem érzem őket és nem létezem
mert nincs szabadság nincsen kint se bent se
hogy a derűs szerelmet megteremtse*

Szerelem IV.

G.-nak

*szeretlek ember delfin-sorsú lény
magányos dög az Isten partjain
léted fölé vet az örült remény
és szétzilál a sötét protein*

*szeretlek ember mikor a jövőt
fülönfogod könyékig véresen
járó gép mellett majszolsz vízbefőtt
kását krumplit nem mégy szükségre sem*

*szeretlek ember ha a szerelem
a semmire feszíti ösztönöd
s a teremtés poklából fölhoz a*

*sikoltó anyag másik halmaza
szeretlek ember én egyetlenem
ki rémült arcom tükrét eltöröd*

Virrasztás

*Csontjaimról lemegy a bőr, a haj, a köröm,
 az izom, másként a hús, az erek,
 a zsigerek, az ideg-vezetékek, a mirigyek,
 a porcok, az inak, a hárttyák, a vér;
 a velő kiszárad belőlük, mint a koponyából;
 a szemem kifolyik vagy kiszikkad;
 tudatom megsemmisül,
 megsemmisülnek a jó érzeteim,
 megsemmisülnek a rossz érzeteim;
 de nem akarom sajnálni magamat, mert a halál
 nem jó, nem rossz, csak eljutni hozzá! – igen,
 az nagyon kinszenvedélesen is történhet,
 bár adózni lehetetlenség lenne annyit,
 mint amennyit kaptam az élettől,
 tehát megérte! – Köszönettel
 köszönök el a világtól, amikor bele visszamegyek.*

Paprikapalántálás

*Palántálok egy napos helyiségben, választott földbe
 paprikát, öt élőlényt, tervezek öntözőrendszert,
 megyek majd asszony-barátnőimhez a magboltba
 tápsókhöz tanácsot kérni, tápsót kérni –
 és remélem, hogy mint egy gésa keblecskéje,
 földomborodik a termés aranysárgán,
 és mint költő-barátom, a semmit hámozom meg,
 lehámozom a zöld és ropogós húst a semmiről;
 majd a kezemben marad egy nyél, egy magház,
 mert ilyen burjánzó lehetne ez a világ, ilyen nyugodt,
 ilyen csillapult, ilyen szórakoztató, ilyen üde,
 ilyen játékért kedves játék – de csúsznak eléem a kin tányérai,
 tálcái, tálai, poharai, arany-findzsái, ezüst kanalai,
 zöldpaprika-zöld serlegei, a gyötrés fapofo-molyos-türelmének
 a parancsaira, az idegszálaim már
 mint szétrnyomásuk közben a kukacok, fölpöndörödnek,
 vonaglanak lehetetlenült táncot . . .
 Nem hagyom őket elájulni!*

Üzenet a vacsora mellől

*Okitjátok-e az ördögöt
még mindig, áthajózva éjszakákon...?
Én hazautaztam, és megcsinálom
a hiszszemetemet. A mérgelem elszállt.
Kifárasztott szívem csak ici-picit
szúr, majd az izzadás lesz szörnyű holnap.
Mert azért a vodka, a bor és a sör,
meg az a sok ásványvíz...
Elképzelttem egy olyan gyűlést,
amelyre senki se jelenik meg –
a technikus elfüggönyözi az ablakokat,
a pogácsát a takarítónő szedi össze,
a kávét a lányok eladják a kapuban.
Azt, hogy az asztal lábában a szű perceg,
nem merem elképzelni.*

Szociológiai tanulmányom

*Az apákat megropogtatta sokminden,
amikor megengedik egy család széthullását,
amikor a bőröndért nyúlnak föl a polcra,
vagy amikor mélázva nézik a kitett bőröndjüket,
amikor a gyerekektől szelíden tudnak elköszönni,
és megalkuvóan szönek új terveket.*

*Nem attól dőlnek el, ha mindenük dől,
hanem ha ők dőlnek el – akkor aztán valóban elvesz minden.
Én is csak a lakásom belterét védeném körömszakadtáig,
ami még a tapéta és a belső ajtók leszedése után is –
egy szál papírral, egy ceruza-csonkkal jó műhelyem,
egy szétszedett hullámpapír-dobozzal oltalmas alvóhelyem,
találka-helyem, élő-helyem,
mert ahol elkezdődhetne újra a növekedés.*

*A növekedés, ami visszatértené a hatalmamba
a leértékelhetetlen értékeket,
a krétával bekéredzkedő gyerekeket,
és átalakulna a kopasz tér templommá.*

Erdei menet*

Vitéz már kora reggel a kertajtóban feküdt, mintha várta volna Agostyánt; ráismert, farkát barátságosan csapkodta a földhöz, és az állkapcsát övező szőr-rojtok közül barátságosan nevetett. Agostyán abban reménykedett, hogy a kutya ugatása felébreszti a háziakat, és beeresztik: csengő nem volt. Vitéz azonban a teljes bizalom és a barátságos hívogatás jeléül csóválta a farkát, hívogatta, biztatta a kertkapu előtt várakozót, és semmiképp sem ugatott. Pedig Agostyán mindent elkövetett, hogy ugatásra bírja, toppantott, az arcát fölfújta, a kertajtót rázta. Vitéz elragadtatással emelte fejét, átadta magát a színjátéknak, de nem ugatott, nehogy a látogatót elijessze. Agostyán véletlenül jutott be; Etre meglátta, mikor a konyhában feketét főzött, – meglátta a bokrokon túl a rácsoskapu keretébe foglalt árnyalakat, és a műélvező komondort.

Volt öröm, ölelgetés, egymás vállának átkarolása, bekísérés a teraszra, a már sárgulni kezdő vadmimózák, és a rózsabokrok fölé. A Duna csillogott odalenn, a madarak énekeltek, fehér hajó haladt fölfelé, a termelészövetkezet alumínium víztartálya a napfényben fölillant, evezősök eveztek, a parton fürdőzők fürödtek. Etre igazán boldog volt, és amikor a találkozásukat létrehozó sok véletlenről értesült, mindebben egy rejtett, mindnyájuknál erősebb szándék művét látta. A kávé közben magától elkészült, csak bort kellett bontani. Mint nemzedékük soraiból annyian, ők is a katonaemlékeik földézésével kezdtek, Etrének volt egy súlyos emléke:

– Emlékszel-e, amikor Óbudára csaltál, azzal, hogy targoncán felesbe hozzunk egy zsák lisztet, és te az egészet nekünk adtad?

Mindketten elmerültek annak a malterporos délelőtnék fényébe: ilyen fény többé nem támad. A romok, Szent Dávid bontásra szánt kápolnája, a megszeppent óbudai nyilasok, és azok a kedves vasutasok, akik a zsák lisztet testvéri szeretettel emelték ki a vagonból. Visszatekintettek a városra: csillogó porfátyol úszott felette, de ezt a port és csillogást mégis a béke verte föl, nem pedig a háború. Etre még a vadvirágokra is emlékezett, melyek a töltés alatti rétet elborították. Szagos gyomok, zsiros tarack, rózsaszín csalánvirágok közé heveredtek; elvirágzó orgonafürtök rozsdállottak a léckerítés fölé, egy akácfa árnyékában madzaggal kikötött tyúk csipegetett.

Ekkor öltött formát Agostyánnak egy régóta készülődő terve: mi lenne, ha ismét nagy gyaloglásba fognának, mint akkor, de most targonca nélkül, szabadon, kettesben, erdőkön és hegyeken át? Gyalogolnának, mint a vándorok, és ez olyan lenne, mintha kilépnének a köznapi világból, egy régibe és feledettbe, s talán az lenne az igazi világ. Két, esetleg három napig tartana ez a gyalogút, – térbelileg nem jutnának messzire, de az időben annál meszszebb. A percek átalakulnának lépésekké, az időt lábukban-testükben éreznék.

Etrének tetszett a terv, ráállt, Agostyánt felvillanyozottan a kertajtóg kísértte, s nézte, amint a macskaköves úton fölfelé haladt; mintha máris belekezdett volna a Nagy Gyaloglásba. Etrében feléledtek a *sétamenetek* emlé-

* Részlet a „Bárányt szoptató Oroszlán” című regényből.

kei, Mazurával a Fő utcán, a Rácfürdőig és ismét a Fő utca végéig. Azzal, amire Agostyánnal vállalkozik, a sétamenetek emlékét is eltörli.

Agostyán három nap múlva jelentkezett, kijött a legényei autóbusszal, melynek megállója Bogdány legszélső házainál, a közkút mellett volt, aláereszkedett a pincesoron, a kis kertek mályvái és rózsabokrai közt, s az utca egyenesen a szemközti szigetnek tartott, házacskaiknak keretében szántóföldek látszottak, parti erdők, és a magasfeszültségű vezeték egyik tornya. Agostyán türelmesen várakozott a kertkapunál, amíg Etre a konyhából észre nem vette. Agostyán térképet hozott, a Vértesről és a Bakonyról; az útitervet átgondolta, kiszámította a távolságokat, s azt javasolta, hogy Csákvárig utazzanak autóbusszon, s ott kezdjék a gyaloglást, a Vértes keleti oldalán. Még a felszerelésükre is javaslatot tett: rovátkás talpú bakancsot kell beszerezniök, flannelinget viselnek, vászonnadrágot, pulóvert, melyet melegben a derekukra kötnek, könnyű, kis hátzsisák a hátukon, benne csuklyás kiskabát, és tartalék ing, melegebb pulóver, pótnadrág. Etre lelkesülten fogadta el a javaslatokat. Agostyán velük maradt ebédre; Klára helyeselte a tervüket, úgy engedte el Etrét, mint a gyermekét.

Csákvár után végre erdei gyalogösvényen jártak. A „kék jelzést” követték egy ideig, de csakhamar elvesztették. Nem bánták, így még szabadabbnak érezhették magukat. Etre soká gondolt Vitézre: a komondor tudta, hogy hosszú útra indul, a kertajtónál fejét feltartva kitartóan sirt utána. Az erdőben mintha Vitéz sirása kísérté volna. Móra tartottak, huszonöt kilométer állt előttük. Összefüggő erdőben jártak, tölgy és gyertyánfa csoportjai váltakoztak. „Jobb nekünk a Vértes erdejében” – idézte Etre, de több nem jutott az eszébe. Még „az őzek hüvös rejtekén” pihenő állatokra gondolt, de hisz őzekkel gyakran találkoztak, és szarvasokkal, melyek mozdulatlanul figyelték haladásukat, s mikor eltávolodtak tőlük, hirtelen nekifutamodtak, mintha csak késéssel kaptak volna észbe. Zömök, kecskeszerű állatokat is láttak, hátukon nyeregszerű, fehér folt, – valami telepített muflonokat. Embert nem láttak, s ettől jókedvre derültek.

Etre örült az alkalomnak, hogy meghasonlásáról valakivel beszélhet; különös, de Klára előtt nem merte ezt feltárni, mert felesége különös érzékenységgel vette át azt, ami őt bántotta, s ezzel csak az ő terhét növelte, anélkül, hogy a magát könnyítette volna. De egyébként is, ez az erdei gyaloglás a húsz év előtti lizsthordást folytatta.

Félek, hogy tévesen éltem – vallotta Etre, és megint a téli délutánra emlékezett, a hegyen, amikor a kor hívását meghallotta. Nem kellett volna annak a hívásnak mindenestől engednem, hisz már akkor tudtam, hogy kifosztanak. Nem magamnak akartam volna takarékoskodni, hanem annak, aki egyszer az utamra bocsátott. Elvárta volna, hogy megsokszorozom azt, amiben részesítet, én pedig nem arra gondoltam, hogy ezt a részemet szaporítsam. Időt kaptam, – de nem pazaroltam-e könnyelműen? Teret kaptam, de nem hagytam-e üresen a tér egyrészét?

Agostyán olyan mélyen hallgatott, hogy Etre nem tudta, követi-e a gondolatait. Óvatosan beszélt, mert tudta, hogy valamely hangsúlyosabb szó az egész gondolatát megváltoztatná. Amit lélekben tisztán lát, az kimondva zavarossá válhatik. Mindig a hegygerincen haladtak, időnként elébük tárult az alanti erdő. Kis fennsíkokon tavacsákat láttak, erdei pocsolyákat, vadvirággal a partokon. Etre Dávid Sándorról kezdett beszélni, s annak látogatásáról, a téli éjszakában.

Nem tudtam odaadni neki a kért kenyeret, s emiatt úgy érzem, mintha ezt a kenyeret most is magammal hordoznám. Nagy súly ez a kenyér. Súlyos elintézetlenség. Csak attól könnyebbülnék meg, ha neki átadhatnám. Az én hibám, hogy nem vártam rá, mert ha mindig és kitartóan várom, nem szalasztom el.

Ragadozó madarak keringtek fölöttük, karvalyok, héják, ölyvek, ők pedig le nem tértek a hegygerincről.

– Amikor olyan boldogan és készen fogadtam be a kor hívását, tulajdonképp a félutat választottam. A feleút végére érve azt hittem, célba jutottam, pedig akkor kezdődött volna a kapaszkodó, az igazi cél megközelítése. Vigyázzál, mert a kor nem minden! Aki a mindent akarja, az ingyen kaphatja meg, ajándékba kaphatja. Aki kevesebbrel beéri, az ráfizet!

A nap rézsút sütött, még mindig nem találkoztak emberrel. A fatörzsek néhol emberformájúra csavarodtak, száraz ágaikat karokként nyújtották, földből elődomborodó gyökereikkel gáncsot vetettek.

– Csak kifelé éltem, befelé sohasem tekintettem. Figyelmem szétszóródott, – csak arra nem figyeltem, amire leginkább kellett volna. A hajsza: léhaság. Amit hajszolunk, azt nem érdemes elérni. Életemet betöltötte a hajsza, és azt hittem, tartalma van az életemnek. Végül kiderült, hogy ami nagy célnak látszott, az mulandó volt. Engem a kor kijátszott, kihasználta, kifosztott, és léhasággal fizetett ki. Annál nincs reménytelenebb érzés, mint amikor rádöbbenünk, hogy semmiségért adjuk oda az életünket. Nincs is rá szüksége annak, akinek odaadjuk, de maga az odaadás olyan példásnak látszik, oly hamisan felemelő, hogy megghatódunk tőle. Túl sokat törődtem a másik emberrel, pedig jobban törődhettem volna vele, ha magammal is törődök. A kimeretlen kút elposhad, a túlon túl kimert kút kiszárad. Hol a mérték? Én máig nem taultam meg. Te talán tudod?

Agostyán csak nézett maga elé, ment konokul, mintha semmit sem hal-lana. Etre azt hitte, haragszik rá a mondottakért. „Persze, neked nem tetszik az ilyen beszéd, a kétely, mert azt hiszed, birtokában vagy az egyetlen igaz-ságnak” – ilyeneket gondolt magában Etre. Tévedett. Agostyán szigorúan nézett rá: „Azt hiszed, az lett volna a helyes, ha csak a családnak élsz? Hisz tudom, milyen sokat jelent az neked.” – „Tudom, hogy nem lett volna helyes” – töprengett Etre – „mert ha csak nekik élek, ezzel tulajdonképp megfosztom őket valamitől. Lehet úgy adni, hogy azzal valójában elveszünk.” – „Helyben vagyunk” – bölintott elismeréssel Agostyán.

– Most szorongok, mert szeretném az időmet visszaszerezni – vallotta be Etre.

Eszébe jutott, milyen lelkiismeretesen ragaszkodik Klára ahhoz, hogy bogdányi kútjukból a vizet minden reggel megmérje. A kutat kis liget vette körül, mely sűrűn beárnyékozta; innen az alálejtő mandulás faszorai kitérültek, fény és árnyék egyenlő arányban oszlott el a fák alatt. A madarak még hangosak voltak, s Klára aláeresztette hosszú zsinegen a nehezéket. Ezt a mérőeszközt ő maga szerkesztette, s mikor visszahúzta, megelégedéssel látta, hogy konyhára és öntözésre elegendő víz van odalenn, a szürke aknában, mely hús párát bocsátott föl. Mindig csak egy napi konyhára, egy napi öntözésre való. Klára kútja nem poshadt el, és nem fogyott ki.

– Szeretném az időmet visszaszerezni – folytatta Etre, és újra találkozni azzal, aki kopogtatott az ajtómon. Talán ismét visszaköltözik hozzám, mert valamikor tartósan bennem élt, sohasem hagyott el. Csak azt kívánta, hogy fi-

gyelmemet igen összeszedetten órá fordítsam. De a figyelmem később lazult, szóródott, s lassan már nem volt kire figyelnem. Újabbban azonban már megtörténik, hogy ő hívja magára a figyelmemet: ilyenkor egy pillanatra mintha megszakadna az életem, s erre a pillanatra otthon vagyok. Kívül az életem vagyunk otthon: kívülről szemléljük, s ezért erősebben érzékeljük az életet. Egy-egy pillanatra tetőm alá lép, aki kopogtatott, s ilyenkor visszkapom az elvesztett időmet. Pillanatra kapom csak vissza, mintegy emlékeztetőül.

– Mit akarsz tenni ezek után? – kérdezte Agostyán váratlanul.

– Várni, figyelni, ragaszkodni – jelentette ki Etre szűkszavúan, de tudta, hogy Agostyán megértette.

– Nem gondolkodunk egyformán – mondta Agostyán bizonyos tisztelettel és tapintattal. – Én másként gondolkodom, mint te. A mi gondolataink párhuzamosan, de érintkezés nélkül haladnak egymás mellett. Bár lehet, hogy a végtelenben találkoznak.

Jóindulatúan mosolygott, és Etre örült a barátja biztató tekintetének.

– Én a cselekvésben hiszek, a másoknak használó cselekvésben. Akkor vagyok boldog, ha kifelé élhetek, az emberek felé, s odaadhatom az erőmet valami igaz vállalkozáshoz. Még azt sem bánom, ha megpróbálnak visszaélni azzal, amit odaadok.

Így beszélt Agostyán és szerényen vallott a feloldódás boldogságáról, mert van egy közeg, melyben feloldódni boldogság. Pedig minden összeesküszik a boldogság ellen. Emberek, körülmények, gyengeségek. „Te jól tetted, hogy annak idején engedél a kor hívásának. Azóta nem érzed ezt a hívást?” – tekintett fűrkészőn a barátjára Agostyán. Etre hallgatott, mert még mindig érezte. Kis ideig csendben maradtak, – kissé a csalódás csendjében. Etre tudta, hogy a barátja félti őt: „Hát elvesztünk téged?”

– Én azt hiszem, a mi gondolataink nem várják meg a végtelent – felelte Etre. – Hamarabb fognak találkozni.

Az erdő nem ritkult, hanem sűrűsödött. A talaj nedves volt, meghízott rajta az aljnövényzet. Emberrel még mindig nem találkoztak, pedig az erdők árnyéka már megnyúlt. „Lehet, hogy a társadalommal együtt nem mentjük meg eleve az egyes embert” – ismerte be Agostyán, akitől Etre gondolatai nem álltak oly távol, mint sejteni lehetett volna. – „Sőt, azt is elhiszem, hogy az egyéni sors, melyet nem tudunk megfordítani, az egyes ember, akit nem mentünk meg: mindez végül is kihat a társadalomra. Valahogy egyesíteni kellene mindkettőnk törekvését.”

Maga is megijedt attól, amit mondott: be akarná fogadni Etre gondolatát, ahelyett, hogy elvetné? Lenne-e egy ilyen összekötésnek jövője? Eljön-e az idő, mely igazolná? Tulajdonképp most nem ez a legfontosabb. Inkább meg kellene próbálni az összekötést. Ehhez nincs szükség szervezetre, csak barátságra.

Még fenn járt a nap, mikor megérkeztek Móra. Reggel óta most az utcán láttak először embereket. Egyedüli vendégek voltak a vendégfogadóban, és a fogadás, mint aki szereti a csendet és a magányt, nem látszott elégedetlennek. Helyi bort hozott, koccintott velük, nagy rántottát süített, kolbásszal. Többet már nem beszéltek egymással: olyan helyre jutottak gondolkodásukban, ahonnan csak óvatosan lehetett tovább haladni. Mélyen aludtak, és másnap reggel szemerkélő esőben szálltak az autóbuszra, hogy Bakonycserejére eljutva, gyalog folytassák útjukat Zircre.

Szorongás

Régóta nem írtam semmit.
Költeni kéne valamit.
A sirásból meg a sásból
meg a sárból meg a sírból
ha csak tökéletlen töredékeket is.
Napsugarak átúszását
és ködöt,
hogy tudják, mi a veszetség
és szenvedés. Megismerni
ne kívánják az
ily bozótokban csapdosást.

Duó

A fogalmak feneküket
fordítják a szavak felé.
A szavak feneküket
fordítják a fogalmak felé.
Igy lesz minden beszéd valótlan.
Igy lesz minden fogalom hazugság.

Egy nap

*„ugyan lopóznál? az idő
olyan, mint a kolomp fűvemben
eredsz, azt hiszed, fojtva a kolomp
s jól hallja, aki messziről követ*

*így tudjátok mindketten az időt
én, harmadik, majd csak szemmel kísérem
nyomod föl felé, övét lefelé
egy nap tisztán hallotok a havon’*

Fejvétel

*nem sorvadt indulat
fogná föl égnek a haját
e három szál maradt, a hármat
öt szál marad,*

ötöt

*mért lehettem ilyen
hogy oda nyújtsam a fejem
ahova önként egy ujjam se kéne
ujj-ízem se,*

bizony

*mielőtt mondaná
rakassuk többnek tönk alá
törzsnek, torzsolts nyakat a tönkre
mással, kiért,*

kitűz

Eldorádó

Vacsora után én és Nagyapánk lerúgtuk cipőinket és ruhástól az ágyra dőlünk hanyatt. Ahogyan ő, fáradt férfi módjára nyögdecselem, miközben elhelyezkedtem az ágy takaróján, fejem alatt a tenyerem, a kinyújtott lábak bokában keresztbevetve. Cigarettaival és tűzzel kínált, és amikor elfogadtam, kikiabált konyhában mosogató Nagyanyánknak: „Mit szólsz hozzá? A Gyerek már dohányzik.” Aztán kérdezte, hogyan állok a pénzzel, párnája alól adott nekem egy bankjegyet. Fújtuk a füstöt, váraoztunk a teljes sötétségre. Amikor az leszáll kint az udvarra, én moziba fogok menni, ő pedig a kocsmába. Várákozás közben a mennyezetre bámulva beszélgettünk, eközben egyszer Nagyanyánk behozta a kávé, majd ment vissza a konyhába. Akkor is, ha már nem volt dolga ott, mint háziasszonynak. Olyankor többnyire aprópénzt rolnizott a konyhaasztalon. Jól láttuk az ágyról, amint a kitért ajtó keretében lámpafénynél üldögél, az asztalt csillogó fémpénz borítja, Nagyanyánk egyenként potyogtatja a tenyerébe az aprót, a száját némán mozgatva számol, és amint kerek lesz az összeg, egy-egy újabb kicsi oszlop formájában állítja a többi mellé a viaszosvászonra. És ha majd az asztalon csak tornyok fénylenek, egyenként papírba göngyöli mindet. De míg eljut ideig, tudtuk, majd még sokszor megcsuklik a feje kábultan, elalszik időnként, miközben mi beszélgetünk.

Vigyáznom kellett, ha Nagyapánkkal beszélgettem. Rászedésre és cselre épülő üzleti múltjából intézte hozzám a szavakat, mindegyikkel a gyengéim után kutatott, hogy végül ártatlan képpel kizsákmányolhasson, a fölényét bezebelhesse. Mindig csak játszott velem, szépen behúzott körmökkel, bársonyos mancsokkal pofozott, én pedig hiába kapálództam az erőszakban, sehol sem találtam ellenfelemre. Nagyapánk jó kereskedő módjára belőlem alkalmazta a kényszert ellenem, az én felesleges képzelgéseimnél és hiteimnél fogva. Az életére akart megtanítani ezzel az álcázott erőszakkal. A legfontosabb tapasztalatára, amit csodálni és alkalmazni, azt hiszem, sosem szűnt meg. Újra és megint becsapott, hiába vigyáztam.

Gyerekkoromban is a kettős ágyon feküdtünk szombat esténként, és Nagyanyánk akkoriban kompótot hozott be nekünk. Nagyapánk és én közös fazékból kanalaztuk a szilvákat és az almagerezdeket. Egymás kanalát lökdöztük odébb az édes lében, összedugtuk a fejünket fölötte, játszottunk a kompóttal. Nagyapánk biztatott, hogy egyik még belőle. Kanálával mutogatott a fazékban. „Ezek a nagyok itt bálnák, a kicsik cápák. Egyél meg egy bálnát, utána egy cápát.” Nagyanyánk azonnal beszólt a konyhából. „Ne bolondítsd megint. Azok almák és szilvák. Egyetek.” De már késő volt. Megkérdeztem, mi az a bálna, mi az a cápa, és mikor Nagyapánk részletesen elmagyarázta nekem, kanalát felmutatva éreztette fogaik nagyságát, én a levegőbe bámultam és láttam a ragadozó halakat a tengerek sötétlő mélyén siklani. Mindent láttam, amit mondott, ezt figyelte ő meg gyorsan mérlegelő szemével, és szaporán mutogatva a látványokat csalt egyre tovább. Óceánjáró

hajókról beszélt. „De a bálnák nagyobbak az összes hajónál” – állította. Nagyanyánk megint beszólt, figyelmeztetett, ne higgyek el semmit, különben sirni fogok haragomban, mint múlt szombaton, és Nagyapáknak éppen ez a célja. Ettől óvatos lettem. „Nem hiszem el neked. Ha a bálnák nagyobbak, mint a hajók, akkor hogy nem eszik meg a hajókat a bálnák?” És Nagyapánk ismét elérte, hogy képeket lássak. Hanyattfektetett és felmutatott a mennyezetre, hogy én most a tenger fenekén fekvve egy fölöttem elúszó hajó fenekét látom. Ha ez már megvan, képzeljem hozzá azt is, hogy a hajó fenekéről hosszú kések merednek lefelé. Ezek a bálnák ellen vannak ott. Hogy amikor a bálna kitér a hajóra a száját, a kések elnyisszantsák.

Láttam. Láttam az elvágott bálnaszáját is, de hamar magamhoz tértem. „Nem igaz” – mondtam. Ekkor ő nagyon megharagudott. Valósággal dühöngött, minden tekintélyével felémfordult. „Nem hiszed el? Nem hiszed? Akkor gyere. Gyere, azonnal megmutatom neked.” Kérdeztem, mit akar, hová menjek? „A tengerre. Elviszlek a tengerre. Megmutatom. Beállunk egy hajóra dolgozni. Úgyis itt akarom hagyni ezt a szemét standot, ezt a sok senkit, a szemét keresetet, az ócska pénzt, az egész szemetet, mert itt minden szemét és minék akkor dolgozni itt.” Megint elragadott meggyőző erejével, de megkapaszkodtam. Úgyse megyünk mi el, azt mondtam neki. Esküdözni kezdett. „Isten engem úgy segítsen, hogy holnap elviszlek.” Nagyanyánk szólt be. „Majd holnap, aztán majd holnapután, aztán majd soha. El ne hidd neki.”

Ő ránézett a feleségére. Nagyanyánk visszanezézett rá egy ideig, majd nevetve elfordult. „Na jó. Most megyünk” – kiáltott utána Nagyapánk. Segíteni akartam neki, hogy visszavonhassa. „Este van. Majd holnap.” Pizsamában voltunk mindketten az ágyon, röviddel a lámpaoltás előtt. A helyzetben volt valami kétségbeesítő, Kétség. Kétes. Kettő volt mindenképp egyszerre, és Nagyapánk mintha erre akart volna tanítani. „Mi az, hogy este van? – Ugrott egyet, de úgy, hogy attól még az ágyon maradt. – Van esti vonat is. Na gyérünk, öltözz.” Esti vonat a tengerhez. A pályaudvaron áll az esti vonat, mzdonya gőz fúj az üvegkupola felé és oldalra is, a jegyeink a zsebemben vannak. „Te nem jössz?” – kiabáltam ki Nagyanyánknak. Ő nem látszott, az ajtókereten kívülről hallottam a hangját. „Hova menjek? A sehovába?”

Nagyapánk meglökött. „Na? Nem öltöazol?” „Előbb te öltöazol.” Kiugrott az ágyból. Én maradtam, onnan néztem, hogy lerántja a pizsamanadrágot, a füttyölője fityeg, míg lábfejevel az alsónadrágba talál és közben ugrál is. „Hova tették a nadrágot? Te mért nem öltöazol? Még elérjük a vonatot, ha sietünk. Gyerünk, gyerünk.” Nagyanyánk tűnik fel az ajtóban. „Mért csinálod ezt velem? Meghibbanjon, azt akarod? Tőled mindenkinek meg kell hibbannia, te bolond.” De Nagyapánk vele egyszerre kiabál, inget gombol, közben cipőbe is lép. „Majd adok én nektek, ha miattatok kések el.”

Már a padlón állva nézem a kettős ágy túlloldaláról, és nincs több gyanúm, csak egy. „Csomagolni is kell. Mit csomagolunk? Nagykabátot nem viszünk?” Ő már ül, a combjára hasalva fűzi a cipőjét gyorsan, a fején kalap, Nagyanyánkat utasítja. „Siess, csomagolj valamit a gyerekeknek.” Lerántom a pizsamanadrágot, keresem a cipőmet. Ugrálok. Ő már kész, segít nekem öltözni. Együtt választunk meleg holmit a szekrényből. Nagyanyánk nem hajlandó segíteni, ezért sokáig keresgéljük a télikabátomat. Nem találjuk. Félek, hogy tán emiatt maradunk itthon. Könyörgök Nagyanyánknak, adj a kabátot, ő csak áll a nyitott ajtó keretében, szomorúan néz rám. Hitetlenséggel vádoló. Ő itt fog maradni egymagában, mert nem hiszi el, hogy el

lehet menni. Megérdepli. De én? Velem mi lesz? Én el akarok menni, elhiszem, hogy el tudunk utazni vonattal a tengerhez és ott hajóra szállunk, meg kell kapnom a kabátomat, nehogy Nagyapánk azt mondhassa, emiatt nem mehetünk. Ezután Nagyapánkra nézek, mi lesz. Ő pénzt vesz ki a párnája alól, zsebre gyűri. „Majd veszünk neked útközben kabátot.” Mostmár csak a tekintete gyanús. Nagyanyánk erősen a derekához szoritja a fejemet. „Nem vár meg a hajó titeket. Mire odértek azzal a vonattal, elmegy a hajó.” De Nagyapánk ezt az ürügyet sem fogadja el. „Majd az utcáról telefonálunk a hajóra, hogy várjanak meg minket, ekkor és ekkor érkezünk.” Tehát mehetünk. Ki akarom tépni magam Nagyanyánk öleléséből, nem enged. Hosszú küzdelem. „Maradj itt velem, ne menj te sehova.” Hallom, Nagyapánk nevet. Végre elszakadok. Rohanok az ajtóhoz. Zárva, de benne a kulcs. Kint vagyok az udvaron, várom, hogy Nagyapánk is jöjjön. Közben mindvégig érzem, hogy ez így nem teljes, egy valódi induláshoz még kéne valami, de Nagyapánk, a hatás embere, igaziként tudta eladni nekem a látszatot, mígnem a vágyaim bevője lettem, és – megtudtam azóta – leckéztetni akart ezzel a fogással, kereskedő legyek a két félre osztott világban, ne az a másik fajta, amelyik a kirakatokban bámulja szabadságának képét.

Említettem neki ezt az esetet évek múlva, mikor már csak látogató voltam náluk szombatonként. Nagyanyánk fémpénzt rolnizott a konyhaasztalon, és mi, férfiak az ágyon fekvé cigarettáztunk. Nagyapánk műfogsorát mutatva nevetett. „Nem voltál hajlandó visszajönni. Kimentem utánad az ajtó elé, hogy mostmár jól van, gyere vissza, vége a bálnak. Két pofon kellett, hogy visszagyere. Nem emlékszel, hova akartál menni?” Nem mondtam meg neki, hova akartam menni, mert még gimnazista koromban is tartottam tőle, élénken ragyogó szemével, ötleteinek szüntelen lepkeáncával bármikor megszedíthetett.

Aztán kettesben indultunk el otthonról. Elhaladtunk az estében a piac sötétlő, bezárt bódéi mellett, odaköszöntünk az Éjjeliőrnek, aki kopogó lépteinkre előjött és lámpájával intett nekünk. A sarki kocsmá előtt Nagyapánk meghívott egy italra, mert volt még idő a mozielőadás kezdetéig. Mielőtt beléptünk a lármába és a füstbe, végigmért, igazított a ruhámon, a tenyerébe köpött és lesimitotta a hajamat, végül avatásként arconlegyintett. A kocsmában nem lett csönd, mint régen, amikor ő belépett, és – megfigyeltem – túl sok embernek köszönt a pultig vezető kanyargós úton, egyesek viszonzás nélkül, kelletlenül fordultak el. Sok lett az új ember a piac környékén, aki még hallomásból sem ismerte Nagyapánkat, márpedig ő a nagyságot sehogy sem nélkülözhetette és a tisztelet jeleiért járt volna ide, és én mögötte tolakodva máris félteni kezdtem, mert látszott, hogy hasztalan van még mindig sok pénze az már nem elég az emberi kapcsolatok kézben tartásához, mint hajdanán, az állandóságnak, amiben ő elismerésre méltó lehetne, nyoma sincsen erre felé, a hatás nagysága itt aligha mérhető, és ahhoz ami helyette van, a rögtönzött viselkedéshez Nagyapánknak semmi érzéke, ő ebben a zajongó, új népségben idegen az elromlott papírbankóival. Féltettem és félni is kezdtem tőle, mikor a pult végéhez álltunk, és rendelt a csaposnál. A mozdulataiban és szavaiban nem csak tévedés volt, hanem vadság is. Az, hogy akarja és szereti az életet. Mindenáron és mégis, pedig neki nem szabadna ezt. Ránéztem a bádoggpultnál, találgattam, mi az, amitől a nagyságot nem tudja nélkülözni, mikor itt sehol a pompa? Még az elénk lökött szokatlan pálinkát is úgy ittam meg, mintha attól várnék választ. És ahogy elterjedt bennem az ital forró ha-

tása és nagyon is hamar olvadozva tompulni kezdtek a kocsmában a fények, én megintcsak ránéztem Nagyapánkra, pontosabban felémforduló, ijesztően élénk szemébe, és hallottam, amint messziről jött hangon megkérdezi: „Na? Milyen az ital, gróf úr?”. Én mondtam valamit erre, azután körbenéztem a visszhangosan morajló férfiakon, akik a jelenlétükről akarták lármázva meggyőzni egymást a csupasz falak között. Valaki ájultan esett az üvegekre, egy másikat földre rántottak és vertek, volt aki a terjengős, állott füst fölé emelt szemmel áradozva énekelt, majd ölelni akarta társát, de az ismételten ellökte magát, mert más érzése volt éppen, az állandó pusztulás embere pedig, a Csapos, szünet nélkül töltötte a poharakat, folytatott, csurgatott, spriccelt, öntött, ide-oda lépett és nyúlkált folyadékokért a nagyon magas bádognyújt mögött, előredőlt, lehajolt a feléje nyújtott könyörgő kezekhez, hátrafordult a kocsmá egyetlen díszé, a polcok felé, hogy lekapjon egy-egy üveget onnan, a terem fölé magasodott, mivel, mint lépteinek pallódöngése is elárulta, megemelt volt a neki rendelt hely, a pulton túli mozgásterület, talán alatta is folyadékot tároltak, és a Csapos onnan lehajolva osztogatta a leveket a gyülekezetnek, melynek így főalakja lett, míg Nagyapánk a pult végénél lökdösődött a többivel.

És még mindig volt valamennyi időm a mozielőadás kezdetéig. Elfogadtam még egy pálinkát Nagyapánktól, bár életemben először ittam ilyet. Pénzt is kínált, de én emlékeztetve őt, hogy a párnája alól már adott nekem nemrég, visszautasítottam az összeget. Láttam, le akar kötelezni mindenáron, ezért is fogadtam el a pálinkáját, amit a Csapos felülről koppantott élénk, eltette az érte járó pénzt, majd ottmaradt, pedig sokan folyamodtak hozzá kiabálva. Felnéztünk rá Nagyapánk meg én. Ő meg letekintett onnan fényesre hevült arcával. Csorgott mindene, nyakába kötött gumikötényéről patakzottak a levek, nyakán veríték ragyogott, és fejbőrének nedvei átittatták tornyosra fésült, nagy haját, melyet amúgy is brillantin borított, hogy sisakformáját megőrizze. Először azt hittem, most rámszól a Csapos, mert kiskorú vagyok, ezért nekem italt adni tilos, de rögtön kiderült, jókedve van, azt akarja megosztani velünk. Figyelmével kitüntetett minket. Kedvünkért megakasztotta a kocsmá forgalmát, sokak figyelmét irányította felénk, hiszen itt a többség oda gyűlt, ahol ő osztogatott.

Első szavait hozzám intézte. Biztatott, igyam ki a pálinkát, megmondta, hogyan tartsam a számban és meddig, aztán azt is megjósolta, mit fogok érezni, ha a szesz a gyomromba érkezik. És mikor mutattam, hogy az, amit mondtott, bevált, elégedetten Nagyapánkhöz fordult és mint kereskedő a kereskedőhöz szólt hozzá. Biztatta Nagyapánkat, hogy engem is csaposnak neveljen, mert ennek a szakmának jövője van, nem úgy, mint a piacról élőknek. „Azért nekem még mindig több a pénzem, mint neked” – mondta Nagyapánk. A Csapos erre azt állította, nem a pénz a fontos, hanem a kapcsolatok. A kapcsolatok, melyek révén az ember eléri, amit akar. Aztán felsorolta, kik isznak itt nála, és azok mi mindent intéztek el neki. A fiát elhelyezték, a lánya züllött udvarlóját lecsukták, a feleségét külföldi útra engedték, és még folytathatná, de legyen elegendő ennyi.

Nagyapánk szintén óvatosan fogalmazott. Ékszerekre, értéktárgyakra célozgatva mondta, hogy hát azért létezik olyan tényező, ami még a mai világban is tekintéllyel ruházza fel a tulajdonosát, elintézhetővé teszi a dolgokat. „Az veszélyes” – mondta a Csapos. Hiszen ő elintézhetné, hogy Nagyapánknál házkutatást tartsanak, „vegyük csak ezt a példát”, és azt követőleg a bör-

tön lenne az ékszerek ára, mely években fejezné ki az értéküket. „Nincs értéke semminek – kiáltott fel már az ital hatása alatt Nagypánk. – Nincsen szabadság!” Amin ő a kereskedelmi szabadságot értette, de nem így a Csapos, aki lehajolt hozzá, és fojtott hangon óvatosságra intette, egyben biztosította: ha Nagypánkat lecsuknák, ő kihozatná, mert becsüli még gyerekkorából, amikor Nagypánk a környék legnagyobb embere volt, és neki, a Csaposnak követendő példa. Dehát megváltoztak a kapcsolatok, mit csináljunk. Semmi sem megbízható, és ezt a helyzetet legjobban itallal lehet kifejezni, mint értékkel. Ezért jövős az ő szakmája, ezért is ajánlja nekem. „Ebbe a fiúba maga sokat tett bele. Itt mindenki tudja. Maga mentette meg az életét, ruháztatta, iskoláztatta. Azt is tudom, hogy most a maga lányánál van a srác, de ott se tűrnék meg, ha maga nem pénzelné azt az embert, aki elvette a maga lányát.” Közbeszóltam, hogy ez nem így van, de Nagypánk leintett, talán mert jólesett neki ez a feltételezés, talán mert igaz volt, ezt akkor még nem tudtam. „Engedte, hogy elvigyék magától ezt a fiút – folytatta a Csapos. – Ezt én sose engedtem volna meg. Nem ilyennek ismertem magát. És most azt se tudja, mi legyen a fiúnak a jövője.” Aztán kérdezte, iszom-e még, de most az ő számlájára. Erre én nagynehezen megpróbáltam elmagyarázni neki, hogy moziba kell mennem. És a magyarázkodás nem csak a pálinkák miatt ment nehezen. Az a homályos érzésem is zavart, hogy cserbenhagyom Nagypánkat, ha most elmegyek a kocsmából, mert ami így kezdődött, nem érhet jó véget. Mégis elmentem onnan.

A kocsmá ajtajából visszanéztem. A fejembe keveredett két pálinka teteszetősebbé változtatta mindazt, amitől még borzadtam az imént. A lárma megpuhult, a füst áttetsző alakzatokban kóválygott az embercsoportok állóképeiben, a terem hatalmas és zord mélysége előtt. Gyönyörködtem a kopár látványban. De az előrelátásomat ittasan is megőriztem, eszembe jutott, hová tartok, és hogy a moziban majd jegyet kell váltanom. Annyira bonyodalmassnak tűnt ez az eljövendő feladat, hogy legszívesebben maradtam volna. Megéreztem, micsoda búvóhelyet kínál ez a zsongó terem a kinti ügyek elől.

Aztán mégis elmentem intézkedni.

A filmre nemigen emlékszem.

A rémületesre már inkább, amikor a jegyszedőnök rácsukták az ajtókat a nézőterre, ahol elvélve ültünk néhányan, majd sötétség támadt. Valamikor hánytam is ebben a sötétségben, a támlák mögé bújva, ha egyetlen nyögést nem számítok, csendesesen. Ezek után kiszöktem az estébe egy oldalajtón.

A mardosó százjíz egy ideig megmaradt, máskülönben gyorsan tértem vissza oda, ahonnan jöttem, a piac környékére. Gyéren világítottak a lámpák, néhány távolban éneklő részeg megugatott az Éjjeliőr kuttyája a néma standok közül, sötét volt az ismerős bérházak ablaka. A két szomszéd lányra gondoltam, akikkel moziból hazajönni jó volt, de már egyik sem lakik itt. Hirtelen nem tudtam, hova menjek. A kocsmá fénye elvilágított odáig, ahol egyszerűen megálltam a kockaköves úttest közepén, egyik oldalon a bérkaszárnnyák, a másikon a piac. Nagypánk ott van a férfiakkal, ahol a Csapos osztogatja a folyadékot, így tartva kézben az emberi kapcsolatokat. Nagyanyánk a konyhában üldögélve vár minket haza.

Pazar idő volt, a nyárihoz hasonló fényerő még októberben is. Szukics Magda nem mozdulhatott ki a lakásból. Makacs szívizomgyulladás kötötte

az ágyhoz a nyári szünidőben. Ha nagy volt a hőség, leeresztett redőnyök mögött feküdt. Remélte, hogy felgyógyul a tanév kezdetéig. Szülei mintagimnáziumba írátták, és a lelkére kötötték, hogy az új iskolában jobban emberelje meg magát. Minderre azért volt szükség, mert Szukics Magda sorozatos fegyelmezetlenségei miatt igazgatói rendelettel eltávolított tanuló volt. És most betegséggel kezdte a gimnáziumot, az évnyitó ünnepségen sem jelenhetett meg, és ahogy múltak a tanítási napok, ismeretlen osztálytársai mind nagyobb előnyre tettek szert a tananyagban, úgyhogy októberben már az évhalasztás fenyegette Szukics Magdát.

Nehézen tűrte a kötelező nyugalmat. A takaróját elborították a könyvek, éppen csak belekapott az egyikbe, máris egy másikkal folytatta valahol a közepénél. Mikor a betegsége kezdődött, még volt egy álma, ami éjszakáról éjszakára folytatódott, később összezavarodott az is. Látogatója nem volt, változást csak a hetente felhúzott tiszta ágynemű jelentett. Hirtelen gyógyult meg, amikor már azt hitték, végleg lemarad. Mégis bátran indult az iskolába. Üres füzeteket, érintetlen tankönyveket helyezett a táskájába a hétfői órarend szerint. Ragyogó idő volt a kapun túl. Szukics Magda örült a villamosig vezető lépteinek, élvezte, hogy szandált visel és a bugyija fölött csak egy szál iskolaköpeny van a testén.

Aztán hamar elfárasztotta a reggeli csúcsforgalom. A villamos hosszan bolyongott vele a városban. Útvonala több oktatási intézményt érintett, egy-egy megállónál csoportosan szálltak le a diákok, és Szukics Magda mindannyiszor utánuk nézett: mi lenne, ha éppen velük tartana, nem abba a távoli iskolába menne, ahová mennie kell. Régi játék volt ez. Ha utazott, minden állomáson ott kívánt maradni, kiválasztott egyet a leszállók közül, akinek a kísérőjévé szegődött volna. – Mi lenne, ha másik iskolába járnék? – kérdezte máris, pedig még az újat sem ismerte. – Mi lenne, ha ezekkel a technikumosokkal mennék el? Mi lenne, ha egyáltalán nem mennék iskolába, helyette csatlakoznék ehhez az öreghez? Vagy követném azt a nőt. – És amíg lehetett, a kiválasztottak után bámult a gyorsuló villamosból, és velük foglalkozott megállóhelytől megállóhelyig.

Egy diákcsoporthoz szállt le a villamosról egy technikumnál. Szukics Magda utánuknézett, még látta, hogy eltűnnek a nagy épületben, aminek lépcsőházát is rögtön elképzelte, sötét, iparos termeit, valami szakórát egy csövekkel borított falú műhelyben, egy kettéfűrészelt motort, szemléltető eszközt, járataiban a dugattyú mozgása látható, és a technikum társakat, akikkel ő csavarokat lazít kulcsokkal kocogva, barnaköpenyes oktató felügyelete alatt. Egy másik megállónál öregember mászott le a villamos lépcsőin a kinti kábító napfényre, veszélyes forgalomba. Rosszkedvűen várakozott aztán a járdaszigeten, hogy útjából eltakarodjon a villamos, ahonnan Szukics Magda addig figyelte, amíg lehetett. Az öregember egyik kezében bot volt, a másikban ételhordó, élelemért bújhatott elő otthonából csökkent képességeivel, és most gyűlölködő arccal keresett magának átkelőhelyet a bonyolult világban. Ennyi már elég volt Szukics Magdának, hogy vele tartson egy étkezdébe, ahová korábban járnak a nyugdíjasok. Átvette tőle az éthordót, megfogta lottyadt karját, türelmes léptekkel kísérte a kapkodó járást, megállt, hogy pihentesse, amikor kellett. Már összeszokott párként jutottak le a néhány lépcsőn, ami az üres étkezdébe vezetett. Ott leültette az emberét, olajos deszkákon ment a konyhába, ahol a szakácsnők fehér kendői alól hajszálak estek a kondérok-

ban bugyogó krumplifőzelékbe. Félhomályos hely volt a konyha, Szukics Magda több megállónyit foglalkozott vele. Tetszett neki az önfeláldozó szerep. Fel is olvasott újságból az ő öregemberének, míg az el nem aludt egy nagy, zezzugos lakás legrendetlenebb szobájában, és akkor ő kitalálta, hogy ebédig legszívesebben moziba menne, kikeresett a napilapból egy délelőtti előadást, ami megfelelő időpontban ér véget, hogy mire védence megéhezik, ő hazaérkezzen és felmelegítse a főzeléket.

Akkoriban játszani könnyedséggel változott akárkivé, és minden helyett adódott valami más.

Az ezek után következő megállónál másokkal együtt egy szép és jólöltözött, szigorú arcú nő szállt le. Szukics Magda úgy döntött, szerelmes ennek az asszonynak a fiába. A fiút nem képzelte el, csak a túlradó érzést. Az érzés fájdalmas erővel jelentkezett és azzal a kényszerrel, hogy a magabiztos nőt meg kell győznie róla. El kell hitetni vele, meg kell magyarázni neki, mennyire szereti a fiát, kérni, hogy legyen a szövetségese, segítsen Szukics Magdának, mert megérdemli. Ne féltse tőle a fiát. Hosszan beszélt az érzelméről, szinte futott az asszony mellett, mert az elutasítóan sietett. Majd egyre lassultak a lépései, talán mégis bizni kezdett Szukics Magdában, legvégül megállt. A villamos messzire távolodott az új iskola felé, el is tűnt, mikor egymás felé fordultak és összenéztek. Szukics Magda élvezte a visszafojtott sírást a sinkereszteszödésen zörgő kocsiban. A nő rokonszenve még nem volt biztos, megnyeréséhez újabb érvek kellettek. Azt várta, hogy a lány mentegesse magát. Kérjen bocsánatot, mert tavaly kicsapták a lakóhelyéhez közeli iskolából, és ígérje meg, hogy az újban, amihez ez a hosszú villamosút vezet, másként fog viselkedni, ott majd nem kerül sor fegyelmi büntetésre, nem hívják be az anyját, mert a lánya igazolatlanul mulasztott és cinikusan viselkedett. De Szukics Magda gögös lett, megszűntek a könnyei, kihúzta magát, és diadalmas levegőt szívott be. Boldog érzés volt ilyennek lenni. A szép és szigorú nő hiába várt, Szukics Magda gyorsan más után nézett, hogyan jár egy hatalmas bérházon ablakról ablakra a vakító visszfény, vajon kik lesznek az osztálytársai az újabb megállónál felszálló címeres sapkás diákok közül? Majd megint más után, ami eltávolíthatta volna hosszadalmasan utazó önmagától és az új gimnáziumtól, aminek akkor már a közelében lehetett, feltéve, hogy jól értette szülei aprólékos útleírását. A második megálló azután, hogy a villamos áthaladt a hidon.

Már szólt a figyelmeztető csengetés, mikor belépett az iskola kapuján. Kettesével vette a lépcsőket, nehogy elkéssen az első napon, ettől elszédült egy kicsit. Megállt pihenni az egyik lépcsőfordulóban. Amikor felnézett onnan, a kék vállak és egyensapkák fel-le mozgása mellett egy csinos arcú, magas fiút látott a korlátra könyökölni. Sokaknak tetszhetett ez a fiú, de nem Szukics Magdának. Épp csak jó volt szemügyre venni, ahogy szemben állt, lefelé nézett, valakivel nyugodalmasan beszélgetett a lépcsősor felénél, miközben a többiek siettek mellette. Akivel beszélgetett, az háttal állt Szukics Magdának, egy-két fokkal lejjebb, mint a csinos fiú, fejét felszegve magyarázott. Én voltam az.

Szukics Magda kíváncsi lett rám. Elhatározta, megnéz, amikor elhalad mellettem. Később ezt úgy mondta el nekem, bántotta, hogy az a jóképű negyedikes észre se veszi őt, amint a lépcsőfordulóból bámul. Kíváncsi lett, ki lehet az, aki ennyire leköti a csinos fiú figyelmét.

Hátul álltam a lépcsőfordulónak, és felemelt fejjel beszéltem Pierre-hez. Kifényesedett barna nadrágszáraim nyugtalanul mozogtak az iskolaköpeny alatt, melynek gallérja felfelé meredt. Akkoriban felhajtott gallérral viseltem a köpenyt. Szukics Magda szerint beképzelt alaknak látszottam hátulról. Mi nek tűröm fel a galléromat? Mást nem tudok kitalálni? Aztán állítólag összevettem Pierre-rel, aki a korlátra borult egy pillanatra a röhögéstől, én meg hátrafelé rángattam a fejem. Megszólalt a második csengetés, ami a tanórak kezdetét jelezte. Szukics Magda még akkor sem mozdult a fordulóból, mikor az éles hangnak a folyosófalakról visszaverődve végeszakadt. Mi is maradtunk a lépcsőn, pedig mindenki más eltűnt.

Én a hónom alatt szorongattam a táskámat. Egy hosszú vonalzó meredezett hátra belőle, éppen Szukics Magdára mutatott. Ő elmozdult. Valami miatt épp akkor én is változtattam a testtartásomon ott a korlátnál, és Szukics Magda ijedten vette észre, hogy a vonalzómmal követte őt, továbbra is rámutat, megjelöli. És akkor észbe jutott Szukics Magdának, hogy nála is van egy vonalzó. Kisebbsajta, ami a táskába kényelmesen belefér. És az órarend szerint annak az első gimnazista osztálynak, ahová ezentúl Szukics Magda járni fog, műszaki rajz lesz az utolsó órája azon a hétfőn, vagyis valószínű, hogy én az ő osztálytársa leszek.

Szukics Magda végre elindult a lépcsőn. Amikor mellém érkezett, egy pillantást vetett rám. Csak egy rövidet. Én még mindig nevettem, és észre se vettem az új lányt, hogy felsiet az emeletre, az iskolatáskáját közben a mellére rántja, magához öleli, úgy menekül be a folyosóra, ahol – szülei előző nap többször elmagyarázták neki – az új osztálya ott volt a második ajtó mögött.

Pierre-rel, a negyedikessel a fényképekről beszélgettünk a lépcsőn, ha emlékezetem nem csal. Elmondtam neki, hogy Körmendi Füttyi meg én már nem üzletelünk többé, mert Ficere lebuktatott minket, és Rajnák vadászik ránk. Nevetett és az volt a véleménye, hogy úgy kell nekünk. Egyszer Pierre-nek is el akartunk adni néhány képet az egyik szünetben. Átnyújtottuk neki mintapéldányainkat, hogy tekintse meg, és közben csodálattal bámultuk az iskola leghíresebb fiúját, akiről legendák jártak szájról szájra cigarettázás közben a vécékben. Különösen Körmendi Füttyi volt elragadtatva tőle. Pierre végignézte a kollekciót, majd rövid köpenyének zsebébe tette, és sző és fizetés nélkül otthagytunk minket a folyosón. Utánamentem, hogy fizessen vagy adja vissza a képeinket. Erre odafordult és jellegzetes megszegyenítő mozdulattal – a tenyere alját gyorsan és erősen a homlokomnak lökve – megütött. „Kis hülye” – tette hozzá, aztán ment is tovább, mint akit fontos intéznie várnak az iskolaépület egy másik részében.

Máskor meg tanúja voltam, hogy Pierre-t egy párdúcundás, hidrogénezett hajú nő várta az iskola előtt, amikor kitódultunk tanítás után. Átkiabált neki a túlsó oldalról: „Pierre!” Nagy tömegben álltunk ott, mind láttuk, hogy Pierre átsétál az úttesten, háta mögött a többi negyedikes nagyfiú káromkodva dicsérte a nőt, hogy de elkapnák. Pierre otthonos volt az ilyen figyelem középpontjában. Láttam, hogy kidolgozott járással megy oda a nőhöz. „Látod? – suttogta mellettem Körmendi Füttyi. – Pierre a legnagyobb. Mindig mondtam, hogy ő.” Figyeltem, hogyan megy Pierre. Lépésenként kedvetlenül kifelé dobált lábfejek, rogyanó térdek, melyek feltűnően rángatják a megemelt vállakat fel és le, fel és le. Az iskolatáskát mellesleg hordozta a hóna alatt, lefelé lógott a hátsó sarka, mintha bármikor maga mögé ejthetné, aztán

A másnapi nagyszünetben a vécében még igazinak is nevezte Pierre-t. Hűségkü volt és fogadalomtétel, ahogyan elbeszélte a cigarettafüstben, mi történt az iskola előtt. Utánozta Pierre-t. Eljátszotta a nőt rémülettől boldogságig, és azt állította, hogy egy mozdulni se merészelő tanár is ott volt, pedig ezt sokan cáfolhatták volna a zsúfolt vécében a szemtanúk közül. De hallgatót mindegyik, sőt annál inkább élveztek Körmendi Füttyit, az utánczó és követőt, aki többször mondta előadás közben énrám mutatva nyilvánosan: „Ez az ember itt csak ne húzza a száját nekem. Akkor is Pierre az igazi. Tudja mindenki, hogy ő az igazi.” És a szilárd meggyőződéstől a fejét csóválta. Egyszer sem szóltam ellene, nehogy irigységgel vádoljon megint. Csak álltam az átható szagban, a többi elsős közé szorulva és önmagamon töprengtem, hogy az előző napi esemény miért csak szánalmas és kellemetlen emlék nekem, amikor maga Pierre lépett a vécébe. Az elsősök vécéjébe.

Karszalagot viselt, folyosófelügyelő volt éppen akkor, és még hallhatta a saját elragadtatottan kiejtett nevét, amikor benyitott közénk. Körülnézett, felismerte Körmendi Füttyit, aki reggel visszaszolgáltatta a táskát. És azt kérdezte tőle, melyik vagyok én. A vezetéknevemet mondta, amit Apukától kaptam. Ugyanis Apuka örökbefogadott és a nevére íratott engem néhány évvel ezelőtt. Pierre engem keresett név szerint.

Előléptem az alsósok nyilvánosságából, Körmendi Füttyi elé álltam, és magamra mutattam.

Olyan sokszor képzeletem már egy ehhez hasonló álomszerű elégtételről, hogy felkészült voltam. Nyugodtan viselkedtem, miközben Pierre megnézett magának.

– Üdvözlöm Annamarit – mondta Pierre. – Ugye ismered?

– Igen.

– Mikor fogsz találkozni vele legközelebb?

– Szombaton.

– Akkor adj át neki egy üzenetet. Feltétlen beszélni akarok vele. Megmondod neki?

– Nem – mondtam Pierre-nek. – Előbb add vissza azt, amit elvettél tőlem.

– Én?

– Add vissza a képeket.

Pierre nehezen emlékezett. Gondolkoznia kellett, míg rámismert, hogy én vagyok az, akit homlokodon ütött hetekkel azelőtt az egyik nagyszünetben.

– Holnap behozom neked. És akkor még dumálunk.

Csöngették, Pierre indulni készült. Még végignézett néma osztálytársaimon.

– Szólj, ha bajod van valakivel! – mondta nekem búcsúzóul, aztán kiment.

Nem voltam hajlandó magyarázatot adni Körmendi Füttyinek és a többieknek, míg az osztályterem felé mentünk. Ezért az a hír terjedt el a fiúvécekben, hogy közös nőügyem van Pierre-rel. Azontúl is többször láthattak a negyedikesek vezérével beszélgetve.

Azon a hétfőn is, amikor Szukics Magda először jelent meg az iskolánkban, Pierre megállított a lépcsőházban. Jóval becsengetés után váltunk el, de szerencsém volt, Ficere órája nagyon későn kezdődött. Már a padomban ültem, amikor érkezett a jelzés, hogy tanár közeledik. A hetes fordult hozzánk

sziszegve a résre nyitott ajtóból. Egy nevet is kiáltott: „Rajnák!” Azonnal csönd lett, mert ez rossz hír volt. Összeszedtük magunkat.

Rajnák igazgatóhelyettes egy szemüveges nővel érkezett hozzánk. Ficere helyett. A nőnek nagy melle volt, a hóna alatt az osztálykönyv mutatta, hogy a tantestülethez tartozik.

A jelentés után Rajnák azt mondta, üljünk le. Majd szétnézett közöttünk.

– Bemutatom az új osztályfőnököket – mondta. – Mi, a tanári kar sok jót hallottunk róla, mielőtt iskolánkba érkezett. A napokban ismertük meg személyesen, és a vele folytatott beszélgetés mindannyiunkat meggyőzött arról, hogy örülhetünk a jövetelének. Megismertük Lovas tanárnő úgyszeretetét és oktatói lelkesedését. Most rajtatok a sor. Biztosan tudom, hogy őrajta nem fog múlni a közös erőfeszítés és lendület, ami annyira jellemző rá. Jó munkát kívánok.

Lovas tanárnő az osztálykönyvet szorítva nézte a középső padsor első padját ezalatt. Akkor sem emelte fel a fejét, mikor Rajnák búcsúzóul még halkán, de a teremben mindenhol jól érthetően azt mondta neki: „Ha bármi problémád lenne, Lívia, fordulj hozzám. Én ismerem ezt az osztályt.” A nő csak gyorsan bólintott erre, a hetes kiáltott, mi felugrottunk, az igazgatóhelyettes elment.

– Üljetek le – mondta a tanárnő, aztán a táblához lépett, és írni akart a krétával, de nem találta. Ficerének külön krétahelye volt a tábla felső peremén. Sas László, a padtársam felugrott és odarohant megmutatni, és mikor az alacsony tanárnő hasztalan nyúlkaft felfelé, Sas László le is vette neki a krétát, majd fejbiccentve nyújtotta át. Néhányan röhögtek, pedig Sas László nem azért tette. Egyáltalán nem, ahogy én ismertem őt.

Halkan mocorogtunk, míg a kréta kopogott a táblán.

Én az ablakok felé néztem egyszer, ahol a lányok padsora volt, majd a padomba akartam nyúlni, de megint oda kellett néznem. Ekkor vettem észre az új lányt. Szukics Magda szeméből akkora telitalálat ért, hogy el kellett rántanom a fejem. Még óvatosan se mertem arrafordulni egy ideig.

„Ki a franc az a csaj ott?” – suttogtam Sas Lászlónak, a padtársamnak, pedig nem szoktunk egymás kérdéseire válaszolni mi ketten, olyan volt a viszony. Nem is válaszolt.

Lovas tanárnő az osztály felé fordult. Első műve ott állt a táblán.

„Emberek, nem vadak, elmék vagyunk, szívünk míg vágyat érlel, nem kartotékadat.”

– Ez magyart fog tanítani? – kérdezte valaki hátulról.

Lovas tanárnő a középső padsor első padja elé lépett. Azontúl is ott állt, tanóráinak az volt a központja, néha elsétált onnan a padsorok közt a falig, majd hamar visszatért mégis.

– Meg tudná mondani valaki, hogy kitől származik ez az idézet? – Ez volt az első kérdése.

– József Attila, a proletariátus költője – mondta valaki unottan.

– Pontosan. – Lovasné sétált egy kicsit. – És ez az én jelmondatom.

Néhányan nevettek, mert az „elme”, „szív”, „vágy”, „érlel” szavak felengzős unalmát vállalni nem volt sikeres nálunk. Sas László a tanárnőt féltve kapta hátra a fejét dühében. De Lovas tanárnő nem bánta.

– Kéretik nem nevetni. – Derűsnek mutatkozott, míg visszasétált a középső sor első padjához. – A nevem Lovas Endréné, Kertész Lívia. A gúnynevem Malacpofa volt az előző iskolában. Azt viszont nem szeretem, ha ezt han-

gosan utánam kiabálják a folyosón. Ötvennyolc kiló vagyok, férjezett. Van még valami homályos pont az életemben?

Sas László megrezzent, mert jelentkeztem.

– Tessék – intett Lovasné. Felálltam.

– Meg tudná mondani a tanárnő, mért rúgták ki az előző osztályfőnökünket? Mert erről Rajnák igazgatóhelyettes úr nem beszélt, csak a tanárnőről.

Mosolygott.

– A kérdés második felét visszautasítom. Az igazgatóhelyettes úr nem köteles beszámolni nektek. Nekem viszont kötelességem, ezért az első kérdést örömmel megválaszolom. Örömmel, mert nem is mertem remélni, hogy ilyen jó szellemű osztályba kerülök. És remélem, hogy ezentúl is így beszélgetünk. Mi is a neved?

Megmondtam, ő megismételte magának a nevemet halkán, aztán intett, hogy üljek le. Egy lépéssel központi helyére állt.

– Tehát. Ebből az iskolából mintaiskolát akarnak csinálni. Ami példát adhat az egész oktatásügynek. Azt nem tudom, hogy én majd mennyire fogok beleilleni ebbe az elképzelésbe, de ez más lapra tartozik. Egy bizonyos, az előző osztályfőnök úr nem illett bele. Elment egy másik iskolába. Kielégítő volt a magyarázat?

– Mert vallásos volt? – kérdeztem.

– Igen? Nem tudtam, hogy vallásos volt. Hát akkor tudomásul kell venni, hogy ez nem egyházi iskola. – És intett, hogy fejezzük be ezt.

Kicsöngetés után azt mondta, hogy beszélni akar velem.

Az osztályunktól néhány lépésnyire a folyosón volt egy ablakmélyedés, sokkal nagyobb a többinél. Azontúl is ott beszélgettünk a szünetekben, ha Lovasné félrehívott.

A többi tanár a jellem, a hatalom és a magas rang, a felnőttég kifejezését erőltette magára, ő éppen ellenkezőleg viselkedett. Rendetlen ruházat, bomlott konty, tüntető szórakozottság, de mindegyik mintha az érdekességet növelő ötletek közé tartozott volna. Még otthon sem tudtam szabadulni Lovas tanárnőtől. Különc költöket és vastag regényeket olvastam a kedvéért. Elhátároztam, hogy elkápráztatom. Szemelvényeket tanultam be a világirodalomból, és az idézeteket a saját véleményemként közöltem a magyar órákon. Először egy Tolsztoj gondolattal hívtam fel magamra a figyelmét. A biztonság kedvéért változtattam az idézet szórendjén, sőt ravaszul kissé pongyolábbá tettem, ezzel elmozdítottam az értelmét, de így is határozott és méltóságteljes kijelentés maradt.

Lovas tanárnő megszakitotta sétáját, rámnézett. Ezután megkért, hogy álljak fel megint, és ismételjem meg a mondottakat. Aztán elgondolkozott, az osztály színe előtt némán töprengett egy ideig. „Szóval ez a véleményed a büntetésről” – mondta lassan. A meglepetés mellett az is látszott rajta, hogy a saját véleményét is kész megváltoztatni meggyőző érvek hatására. Nem igényelte a tiszteletet. Óráit velünk együtt változtatta előadássá, ezért gyakran szemtelenkedtek vele. Lovas tanárnő nemiszerve a fiúvécék egyik fő témája lett. A cigarettafüstös vélemények eltértek a Lovasné lába közti lukról, csak abban egyeztek, hogy nagy, irdatlanul nagy, mivel túlhasznált. „Ma mekkora nagy volt a melle. Figyelted? Éjszaka megdolgozta a férje.”

Sohasem feleltetett a tankönyv alapján. „Frázis” – legyintett minden kifejezésre, amit a gondos mérlegelés után kinyomtatott tananyagból idéztek a

tanulók. Úgy éreztem, szünet nélkül figyel rám, és csak látszólag az osztálynak teszi fel a kérdéseket. Velük valójában az én véleményemet akarja meg tudni.

Csak néhány hétig mertem feltűnő lenni, azután megrémültem. Hirtelen arra tértem magamhoz, hogy egy ablakmélyedésben állok a magyar órákat követő szünetekben, és míg osztálytársaim távolról méregetnek röhögve, én Lovasnének magyarázok, aki biztató és hálás szemmel hajszol tovább új következtetésekig lelkes nyilatkozatokon át. Hogy reszketek, mikor a magyar házi feladathoz ülök otthon. Kinyitom a kék papírba kötött füzetet, még azt se tudom pontosan, mit fogok gondolni Petőfi Sándor „Ha férfi vagy, légy férfi” kezdetű költeményéről, máris írni kezdek, és olyan sokáig írok, hogy Apuka odajön hozzám, belenéz a füzetbe: „Mit írsz te itt? Hogyhogy ilyen szorgalmas lettél? Bukásra állsz? Mutasd csak!” És míg olvassa a hosszú fogalmazványt Apuka, én azon kapom magam, hogy izgatottan lesem az arcát. Véleményét várom, sorról sorra haladó szemének változásait figyelem, és Lovas tanárnő elkényeztetett gondolkodójaként várom a hatást. Igazában nem tartok Apuka véleményétől, legyen az bármi, mert másnap a tanárnő következik, aki úgyis átadja magát az erőről, bátorságról, szilárdságról szóló házi feladatnak. Mégis reménykedem. Úgy érzem, írásomnak okfejtése mindenek fölött való, kizárólagos, arra a pontra jutott, ahol már nem ütköznek a vélemények, magasra, és ott közös a megegyezés. Továbbá bízom a költő személyében. Elvégre Petőfi Sándor nemzeti kincs. Tudomásom szerint senki sem vitatja gyakran idézett verssorait. Egyszerűen szépek.

Mégis. Talán Apuka szemének színeváltozása. Talán mert az időben távolodom az írás elragadtatásától, míg Apukát figyelem. Józanodni kezdek az áltatásból. Magamra ébredek a tanárnőből és Apukára. Először csak sejtem, mi következik, majd az utolsó oldalaknál, amikor Apuka egyszer, csak egyetlen egyszer felpillant, és egy rövid kék pillantás erejéig a szemembe néz, aztán ismét a füzetbe, már nem érhet meglepetés, a készülődő következményeket a régi módon érzem, pontosan, nem a tanárnő hazugságai szerint. És már csodálkozom is magamon, akinek az előrelátás a legnagyobb adománya, nem a szép szavak, hogy hogyan történhetett meg velem az, ami most történni fog. És már érzem az ízt, mert ennek a tudásnak íze van. Valódi és komoly, csak a tanárnő egy időre elvette tőlem. Most jó ez a komolyság megint, az én valódi képességem.

Megelőztem Apukát. Mire befejezte az olvasást és széttépte a füzetemet és kijelentette, hogy én nem írhatok ilyen leckét, már tudtam, hogy számára kötelezően viselkedik. Szét kellett tépnie darabokra a hosszú házi feladatomat és nem kiabálva, hanem meggyőződéstől reszkető hangon megtiltani. „Amíg én élek, nem játszhatod azt, hogy férfi vagy. Te iskolás vagy, amíg iskolába jársz és az én házamban élsz. Normális vagy te? Nekem ne hazudj itt elvekről, hitekről, hősi halálról, mert én születésem óta másról se hallok és mindig a legnagyobb gazemberek szájából, a rádióból és az emelvényekről hazudozó véreskezűektől. Tudod te, ki volt egyáltalán ez a Petőfi? Tudod, hogy mit kell csinálnia annak a férfinak, akiről te meg ez a Petőfi áradoztok? Mások vérebe kell nyúlnia. Hát nekem éppen ezekből van elegendő. És nem csak énnekem, hanem minden tisztességes embernek. Mit gondolsz, véletlenül végezte úgy a te Petőfid, ahogyan végezte? Hogy leszúrták, mint egy kuttyát?! Tudtad te ezt? Hogyha te is így akarod végezni, felőlem légy férfi, hajtsd fel a gallérod, mocskold be a kezedet, löved le magadat, akaszd fel a királyo-

kat, de ne a mi rovásunkra. Érted? Nekünk ebből már elégünk van. Minket ti nem fogtok feláldozni többet. Ki az aki tanít téged? Erre tanítanak? Na ha erre tanítanak, megmondom neked, hogy miért csinálják. Hogy beugrassanak. Aztán meg elintézzenek. Az a tanár, aki ezt a leckét elfogadja, öngyilkos vagy gyilkos. Itt senki sem lehet férfi, ezt jegyezd meg. Nincsenek férfiak, én se vagyok az. Mindenki nő. Annak kell lennie, mert azok maradnak életben. Beszélgetsz ezzel a tanárnővel? Beszélgetsz erről. Hát akkor mondd meg neki, mikor legközelebb beszélgettek, hogy áldozatot keres. Azt akarja, hogy vele együtt menj tönkre. Ó, ismerek én ilyen tanítókat. Igazolja magát, ha mást is tönkretesz. Vagy tudod mit? Ne mondj neki semmit. Mert az a valószínű, hogy csak faggat. Aki kérdez, az faggat. Mert őt is faggatják. Hányszor mondtam, hogy ne ugrálj? BALEK akarsz lenni vagy csaló? Előbb válassz, aztán ugrálhatsz."

Ha a végén Apuka nem áll fel, nem tárja szét a karját és hozzá a hangja nem árad szét a lakásban akkora erővel, hogy még a szomszéd szobában rádiózó Édesanya is meghallja, akkor talán nem vesztetem el a fejemet.

Nem nevettem hangosan. Én csak beláttam, hogy át kell engednem magam, mert a testemben jelentkező rázkódás megállíthatatlan, ezért behunytt szemmel, a vállammal verdesve hajlongani kezdtem és nyögve röhögni Apuka színe előtt. És ezt hajtogattam, pedig tudtam, hogy mindenképp félreért: „Ne haragudj, ne haragudj már annyira. Ne haragudj, te szegény, mert meghalok.” És sehogyan sem tudtam fékezni a rázkódást, mert ha fékeztem, még nagyobb erővel dobált, és a szavak, amik eljöttek belőlem, szintén akaratlanok voltak, egymás után kértem a bocsánatokat és csúnya sértésekkel sajnáltam Apukát, aki verni kezdett, a földre estem, de ott sem tértem magamhoz egy ideig. Édesanya is átfutott a másik szobából, a rádióból dőlt a zene át a nyitott ajtón.

Édesanya fékezett meg minket. Mindkét férfiről lesújtó volt a véleménye. Hideg hangon utasított minket. Mossunk kezet, ülünk le vacsorázni. Mi engedelmeskedtünk neki.

Kefével dörzsöltük a szappanhabot a körmünk alá, bő vízzel mostuk le, némán ültünk asztalhoz. Ettünk. A szobában rádió szólt, sok ember fakadt nevetésre egy orrhangú férfi minden mondata után. Elfáradtam.

Vacsora után ismét megírtam a magyar házi feladatot.

Gyorsan, gondolkodás nélkül írtam le, ami a széttépett fogalmazványból az emlékezetemben megmaradt. Azt az első változatot Lovas tanárnőnek szántam, a másodikat az új füzetnek, hogy legalább három oldalt elhasználjak belőle. „A férfi, akinek elve és hite van, Petőfi Sándor, a költő szerint kidönthető, de hajlíthatatlan fához hasonlít.” Ezt írtam.

(Folytatjuk)

A férfikor nyara

Regényrészlet

április 21. kedd

Ma egész este franciául tanultam. Távirat jött Dórától: „Nagykorúságod alkal-
mából sok szeretettel gratulálok. Várlak, küldöm az útiköltséget. Dóra.”
Apáéktól egy Consul irógépet kaptam és egy palack 1942-es tokaji aszút, ame-
lyet aznap vettek, mikor megszülettem. Délután a Széchényiben a szeminá-
rium dolgozathoz elolvastam Bojti Veres Gáspár: „A nagy Bethlen Gábor dol-
gairól” című latin művéből azt a részt, amely az „Erdély örökségé”-ben meg-
jelent magyarul, aztán megnéztem Tolsztoj naplójában, irt-e valamit a huszon-
egyedik születésnapján. Akkor nem, legalábbis a magyar válogatásban nem
szerepel, de 1852. augusztus 28-án ezt írta: „Huszonnégy éves vagyok, és még
semmit sem tettem. Úgy érzem, nem hiába küzdök már nyolc esztendeje a
kétségekkel és a szenvedélyekkel. Mi a rendeltetésem? Ez a jövő titka. Löttem
három szalonkát.”

április 24. péntek

Ma itt volt Zsiga bácsi, és egy borítékban átnyújtott egy ezrest. Mióta nyug-
díjba ment, felcsapott műszaki fordítónak, és remekül keres. Zsiguciék is,ők
műanyagbombokat öntenek. A nyáron IBUSZ-útra mennek Cseszkóba és az
NDK-ba. Elmesélte, hogy a háború után egy várbeli pincében, egy volt nyilas
raktárban, ahol táblákban állt a zsír, Zsiguci felfedezte a szent korona máso-
latát. Otthon egy kartondobozban őrizte, és belépődíjért mutogatta az osztály-
társainak. Rákosiék hatalomátvétele után ő, Zsiga bácsi ásta el a másolatot egy
éjjel a Lovas út egy romos villájának a kertjében, és ott van talán még ma is,
hacsak el nem emésztette az idő vasfoga, bár ha jól emlékszik, rézből meg por-
celánból készült. Aztán nagy hahotázva adta elő, hogy az Orsiék kátéséből
meghalt valaki, aki nagy beteg volt, és Papaverint szedett, és egyszer rosszul
lett, és megint be akarta venni a gyógyszerét, de már csak annyit tudott mon-
dani, hogy Pá-pá . . . és kilehelte a lelkét. Kijelentette, hogy az oroszok és a
kínaiak azon vesztek össze, hogy az oroszok nem voltak hajlandóak elárulni
nekik az atomtitkot. Kína most kígyót-békát kiabál a ruszókra, és fenekedik,
hogy akkor is lesz atomfegyvere, ha az emberek gatyá nélkül maradnak.
Hosszasan eszetelte azt a képzeletbeli épületes látványt, amint anyaszült mez-
telen, csont és bőr kínai hangyák fatörzseken görgetik az atombombát a kilő-
vőhöz. Utána mindjárt átváltott arra, mit hallott az Amerika Hangjában a New
York-i vilákiállításról: az IBM csarnokában van egy gép, amelybe elég be-
mondani egy XX. századi dátumot, és az egy másodperc múlva közli, hogy
azon a napon milyen főcímmel jelent meg a New York Times. A tudósító is
kipróbálta, bemondta azt a napot, amelyen született, mire a gép: „György
angol királynak légszöhurutja van.” Mama megkérdezte tőle, Zsigám, mivel
kínálhatom meg, de látszott rajta, hogy kicsit szorong a választól, és nem-

hiába: „Katinkám, amijük csak van, mindenevő vagyok”, mire Mama megmelegítette az ebédmaradékot, gulyáslevest és túrógombócot, Zsiga bácsi pedig olyan tisztára nyalta a herendi tányért, mint egykori pilisszentlászlói pulija. Mielőtt elment, félrevont, kivett a degeszre tömött aktatáskájából egy nylonzacskót, és abból egy vetkőzős golyóstollat. Kiderült, hogy tele van velük a nylonzacskó. Mutogatta vihogva, hogyan lesz meztelen a nő, ha megfordítja az ember a tollat, és el akart adni egyet nekem. Mikor mondtam, hogy nincs rá pénzem, bár az előbb épp tőle kaptam egy ezrest, azt mondja, tudod mit, tedd el, ingyen neked adom, és még percekig nem tért magához, hogy ő milyen nagyvonalú. Aztán egy háború előtti kiadású, koszlott jóga-könyvet halászott elő a táskájából, nyálazta, lapozta, pörgette, bökdöste a lapokat az előszoba félhomályában, és kifejtette, hogy jógázni fog, mert sokáig akar élni, ha már ennyit megélt, most már kíváncsi, mi lesz itt a slusszpoén, mert hogy lesz, mégpedig belátható időn belül, arra leteszi a fejét. És hogy igazán kimehetnék már egyszer hozzájuk, nemsokára lesznek kiskutyák, ha akarok, én is kaphatok egyet. Zsiga bácsi természeti fenomén, külön állatfajta, amely Kelet-Európában őshonos, és alighanem kipusztulóban van. Benyújtottam a francia vizumkérvényt, és este franciául tanultam.

Vége a füzetnek. Az utolsó oldalon több összehajtogatott papírlap, újságkivágás. Az egyik egy Hruscsov-beszéd. Beleolvasok:

„Komoly elvi tiltakozást vált ki a filmnek az a jelenete, amikor a hős háborúban elhunyt apjának árnyékával találkozik. A fiúnak arra a kérdésére: hogyan kell élni, az apa árnyéka visszakérdez: hány éves vagy? És amikor a fiú azt feleli: huszonhárom, az apja közli vele: „Én meg csak huszonegy” – és eltűnik. És azt akarják, hogy elhiggyük egy ilyen epizód valóságos voltát? Nem hiszi el ezt senki! Elképzelhetetlen, hogy egy apa ne válaszolna a fiának, ne segítené tanácsával: hogyan találja meg a helyes utat az életben. De ezt a jelenetet nem ok nélkül csinálták. Ennek meghatározott értelme van. A fiakkal azt akarják elhitetni, hogy apáik nem lehetnek életük tanítómesterei, s nem érdemes hozzájuk tanácsért fordulni. A film készítőinek véleménye szerint a fiatalságnak önmagában, az idősebbek tanácsai és segítsége nélkül kell eldöntenie, hogyan rendezze be életét. Itt elég világosan fejeződik ki a film készítőinek álláspontja. De nem léptek-e túl minden határt? Mit akarnak? Fel akarják lázítani a fiatalokat az idősebb nemzedék ellen? Össze akarják vesztíteni egymással a generációkat, vizályt akarnak szítani abban az egyetértő szovjet családban, amely a fiatalokat és öregeket egyesíti a kommunizmusért folyó harcban? Az ilyen embereknek teljes felelősséggel kijelenthetjük: ebből pedig nem lesz semmi!”

Spirálfüzetből kitépett, összehajtogatott, vonalas irkalap. Szétnyitom:

„Kenyeres pajtásom! Folyó hó 22-én történt elmaradásom oka a meteorológiai viszonyokban keresendő. A reggeli verőfényt mily gyorsan váltotta fel a ború! Erre alig találok szavakat. S a hűs szél, mi a hegyek felől a vést kavarni látszott! Nem tehetjük ki magunkat ily viszontagságoknak! Így békésen összegöngyölödve aludtam cihámon délig. S lám! Mi történt már délután: vad szél cibálta a fák üstökét, utálatos port kavart s szaladt ki-ki szertesztét! Ímhol jó az alkonyat s jótékony zápor öntözi a szomjas földeket! Remélem egyébként egészséged kiváló s lelked épülésére használod a futó időt!

Ölel Tallérossy Schön Dezső.”

akar, menjen a Sámpszelizére." Egyáltalán, a legtöbb árus nagyon érzékeny volt az autójára. Az egyik tulaj majdnem összeverekedett egy ilyen hitelrontó kibiccel, aki leleprázta a kocsiját, miközben egy olyan vásároló-féle alak már nagyban barátkozott vele. Egy másik ötvenötezret kért az ötvennyolcas Volkswagenjéért, és hitetlenkedve felkacagott, mikor valaki alkudni próbált. „Ne viccelődjön, uram”, és elfordult. – Fotó és Cé Lengyelországba akarnak menni a nyáron, kocsival. Cé apja intező volt a háború előtt egy birtokon, aztán kiscgazdapárti mindenlében-kanál, majd a machtergreifung után tehenész, éjjeliőr, teherautósofőr, ötvenhat után lesittelték, most brigádevető egy állami gazdaságban. Cé motort és traktort is tud vezetni, és lovagolni is tud. Azt mondta, Voit Finnországba megy egy hónapra, ösztöndíjjal. Mikor kérdeztem, mikor, nem tudta pontosan megmondani, „mostanában”. Juditról nem volt szó.

Két cédula:

Wien–Holland–Expr.	„Gambrinus”
23.00 Wien	20.44 Nürnberg
3.00 Passau	22.10 Augsburg
4.30 Regensburg	22.50 München
5.43 Nürnberg	

Dr. Rolf W. Roth, Basel 6. Zürcherstr. 13.
Attila Csiky, Choisy-le-Roi, 11, rue Darthe
Office national des universités, Paris, 96, boulevard Raspail

május 14. csütörtök

Az Egyetemes történet-jegyzettel a Lukácsba, de végül Karinthy: *Utazás a koponyám körüljé*t olvastam. Izgalmasabb, mint egy detektívregény. Teljes tudathasadás, sőt, megkettőződés. Van egy K., akinek agydaganata van, és van egy másik, aki egy diagnosztika kívülállásával megfigyelte és leírta a kóresetet. Ad absurdum vitt lélekelemzés. Én és az énke. Dezső jutott róla eszembe. Ő éli úgy az életét, mintha csak kegyesen, mások kedvéért bűjt volna bele, de ahhoz ragaszkodna, hogy időnként levesse, undorral eltartsa magától, röhögjön a gyámoltalanságán és konfekcionáltságán, megrázogassa, mint ha a bolháktól vagy tetvektől akarná megszabadítani. A zuhanyozóban láttam Z.-t, a költőt, nem szólítottam meg, nem akartam megzavarni, elmerülten szappanozta éppen magát, ő nem ismert meg vagy észre se vett, a kriptafényben és a sűrű párában nem is csoda, lehet, hogy nem is lát már jól. Figyeltem az öltözőben, nem jön-e, de aztán kapcsoltam, hogy nyilván nem szekrényjegyet váltott, hanem kabinban vetkőzik. – Tegnap a Kupagyőztesek tornájának döntőjében MTK–Sporting Lisszabon 3:3, 120 perces játék után. Hruscsov, Nasszer és Szalal egy-egy követ dobott a Nílusba az asszuáni gát-ról a folyó elrekesztése alkalmából. A végső, 90 méteres zárógát-szakasz felépítése van még hátra. Készülnöm kellene a szigorlatra, de nem tudom, érdemes-e egyáltalán. Többet érne, ha franciául tanulnék.

május 15. péntek

Ma beállított egy rendőr, és visszavette az útleveletem. Csak Mama volt otthon, rettenetesen megijedt a rendőrtől, és bár nem világos, ki mit mondott

pontosan, Mama mennyire méltatlankodott vagy kérdezősködött egyáltalán, minden jel szerint egyből visszaadta neki az útlevelemet. A rendőr állítólag csak annyit mondott, hogy a belügyminisztérium útlevel osztálya visszavonja a kiutazási engedélyemet. Indoklás nincs. Mikor hazamentem, Mama sirt, hogy ő nem tehet róla, mi mást tehetett, mint hogy odaadja, ott volt az asztalom fiókjában. Valaki beköphette, hogy kinn akarok maradni, pedig még nem is volt biztos. Apa azt mondta, kérjek kihallgatást, még akkor is, ha valószínűleg úgysem fogadnak, megtudni pedig biztos nem tudok meg semmit. Apáéknak persze nem mondtam, mire gyanakszom, mert elájultak volna, ha meghallják, hogy esetleg én is kinn maradtam volna, és ráadásul még a szájam is eljárt. Szerintük még mindig Ernő van a dolog mögött. Vagy tévedés történt, mikor kiadták nekem az útlevelet, és aztán rájöttek, hogy nekünk a rovásunkon van Ernő, vagy Ernő csinált megint valamit odakinn, amiért bennünket büntetnek. Most elmegyek járni egyet, és lehet, hogy valahol üvölteni fogok.

Máig nem tudom, befűjt-e valaki. Dezső volt-e, aki került ettől fogva öngyilkosságáig, ezért került-e vagy azért, mert már készült a halálára, ha nem ő, akkor kicsoda, de az is lehet, hogy tényleg Ernő és Dóra volt még a rovásunkon, vagy egyszerűen csak beleestem valami kampányba. Kértem kihallgatást az útlevelesztályon, fogadott is egy kövér, szemüveges nő, azt mondta, adjak be írásbeli fellebbezést. Nem adtam be.

Mindjárt három óra. Tudom, mi jön most, napló nélkül is tudom, most már akár föl is ugorhatnék akkori életemre, mint egy robogó villamosra, és élhetném napról napra újra. Fut mellettem tizenhét évvel ezelőtti májusom, csak a hágsóra kellene felrugaszkodnom, és tujázhatnék újra a korányári éjszakában, de habozok, hiszen ez a villamos ugyanoda visz, ahonnét utána eredtem. Körjárat, mint valaha a 12-es busz. Már látom is a közeledő nyarat meg a rákövetkező évet, mint egy közeledő ismerős megállót, „Szigeti bejáró” vagy „Michel-Ange-Molitor”, látom jelenem múltamra rávetődő árnyékát, fogytán az erőm, elfulladok, lelassítok, hadd menjen, már jártam arra, kívülről tudok mindent, inkább valami más járatra szállnék, erdei kisvasútra vagy légpárnás interkontinentális expresszre.

Becsukom a füzetet, a fürdőszobában ledobálom magamról átizzadt ruhadarabjaimat, fölrántom a pizsamámat, arcot, kezet, fogat azértse mosok, fogom az íróasztalfiókot, beszélgek vele a szobánkba, visszacsúsztatom a helyére, és bemászok az ágyba Margit mellé.

Oldalára fordulva, kissé összehúzódkodva fekszik, és a levegő hangtalanul jár ki-be az orrlukán. A hasában egy diónyi vagy baracknyi óramű ketyeg, amely egy fél év múlva fel fog robbanni.

Rám erőszakolja magát a kép, amint Dezső apja, aki, ha igaz, még ma is él, pár éve mindenestre magam is láttam, őt is egy zuhanyozóban, a Széchenyi-fürdőben, meztelenül, összeaszott ülógumóval, lógó hasába és fakósárga szőrzetébe vesző csaptelepével, aztán az öltözőben, hosszasan hintőporozva lábujjai közét, látom, amint bikaként ökleli fel az ügyvédi irodában Dezső anyját, akit soha nem láttam, csak fényképen, tele volt Dezsőék lakása a fényképeivel, felökleli, mint valami mitológiai szörny, kentaur vagy minotaurusz, feldönti, mint egy finom, empire asztalkát, hogy aztán az alélt, riadt asszony hasában, mint valami némafilmen, amely gyorsabban pereg a kelle-

lat, és megindul alattam a padló. Zsigereimben még nem aludt ki a zuhanás érzése.

Óvatosan kilépkedek a fürdőszobába. Hideg vizet locsolok az arcomra és a szívem tájára. Nézem magam a tükörben, nem látok-e valami rendelleneset. Úgy érzem, mintha álmomban kilópták volna alólam önmagamat.

Próbálok visszazippantani magamat. A tükörből csak saját értetlenségem néz vissza rám. Képtelenség, hogy minden előzmény nélkül harmincnégy éves koromban szívroham érjen.

Visszabotorkálok az ágyba. Margit úgy alszik még mindig, mintha ő halt volna meg. Ugyanúgy fekszik, mint amikor lefeküdtem, és a levegő hangtalanul jár ki-be az orrlukán. Megnézem az órát: fél hat. Mindjárt kelnie kell. Igyekszem magamhoz térni, mire felébred.

Nemsokára nekem is fel kell kelnem, Zsóka miatt. Soha jobbkor. Lehet, hogy oda se megyek. Lehet, hogy ha akarnék, se tudnék. Majd beteget jelentek. Idegkimerültség. Ülök majd szürkén az SZTK folyosóján, és az eltaposott csikkeket nézem a kőkockákon. Egyelőre próbálok ellazítani magam, ahogy Margit szokta, és nem félni, nem szorongani. Attól mégis félek, hogy újra el találok aludni.

Annát keresem érzéseim emlékezetével. De valami másnapos csömört érzek most iránta. Hagyjon békén, menjen a dolgára, vissza xxx-be, ott a helye, vagy Náxoszra, bánom is én. Az enyém pedig itt ebben a recsegő, támlás családi ágyban és a zsongó óráimon. Nem akarok tudni se róla, se másról.

Bezárás

A Jó Égnek, az Országnak és TD-nek

*A verset látja? kissé átorim
átirom hogy a rím legyen elÉg
Aztat ha' idejébe fér-e még
leolvasni csekélyke műveim*

*nem t'om de a vers-korpuszt mégis im
elküldöm hadd' szarja le egy veréb
Hahogy vidám képet vágok a Vég
én én átvágva jámbor feleim*

*ne töltse borzadással el mivel
az Élet vélem minden jót művel
de annyit is! mit részletezzem itt*

*(gondoskodó pillantások't lövell)
(csiklánd tüvel) (dühével megdühít)
örülni hát! örvendeni! (de csitt!)*

Kísérleti életrajz

*Márpedig aki gyors az előbb
Szabadulj meg ettől
szabadulj ki
Márpedig újra és újra
meg újra és megint nekifut
Orsósan mozog boldog lábain
hideg puha testekkel ütközik
és föl-le rohangál mint a fejtű
hát ki tekinti meg
Nedves a szíve, verdes. Pillanat*

*Nincs túlzottan jól. Megenyhül
elzuhan. Öncsaló: de tényleg?*

Egy pillanat ő

márpedig üres pillanat

Az üres lenne amit nézünk

és csak a szív szorít, egy

régi vasdarab se mélyebb

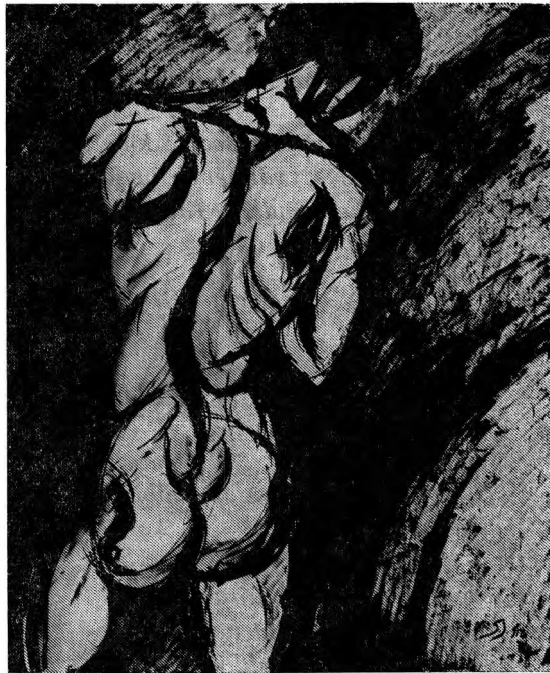
Am: ,ne nevéssen' ,ne mászkáljon' és

,ne szálljon be' : nem száll be tehát. És eper

De ki védekezik

ki hurcolja be egy üres terembe

ki tekinti meg az Istent

Két part között

– *regényrészlet* –

A Hermes gyáriak karácsonyi tüntetése (lázadása? forradalma? ellenforradalma? – jobb, ha a szokott módon „karácsonyi eseményekről” beszélünk) még hónapokig izgatta a közvéleményt, mert a teljes hírzárlat ellenére kitudódott valami, hisz például a Murvai sógorának a II. számú Autójavítóban pár éve még kisiparosként a főnöke volt az öreg Ivanics Jóska, aki viszont az államosítás után a Hermeshez került csoportvezetőnek (igaz, az öreg Ivanics mint volt kisiparos, tehát osztályidegen, már a balhé kezdetekor elhúzta a csikot, de a szaktársaktól az ünnep után mindent megtudott), ilyen és hasonló csatornákon keresztül terjedtek a hírek; az egész karosszéria szakma nem volt olyan nagy, hogy ne ismerték volna egymást az öregek szinte mind; de a hírekben sok volt az ellentmondás, a nyilvánvaló túlzás, és az ember szeretett volna pontos képet kapni. Hallottunk olyat, hogy vérfürdő volt, hogy az ávósok a helyszínen agyonlőttek ötven embert, és utána elhurcolták a fél gyárat, mások szerint csak azok közé eresztettek egy sorozatot, akik kövekkel, kalapáccsal, egyéb súlyos szerszámokkal dobálták őket (állítólag egy ávós meg is halt), volt, aki úgy tudta, az egész vezetőséget leváltották, más úgy tudta, senkit sem váltottak le, és az sem derült ki világosan, mi robbantotta ki egyáltalán a tüntetést (pardon: eseményeket). Ezért mikor aztán Zakariás Géza ötvennégy tavaszán megjelent nálunk az autójavítóban és kiderült róla, hogy a Hermestől jött, kérdezgetni kezdtük, de Zakariás ingerülten elzárkózott a válasz elől, mintha kompromittálta volna magát, és félne, hogy az akkori bűneit még utólag elővehetik, bár nekem inkább az volt az érzésem, hogy valami dicstelen szerepet játszhatott a karácsonyi események során, és azt titkolja. Ötvenhatban, mikor a dolog újra aktuális lett, hiszen a Hermes munkásainak tüntetését mintegy az ötvenhatos események előképek is lehetett tekinteni, Zakariás csak annyit mondott, hogy semmi előkép, legföljebb előzetes, mint a moziban, és egy biztos, tette hozzá szinte undorral, hogy azt a dolgot nem a kommunista értelmiség és nem a diákság készítette elő, az a melósok spontán megmozdulása volt. Most viszont (tudniillik azon az éjszakán, mikor nálam aludt, mikor este a Nagymező utca sarkán fölszedtem őket a Marcsa lányával a nyakában és részegen, utána pedig a gyereket együtt vittük haza) minden átmenet nélkül kibukott belőle, méghozzá egy másik ügy, Szász Dániel főrendező személye és viselkedése kapcsán, szinte kiokádta, mint mikor az ember gyomrát hosszabb ideje megüli valami rondaság, és ahogy kijött belőle, mintha meg is könnyebbült volna.

*

akit évente passzoltak át egyik helyről a másikra; volt már főrendező, igazgató, gazdasági igazgató, színházi főosztály vezetője, művészeti titkár és újból főrendező, most, mint közölte, épp a tévéhez került; Zakariás tudta, hogy még soha senkin nem segített, mégis megivott vele két konyakot, és vigyorgott, és tűrte, hogy hátbaveregessék, és csodálkozva figyelte magában ezt a semmivel sem indokolható tapintatot, amikor ordítania kellett volna, hogy NEM! hogy kikéri magának, éppúgy kikéri magának Bunkókám testvéri hátbaveregetését, ahogy húsz évvel ezelőtt Szász kacsingatásait, és csak annyi haszna volt az egészből, hogy belülről még jobban utálta, még mocskosabbnak érezte magát, és részegebb lett két konyakkal, azzal a két konyakkal, amit Bunkókám társaságában benyakkalt.

– És Fischer Lajos se kacsingasson rám, mert hozzá sincs semmi közöm! – ordított föl Zakariás váratlanul (ismétlem: akkor éjjel, mikor megkért, hadd aludjon nálam, mikor előzőleg a kislányát, Marcsát együtt vittük haza) –, se Fischerhöz, se Szászhoz, se a Bunkó Horváthhoz, senkihez, hozzád sem, hiába bámulsz, hiába dolgoztunk együtt hét évig, hiába fogadtál be éjszakára, akkor sem! – valami olcsó bölcsességet készültem mondani, hogy az embernek valahová tartoznia kell vagy hasonlót, amikor rájöttem, hogy Zakariás a Hermes gyáriak karácsonyi tüntetéséről beszél, és gyorsan elhallgattam, mert erre kíváncsi voltam még most is, közel harminc esztendő után.

*

Zakariás a napközben lenyelt konyaktól, és részben a vodkától, amit én vettem elő az este meggondolatlanul, már zavarosan beszélt, gondolatai lóugrásszerűen szökkentek előre-hátra, nehéz volt kihámozni szavaiból a történeteket, de (ha jól értettem, amit mond) a Hermes gyári lavinát a Szakszervezeti Bizottság jóindulata indította el. Az SzB kiverekedte, hogy a december huszonhetedikén esedékes fizetést a Hermes gyáriak kivételesen huszonnegyedikén, az ünnep előtti utolsó munkanapon vehessék föl, talán jutalmul, mivel a gyár az évi tervét már december elején teljesítette, talán másért; hogy pontosan miért akart a szakszervezet vagy bárki a gyár vezetői közül a dolgozók kedvében járni, az ma már ki nem bogozható, tény, hogy a gyári hangosbeszélőn már hetekkel ezelőtt bementék, hogy a fizetést az ünnep előtt kapják meg; az emberek ennek reményében az utolsó fillérig kiköltek, a legtöbbször huszonnegyedikén már egy vasa sem volt, akkor még – ezerkilencszáz ötvenkettőben – tényleg egyik fizetéstől a másikig éltek az emberek, senkinek sem melegedett kisebb vagyona a takaréokban, mint manapság. A pénzt még előző nap meghozták a bankból, a bérelszámoláson éjszaka, túlórában borítékolták; az éjszakások (nem sokan voltak, talán száz-százötven fő) reggel még rendben megkapták a pénzüket, a munka bizakodó, ünnepi hangulatban és gyanútlanul indult, mindenki reménykedett, hogy a koradélutáni órákban még megejthetik az ünnepi bevásárlást, megvehetik az ajándékokat, mert szombati műszak volt, fél egyig tartott a munkaidő. Még akkor sem gyanakodott senki, mikor a „hangos” bementa, hogy az alapszervi párttitkárok menjenek föl a pártbizottságra (volt ilyen már máskor is), aztán a művezetőket hívták, a csoportvezetőket és a szakszervezeti bizalmikat, és még mielőtt az aktivisták visszaérkeztek volna, hogy elmagarázzák a dolgozóknak, hogy mindez az ő kívánságukra történt, elterjedt a végülis igaznak bizonyuló rémhír, hogy odafönt valahol valakik letiltották

az egész fizetési akciót: senki sem kap ma egy fillért sem. Zakariás idősebb barátja, a Doki (Mojzes Áron, a jog- és államtudományok doktora, volt vármegyei főjegyző, volt negyvenötös kommunista, majd kirúgott párttag, bélistás, jelenleg átképzősből lett lemezlakatos), higgadtan és érthetően elmagyarázta a körülötte dolgozó embereknek – érthetőbben, mint kiszáradtva a szerencsétlen aktivisták, akik azt sem tudták kínjukban, melyik lábukra álljanak a dühöngő dolgozók előtt –, hogy a fizetést valószínűleg a Nemzeti Bank állította le, mivel a forgalomban levő pénznek és a boltokban levő árukészletnek egyensúlyban kell lennie, különben kitör az infláció. – Majd pont a Hermes gyáriak, ez a nyomorult hármezer ember fogja fölborítani az államháztartást! – kiáltott közbe Zakariás, de a Doki, változatlanul higgadtan és okosan, folytatta, hogy a Hermes gyári eset precedenst teremthet, és képzeljük el, ha az országban *mindenki* megrohanna tele bukszával az ünnep előtt az üzleteket, micsoda kavarodás támadna.

A munka akadozni kezdett, majd teljesen le is állt, az emberek csoportokba verődve egyre ingerültebben vitatták az eseményeket, a művezetők, csoportvezetők sápadtan rohangásztak ide-oda, hogy emberek, ne csoportosuljunk, emberek, oszoljunk, emberek, még nem járt le a munkaidő, de a kurva istenit maguknak, nem értik, hogy engem fognak lebaszni maguk miatt! – de a szózatnak nem volt hatása, mint ahogy nem volt hatása annak a sokkal csöndesebb, de sokkal szívósabb, ellenkező irányú propagandaakciónak sem, amit néhány idősebb szaktárs, volt szociáldemokrata párttag, régi, még háború előtti szervezett munkás kezdeményezett, akik körbejárták a hőbörgő csoportokat, hogy senki se öltözzön föl, senki se hagyja el a gyár területét addig, míg a pénzünket meg nem kapjuk, a pénz itt van, ki van borítékolva, csak szét kell osztani, és ha a gyár összes dolgozója egységesen lép föl, nem merik majd a görék vállalni a botrányt, BIZTOS, hogy ki is fizetik; ennek sem volt hatása; a műhelyek fél-, helyenként egy órával a fájront előtt már elnéptelenedtek, az emberek fölszivárogtak az öltözőkbe, fürdőkhöz, átöltöztek, és ugrásra készen várták a dudát (Zakariás még sohasem látta munkaidőben ilyen kihaltnak a nagycsarnokot, és boldog izgalom fogta el, hogy ez a passzív tiltakozás mégiscsak valami!), mert a közös akcióban senki sem hitt, de ha már ilyen gyalázatosan kibabráltak velük, legalább szerették volna minél előbb a hátuk mögött tudni a gyűlölt gyárat, legalább ki a kapun kívülre, ki a szabadba, a levegőre, bár senki sem tudta volna megmondani, minek. A hír hallatán a legtöbbjüknek a szívverése is elakadt; itt álltak üres zsebbel, egy megveszekedett buznyák nélkül, előttük a kétnapos ünnep, és otthon üres a kamra, az ajándék még csak hagyján, de mit fognak zabálni két napig, mit mondanak az asszonyoknak, mit adnak enni a gyerekeknek, és most kihez forduljanak segítségért, hová szaladjanak, ha a másiknak éppen úgy nincs, mint nekik? A munkások jó egyharmada vidéki volt, ezek végképp nem tudták, mi lesz velük, hisz a legtöbbje még a vonatjegyét se váltotta meg abban a reményben, hogy az ünnep előtt úgyis megkapják a dohányt.

Zakariás anyja bevásárolt már az ünnepre, megfőzte már a karácsonyi ebédet, megvette szentestére a halat; neki magának százötven forint lapult még a zsebében, óriási összeg egy fiatalembernek itálra, szórakozásra (akkoriban!), sőt a karácsonyi ajándékok is ott vártak már anyja szekrényében, hogy este a fa alá kerüljenek; nem magáért dühöngött, nem a maga nevében volt fölháborodva, hanem azoknak a nevében, akikkel évek óta együtt élt, együtt sunyított, együtt robotolt és együtt verejtékezett, a dolgozókéért, a min-

dig becsapottakért, a népért, az ő népéért érzett tehetetlen bicskanyitogató haragot, hogy MIVELÜNK EZT IS MEG LEHET CSINÁLNI, MIVELÜNK MINDENT MEG MERNEK CSINÁLNI (ahogy régen, negyvennégy gyalázatos nyarán-őszén is ez dühítette föl a lázadó természetű kiskamaszt: a zsidók döbbenetes lojalitása, ahogy minden rendelkezést betartottak, minden rúgást eltűrtek abban a szánalmas reményben, hogy így talán megúszhatják, ahogy birkaként mentek a vágóhidra, és még ahhoz sem volt merszük, hogy letépjék, mint ő, a tizenkét éves kölyök, a sárga csillagot és bujkáljanak, és legálább belül, a lelkük mélyén megkérdőjelezzék az ítéletet: miért volnék én zsidó, mikor katolikus vagyok, mikor magyar vagyok, csak azért, mert *ezek* zsidónak tartanak, mert a nagyszüleim vallása miatt *ezek* ki akarnak taszítani – mit, kutaszítani, kiirtani! – maguk közül?!), és dobogó szívvel szurkolt az öreg szakiknak, a régi szocdemeknek, akik még a Horthy-rendszerben tanultak szervezkedni, sztrájkolni, konspirálni, hogy sikerüljön nekik, hogy történjen már egyszer valami, de úgy látszott, nem fog történni semmi sem. Zakariás nem öltözött, mert túlórázott aznap vagy tizenötödmagával a lemezesek közül; bent maradt a Doki, Zörgő Miklós, egy Zakariással egyidős srác, szintén érettségizett, mint Zakariás és szintén dzsentri, mint Aron úr, de míg Mojzes Aron vagyontalan volt a háború előtt, és a közigazgatásban dolgozott, és negyvennégyben harminc zsidót bujtatott a megyeházán, és a felszabadulás után tiszta hittel lépett be a kommunista pártba, addig Zörgő Miklós apja ezerholdas földbirtokos volt Mezőtúr környékén valahol, de persze rendes fickó volt Zörgő Miklós is, Zakariás egyik legjobb haverja, ott volt a Juhász (Tóth Lajos, aki tényleg juhász volt azelőtt), Bognár Vince, a Paraszt (aki, mikor följött vidékről, eleinte bekecsben-kucsmában dolgozott), az alkoholista Nyifa (Meiszter Ferenc) és Zselényi, a Kadét, aki viszont ludovikás volt azelőtt, mert a Hermes tele volt kétes egzisztenciákkal, de mind haver volt, jóbarát, mert együtt kínlódtak évek óta, mert egy-sorsúak voltak mindannyian. A túlórát jól fizették, négy óra után már száz százalékos túlórapótlék járt (és abban az időben még a havi átlagórabért fizették pótlék gyanánt), és legtöbbjüknek összegyűlt már egy csomó tartalékideje, amit a hó vége előtt muszáj volt leírni valahogy, tehát dolgozni se nagyon kellett, csak bent maradni és írni az időt; a pénz ezzel szemben nagyon kellett: a Juhásznak négy gyereke volt, Bognár Vince a szüleit támogatta, akiknek a padlását lesöpörték az ősszel, Zörgő is a szüleit segítette, akiket kitelepítettek, három családot tartott el a Nyifa is, és Mojzes Aron megszámlálhatatlan embert tartott el; saját családján kívül a volt feleségét, édesanyját, apósát, a nagybátyját, és egy csomó öreg barátot, akik alól kihúzták a talajt, a rendszer különféle hajótörötteit; a pénz persze Zakariásnak is kellett, de ő nem ezért túlórázott, Zakariás azért túlórázott, mert számára a karácsonyi túlóra lázadás volt és tiltakozás; lázadás a konvenciók ellen, a család ellen, a polgári csökevények ellen, a vallás ellen és a Rákosi rendszer ellen, ami megnyomorítja, kizsákmányolja, elnyomja a melóst, faszizmussá torzítja a marxizmust, bemocskolja az igazak hitét; már előre élvezte, hogy zötyög hazafelé az utolsó üres villamoson az elpuhult, karácsonyozó belváros felé ő, aki most jön a város érdes részéből, onnan, „hol a vasbányák fuvallata ing, gép rugdal, lánc zúg, jajong ládák léce”, most jön fáradtan, elnehezült munkásökleivel a villamos fogantyújába kapaszkodva a metsző téli hidegben, míg az egész világ a duruzsoló kályha mellett, a karácsonyfa gyertyáinak és csillagszóróinak fénykörében ünnepel, jön magányosan, kihúzott derékkal, ridegen; igen, Za-

kariás már előre élvezte a szerepet, a sziklaarcú, komor léptű munkás szerepét, amit majd este eljátszhat, ha nem is közönség, de önmege előtt, taps helyett megelégedvén anyja sóhajaival, húga ámulatával és apja néma szégyenkezésével, amiért az ő munkáséletre kényszerített fiának szenteste is dolgoznia kell, és ráadásul kétszer annyit ad haza, mint ő, a család feje. Zakariást már-már boldogította az a tudat, hogy ő arca verejtékével és két kerges tenyere munkájával értéket termel, konkrét értéket: autókat, gépjárműveket, hogy ő a két kezével értéköbbletet hoz létre, ő építi az országot, amit a simlisek, a funkciók, a szájtépő pártemberek kisajátítanak, hogy itt ő a társadalomfönntartó erő, mégis jogfosztott és kizsákmányolt, vagyis nem ő tartozik a társadalomnak, országnak, hazának, hanem a társadalom adósa öneki.

Hangulata tehát korántsem volt borús, haragja annak szólt, hogy a munkásosztály megint megkapta a mai napra rendelt pofonjait, és megint eltúrte szótlanul, enyhe morgolódás kíséretében, és eloldalgott behúzott farokkal, néma vicsorgással, sunyítva, akár az oldalbarúgott kutya, ezen tűnődve dolgozott tempósan, kényelmesen a többiek között, mikor, talán félórával a hivatalos fájrönt után Zörgő Miklós rohant feléjük a hangár oldalbejárata felől, hogy gyertek gyorsan, odakint áll a balhé. BALHÉ?! Hát mégse nyelvünk le minden békát, mégis van bennünk gerinc?! Hát mégis történik valami?! Zakariás lecsapta a kalapácsot, és rohant az udvarra Zörgő Miklós után.

Azok az idősebb szaktársak, régi szocdemek, szervezett melósok (hogy valóban *effélék* voltak-e, Zakariás nem tudhatta biztosan, mert egyiküket sem ismerte közelebről, de erre vallottak a jelek), szóval azok, akik már a műhelyekben elkezdtek az agitációt, most a gyárudvaron, a csarnoktól, műhelyektől, öltözőktől a gyárkapu felé vezető utak mentén helyezkedtek el, és itt próbálták a népet visszafordítani, és furcsa módon ezúttal sikerrel, talán mert a saját bőrükben, tulajdon bejáró ruhájukban nagyobb emberi öntudat költözött beléjük, mint amekkorát a gyári koszos munkaruhában érezték, talán egyszerűen azért, mert hazafelé tartván most még világosabban érezték az emberek, mit jelent fillér nélkül nézni a karácsony elé, Zakariás mindenesetre arra érkezett, hogy az udvaron vagy ezer főből álló tömeg veszi körül az igazgatóság új épületét, és a néma tüntetésnek épp akkor kezdett megjelenni a saját szava. Kisebb szavalókórusok keletkeztek, a fiatalok egy csoportja épp azt skandálta, hogy:

Varga Béla gyere ki,
mert a szemed nyomom ki!

de ezeket elhallgattatták azzal, hogy nem durvulunk, mi itt a jogos bérünket követeljük, Varga, az igazgató, különben is rég hazament, akkor más rigmuskok röppentek föl, ilyenek, hogy:

Major Jóska párttitkár,
azt fizess ki, ami jár!

ebből aztán különféle variációk születtek, például:

Nem kell nekünk párttitkár,
azt adják meg, ami jár!

később ezeket a leleményesebb, szellemesebb rigmusokat elnyomta a legegyszerűbben megfogalmazott alapkövetelmény: FI-ZE-TÉST A-KA-RUNK!, amit az ipari tanulók a következő változattal cifráztak:

Fizetést akarunk!
Korog már a hasunk!

az igazgatósági épület ajtaja előtt hirtelen összeállt egy küldöttség, két idősebb szakmunkás, két asszony, a fiatalok képviselőjében egy tanuló gyerek és két vidéki ember, akik fizetés híján nem bírtak hazautazni, és mikor az egyik ember lenyomta a külső ajtó kilincset, hogy a küldöttség bemenjen, és a tömeg rádöbrent, hogy az ajtó *nyitva van*, a tömeg egyszerre meglódult elsodorván a küldötteket, hiába tiltakoztak a szervezők, hogy mindenki maradjon itt, csak a küldöttség megy föl tárgyalni, most már senki nem hallgatott senkire, az emberek benyomultak az irodaépületbe, elárasztották a lépcsőt és az emeleti folyosót, ahol a górékat sejtették.

Zörgő kipirulva ragyogott és lelkesedett – te, ez forradalom, igaz, tisztára forradalom! – mondogatta Zakariásnak (Zörgő Miklós földbirtokos származása ellenére nem volt reakciós, elfogadta a szocializmust, csak a módszer ellen tiltakozott, amivel a rendszer őt is, családját is megnyomorította, és – megtartva a régi modort és viselkedési normákat mint volt dzsentrí – munkássá válva a munkássággal szolidárisnak érezte magát, ezért is fogadta Zakariás a barátjává többek között), Zakariás is lelkesedett, bár ő, ideológiailag képzetesebb lévén, nem volt biztos benne, hogy a látottak kimerítik a forradalom fogalmát, mindenesetre Zörgővel együtt belevetették magukat a tömegbe, és megpróbáltak mind beljebb, az épületbe bejutván pedig mind följebb nyomulni, hogy ott lehessenek az események sűrűjében, és mindent láthassanak; bent képtelenül sűrű volt a tömeg, hőség volt, az épületet erősen fűtötték, csipős izzadságszag érződött és elvéve szellentések szaga; a lépcsőn olyan sűrűségben állt a nép, hogy Zakariásnak, amint közéjük följebb és följebb furakodott, hirtelen a Róma tizenegy óra című film jutott az eszébe, úristen, gondolta, mi lesz, ha a lépcső itt is leszakad, de nem állt meg, végül fölért az emeletre, ahol a nép már az ajtókat ostromolta.

Marhaság az egész, mondta akkor valaki, a pénzt már régen visszavittek a bankba, de azonnal letorkolták a kishitűt, és a jólétesültek tudni vélték, hogy a pénzt nem merték a melósok előtt visszavinni, és úgy döntöttek, hogy a vállalat páncélszekrényében őrzik az ünnep alatt. A főpénztár a páncélszekrényel a folyosó egyik végében volt, a másik végében a pártiroda és az SzB irodája, a tömeg tehát elvágta egymástól a benntartózkodó vezetők két csoportját; az hírelt, hogy a pénztárban a vasrács és a vasajtó mögött kuksol a főkönyvelő és a főpénztáros, ők őrzik a dohányt, a másik oldalon az irodákban pedig a párttitkár és az SzB elnök lapít, valamint a bérelszámolás és a rendszet vezetője és Fischer, a személyzetis. Ezen az oldalon, ahol a küldöttség állt, a küldöttek funkciója megváltozott, átalakultak valamiféle kordonná, és nagy erőfeszítéssel próbálták meg fölfogni a hátulról jövő lökéseket, hogy ne préseljék őket oda az iroda ajtajához, előlről kétségbeesett hangok hallatszottak, hogy nyugalom, emberek, több fegyelmet, így nem tudunk tárgyalni az elvtársakkal – cseszd meg az elvtársadat! – ordított előre valaki –, kuss! – bömbölt vissza az ajtó elől a küldöttség egyik tagja, egy téglavörös fejű, kövér ember munkaruhában, Zakariás úgy tudta, a rugókovácsok

Borról sem tett említést, arra a kérdésre, mit csinált az apja a háború alatt, azt felelte, hogy negyvennégyben behívták, és ősszel megszökött Újvidéken, és nem dicsekedett vele, hogy a hírhedt bori első lépcsőből szökött meg Újvidéken, hogy ugyanazzal a menettel hajtották haza az apját, amelyikben Radnóti Miklós is ott vonszolta magát Abdáig, aztán Fischer az iránt érdeklődött, hogy mi volt az apja rendfokozata. Honvéd, mondta Zakariás. És milyen fegyvernemnél szolgált? Hát azt ő nem is tudja, mondta erre ő, gyerek volt még akkor, sose kérdezte. És merre szolgált? Hát arra délen . . ., bizonytalankodott Zakariás, valahol Szerbiában. – Értem – bólintott Fischer. – Szerbiában. Ószerbiában, igaz? – Arrafelé . . . Fischer elmosolyodott, és Zakariásnak úgy rémlett, mintha rá is hunyorított volna a drótkeretes szemüvege mögül, hogy jól van, öcskös, értjük mi egymást, zsidó vagy te is, mint én, te sem vered nagydobra, ahogy én sem, igazad van, ma már más idők járnak, a szocializmus építésének korában ez már nem kérdés, de mi azért tudjuk, amit tudunk; a beszélgetés hangneme megváltozott, Fischer barátságos lett és jóindulatú, a végén fölállt, kikísérte Zakariást az iroda ajtajáig, ott vállonveregette, és a következő szózáttal bocsátotta el: „nézze, Zakariás elvtárs, ha megbecsüli magát, itt nálunk megkapaszkodhat, elvesz egy csinos kis munkáslányt feleségül, és pár év múlva azt is elfelejti, ki volt a papája”; és az volt a gyalázat, hogy az első pillanatban Zakariás forró hálát érzett a személyzetis iránt, mert ő *tényleg* el akarta felejteni, honnan jön, és nem akart se polgár maradni, se zsidó, igenis munkássá akart válni, **MAGYAR MUNKÁSSÁ**, és nem olcsón, nem a felszínen, hanem a lelke mélyéig, vállalva a magyar sorsnak is, a proletársorsnak is a nehezét, és csak később, napok múlva kezdett égni a pofája, mert rájött, milyen ámulásra biztatja őt Fischer, mert az apját nem felejtheti el, mert az apja megtagadása árán csak rongyemberré válhat legföljebb, mássá nem, és megundorodott magától, és önmagánál jobban csak Fischertől undorodott, és gyűlölte a jóindulatú mosolyát, a **MI KETTEN TUDJUK** mosolyát, a **MI EGY TÁBORBA TARTOZUNK** mosolyát, mert Fischerrel nem óhajtott egy táborba tartozni, sem az apja, sem a többiek, a Dokik, a Zörgő Miklósok, a Tóth Lajosok és Bognár Vincék ellenében.

– Emberek! – kezdte tehát Fischer a viszonylagos csöndben, és azt bizonygatta, hogy a szakszervezet jót akart, de fölsőbb helyről másképp látták a dolgot és másképp döntöttek; nem is próbálta a döntést indokolni, *odatönn* jobban tudják, mi a helyes, ez párthatározat, törvény, itt vitának helye nincs, és azzal folytatta, hogy *eddig még* nem értesítették sem a rendőrséget, se mást, mert bíznak a dolgozók józanságában, abban, hogy megértik: itt nincs mit tenni, és szépen hazamennek; Zakariás viszolygó utálat és elismerés között hánykolódva hallgatta, mert Fischeren látszott, hogy nem először áll ki a tömegek elé, ez nem konjunktúra-kommunista, gondolta, ez nyilván komcsi volt, már a régi rendszer alatt is, az illegalitásban is; de a következő pillanatban már ellenkezőképp látta az egészet: a szemét!, sziszegte magában, „sem a rendőrséget, se mást”: naná, hogy az ávóval fenyeget; viszont az mégis csak klassz dolog és bátorságra vall, hogy eddig nem telefonáltak sehová, mikor pedig telefonálhattak volna; igenám, de ha nem bírják megoldani házon belül, ha mégis ki kell hívni az ávót, akkor a göréság is benne lesz a szarban, amiért hagyták idáig fajulni az eseményeket . . . és Zakariás egyszerre úgy érezte, hogy itt egyedül ő ismeri Fischert, ismeri belülről, tud a nyelvén, tehát beszélnie kell, az ő föladata, hogy képviselje a melósokat, hogy mintegy *összekötő* szerepet játsszon a munkások és Fischer között, hogy ki kell hasz-

Abból az egész zavaros napból erre emlékezett legtisztábban, ahogy ott áll a hangár oldalsó bejáratánál, és nem érzékeli az időt, sem a metsző decemberi szelet, ahogy ott áll átfagyva, és lassan citerázni kezd, és vacogni kezdenek a fogai, és érzi a gombócot a torkában, és a szemét előnti a könny, és sajnálja magát, de tiltakozik is az önsajnálattal ellen, és csakazértse bögg, mert nem sírt negyvennégyben sem, mikor egyedül bujkált, csak negyvenöt tavaszán bögött Kisvárdán, a katolikus templomban a Szűzanya szobra előtt, de az más volt, akkor tizenhárom éves gyerek volt, és nem magát sajnálta, az egészért sírt, a népért, a HAZÁÉRT, különben is elég sok minden ment keresztül az elmúlt hónapokban ahhoz, hogy egyszer végre elbögje magát,

(erről eddig nem tudtam, nem is értettem, hogy került Zakariás Kisvárdára negyvenöt tavaszán, de ő legyintett, nem fontos, mondta, nem tartozik szorosan a tárgyhoz, egyszer talán majd mesél erről is, más alkalommal, legközelebb)

tompa aggyal hallgatta a távoli szirénahangot, mintha valahol egy mentőautó szirénázna, először nem is fogta föl, mit jelent, de aztán a hang közeledett, és lassan kivehető lett, hogy nem egy kocsi szirénázik, hanem több, aztán a gyárkapu felől (ahová nem láthatott el onnan, ahol állt) fényszórók csóvája pásztázott keresztül a sötétedő gyárudvaron, és fölbukkant az első rohamkocsi, aztán még egy, még egy, összesen öt darab, és körbefogták az irodaépületet, a fényszóróikat a tömegre irányították; egyszerre csönd lett, ijesztő, teljes csönd, a hógolyózók nedves kezüket zsebresüllyesztve igyekeztek eltűnni a többiek között, a rohamkocsikról leugráltak a géppisztolyos egyenruhások (persze, hogy ávósok voltak, nem rendőrök, jól sejtette Zakariás még a Fischer szónoklata alatt), és lövésre tartott fegyverrel félkörben körülvették az irodaépület előtt toporgó embereket, és három ávós egy golyószóróval fölmászott a csöndben az épülettel szemben egy féligkész kocsi tetejére, és a golyószórót a tömegre irányította; Zakariás az eseményektől teljesen elidegenedve bámulta a néma jelenetet, mintha csak egy híradót nézne valami moziban, és még az se jutott eszébe, hogy hálát adjon az Istennek, amiért a szerencsés (vagy szerencsétlen) véletlen folytán ő már nincs ott a többiek között, és akkor lassan megfordult, és visszament a műhelybe.

Mi van, kérdezte a Doki, Zakariás mindent elmesélt, kivéve azt az egyet, miért *kell*t neki az igazgatósági épületet elhagynia, elmesélte a Fischer arcán elcsattanó hógolyót, a többiek röhögtek, aztán azt, ahogy megérkezett az ávó, és akkor már nem röhögött senki sem.

– Meglátott? – kérdezte a Doki.

– Kicsoda?

– A Fischer.

– Persze. Ott álltam az orra előtt.

– Nem kellett volna odamennem – mondta a Doki.

– Miért? – kérdezte Zakariás élesen.

– Mert egy deklasszált osztályidegen ne ugráljon – mondta a Doki, és ő hálás volt, hogy legalább tartozik valahová, ha máshová nem, hát a deklasszált osztályidegenek közé.

Zörgő néhány perc múlva érkezett izgatottan és kipirulva; ő a hógolyózók között volt, mikor meghallotta a szirénát, és *rögtön* tudta, mit jelent, erre megkerülve a fél gyárat úgy sikerült neki a műhelybe visszasurrannia, hogy közben senkivel sem találkozott; Zakariás visszafojtott lélegzettel figyelte, hogy vajon tanúja volt-e Zörgő az ő lezsidóztatásának, de úgy látszott, akkor

már az épületen kívül lehetett, mert ugyanolyan gyanútlan szeretettel volt iránta, mint eddig. Később megtudták, hogy az ávósok hangosbeszélőn föl-szólitották az embereket, hogy kettes sorokban, fegyelmezetten vonuljanak el a gyárkapu felé; így is történt, egy pissenés sem hallatszott, senki sem pofázott vissza, senki sem ellenkezett; a kapunál mindenkit megmotosztak, a portások mellé beálltak az ávósok is, de senkinél sem találtak semmit, még egy türeszelőt, egy félmárék lemezcsavart sem; és *aznap* nem is vittek el senkit a Hermesből. Mikor pedig az utolsó tüntető is kívül került a kapun, az ávósok a rendészet embereivel és a bent maradt vezetőkkel együtt átfésülték az egész gyártelepet; náluk vagy másfél óra múlva jelent meg három fegyveres Fischer Lajos személyzeti osztályvezető kíséretében.

Maguk mit keresnek itt, kérdezte Fischer, túlórázunk, mondta a Doki, engedéllyel, kérdezte Fischer, naná, majd szórakozásból, próbálta a Juhász tréfára fordítani a szót, de ez Fischerre nem volt hatással. Diktálják be a nevüket, mondta szárazon, és papírt, ceruzát vett elő. Ellenőrizni fogjuk.

A Juhász állt legközelebb, ő kezdte. – Tóth Lajos. – Ipolydamásdról? – kérdezte a személyzetis. – Hogy a Fischer elvtársnak micsoda memóriája van! – törleszkedett a Juhász hízelegve, mert valóban ipolydamásdi volt, és Zakariás még csak undort sem érzett, semmi egyebet nem érzett, csak a gyomrában valami jéghideg űrt, és tudta, hogy a Fischer most elviteti. Azon csodálkozott, hogy még csak nem is fél. Mikor sorra került, és a személyzetis ránézett, látta, hogy Fischer szemüvegének bal lencséje közepén elrepedt; akár egy ferde átló húzódott a repedés a kerek üvegben, és ő arra gondolt, milyen furcsa, hogy a két fél lencse másképp töri a fényt.

– Zakariás Géza – mondta, és örült, hogy a hangja tisztán cseng, nem remeg. Fischer fölírta, és szó nélkül, egy arcrándulás nélkül lépett a következőhöz; Zakariás nem érzett megkönnyebbülést, és akkor omlott össze igazán, mikor megtudta, hogy karácsony másnapján vagy ötven embert összeszedtek a Hermes gyáriak közül (hazulról vitték el őket, nem a gyárból, úgy nagyon föltűnő lett volna), többek között a Dokit is, a Dokit, aki az igazgatósági épületnek még csak a közelében sem járt. Újév után engedték őket haza. Mikor Mojzes Áront újra meglátta a műhelyben, Zakariás kis híján a nyakába borult. Mi volt odabenn, kérdezte izgatottan és szégyenkezve. Mojzes Áron teátrális mozdulattal átölelte a vállát, „tudsz hallgatni, pajtás?”, kérdezte, természetesen, mondta ő, „nahát, én is tudok”, nevetett a Doki, és többet nem lehetett kihúzni belőle.

Zakariás elhallgatott.

És? – kérdeztem, semmi és, mondta ő, ez volt, aztán egy vizespoharat félig töltött vodkával és kiitta. Gyerünk aludni, tette hozzá.

Láttam, hogy majd leragad a szeme.

akarok, aki igazán kell nekem. Épp így nem leszek igazán egyedül. Szépen rájöttél. Nem is vagy olyan buta csaj, aminek kinézel. A sofőr kikapcsolja a zenét.

Hűvösölgy. Háromemeletes társasház. A gyérfényű ívlámpa kihasította szítálásban szétszerelt állványcsőkupac, sóderhalom, malterosláda didereg. A pasi alig találja a kulcsot a zárban.

– Itt volnánk – kapcsolja fel a villanyt. – Elnézést a rendetlenségért. A másik szoba még nincs berendezve. A nejem, tudod...

– Tudom. Hol a konyhád és a fürdőszobád?

A konyhában piszkos edények, evőeszközök, ételmaradékok hevernek szanaszét. Megtalálja a kenyeret, Kinyitja a frizsidert; vaj, parizer. Készít néhány szendvicset, rárakja őket egy tiszta tányérra. „Lássuk, mi van még?” „Tényleg el vagy anyátlanodva szegénykém. Se zsír, se hagyma. Majd, ha felkelünk, csinálók tükörtojást piritóssal. Teát. Jobbat nem tudok kihozni.” Átmegy a fürdőszobába. Lemossa a szempilláját, beveszi az Ovidont, fogat mos. „Legalább fogpasztája van, az hiányzik, hogy ne legyen melegvíz.” Van. Karjába kapja a ruháját, egy törülközőt és a retikült. Vissza a konyhába a szendvicsekért.

A pasi épp zenét keres a rádióban. A székekről és az asztalkáról már elrakta a rádóbált ruháit, a szétzilált újságokat. Terítőt is kerített a hasas Napóleon és a csordultig töltött poharak alá. Valósággal megbénul a rázuhanó bizonyosságtól – „mégis összejön” – és a felujjongó meglepetéstől. Ilyen jó nőre nem számított: Az egyszerű pamutruhából, kardigánból mézbarna sexbombázó csapott az ernyedtt szoba kásás állagú vizébe. Mint a Playboy magazin fotóin; a nőn csak kevély túsarkú cipő, és kitartó napfürdők festéke. Hibátlan alak, felálló hegyű, támadó mellbimbók – csak egy árnyalattal zömökebb-teltebb, azaz megközelíthetőbben emberi. Bokája – a cipő erőszaktetele ellenére – tömzsín kerek. Valószínűvé teszi, hogy mindez itt, nála történik.

– Menj, te is zuhanyozz le! – veti oda a sóbálvány pasinak. Az hipnotizálva követi parancsát.

A székkarfára hajtogatja a ruháit, az ágy mellé húzza az asztalkát, elrendezgeti rajta a szendvicseket és a poharakat, a törülközőt a párna alá teszi, lekapcsolja a villanyt, bebújik az ágyba.

A rádióban jazz szól. Ezüst szaxofon, sír, nyüszög, óbarna bögőbrummogás bundabéléséből. A varázsszem fluoreszkáló fénye holdbéli titokzatos tájja – sötéten tátongó kráter foltok, opálderengésű hegyvonulatok, kanyonok vidékévé – díszletezi át a szobát. Lehajtja mind a két pohár konyakot. Szélesen elterpeszkedik az ágyban, siet kiélvezni a kis időt, míg egyedül maradhat.

A pasi alsónadrágban jön be. Újratölti a poharakat, melléfekszik. Elkezd simogatni.

– Még nem száradtál meg. Adj egy szendvicset!

– Oké. Cigit?

– Később.

– Konyak?

– Jöhét. De maradj egy kicsit csendben. Hallgassuk ezt a jó zenét.

Darab idő után hozzáfog. Hagyja.

Bejárja az egész testét. Átöleli a derekát, magafelé fordítja. Csókolgatja a melleit, a haját, le egész a combokig. Felhúzódik az arcához, beletúr a hajába, rácsap az ajkára. A fogak sánca bevehetetlen marad.

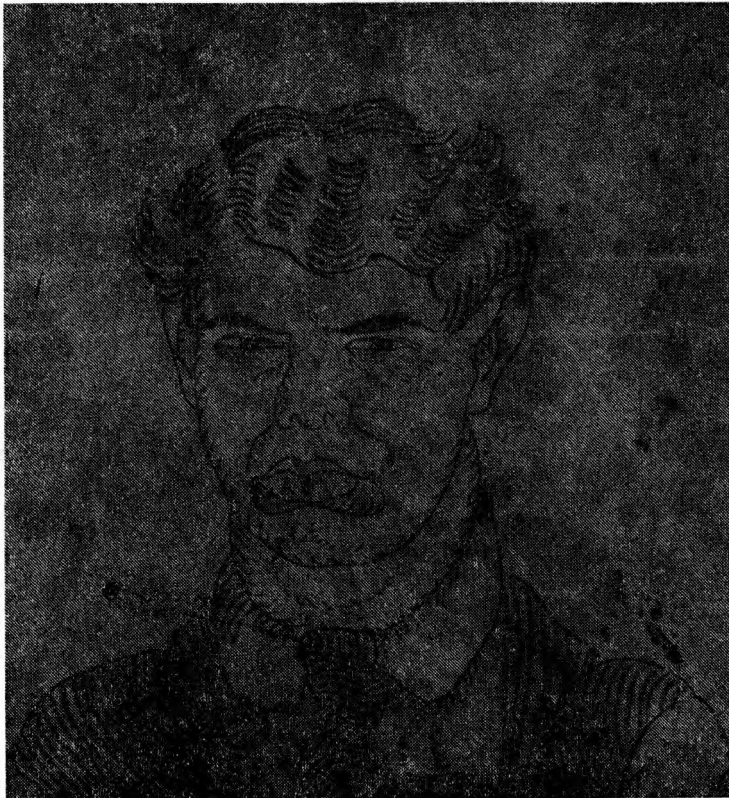
Eltolja a pasi fejét. Faképnél hagyva a felhevült, idegen arcot, a fal felé fordul.

A szemek se villantak össze tegnap este.

A nő kérésére átlépett a kordlón, de nem engedte el, bár inkább csak érintette. Ha komolyra fordul a dolog, aligha kapaszkodhatott volna meg a bizonytalan tákolmányban.

– Forduljon felém! Nézzen a gép lencsésjébe! – irányította a nő. – Mosolyogjon egy kicsit! És ne ráncolja a homlokát! . . .

Átkozottabb volt, mint a cirkusz kupolájában egy szál madzagon lógni. A hiányzó két idegszálra gondolt. Ahogy az ember a sötétség beállta előtt még nem tudja: hogyan végződik a nap.

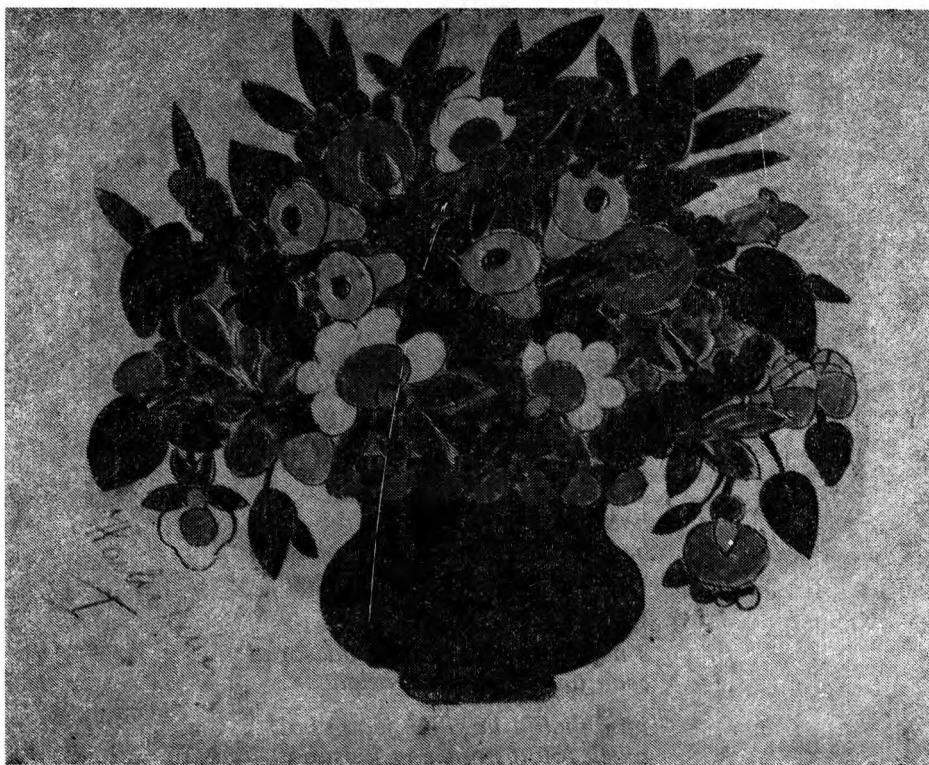

Késleltetett nyitás

*A hosszú zuhanás után
 egy rándulás és lefékeződünk,
 azután ringunk, az ernyő
 sárga csikja megint
 kibomlott velünk, s csodáljuk
 az ejtőző vidéket,
 elérjük lassan a pacsirták
 övezetét is –
 fölöttünk áll a Nap,
 dél van alattunk, élő harangok,
 kémények rövid árnya,
 levesgőz és nők
 és nők testük delében –
 odalent várnak, ma sem
 csapódunk oda, kedves
 tartomány, bár a magasból
 nem is könnyű szépen letalálni,
 de jók vagyunk még!
 eszményiek a hosszú zuhanásra!
 hányadik ugrás?
 hányadik beszélgetés a levegőben?
 majd odalent
 összesítik, tapsolnak, fényképezik
 törtebb idővel betonra érkezésünk
 tört idejét, akik már legközelebb
 sírhelyet igazitnak
 egy hosszú zuhanás után.
 És hallgatunk majd
 égtől cserepes szájjal.*

Titeket illet

*Ideje búvárcipőt húznom,
csikorgó fémlöttyöt, hogy lassan
lebeghessek alá a zöldes
nyíltvízi tájon,
árbocos éveim közé –
ideje, idő, küldesz
ahol elsüllyedt rakományom
egyetlen magja gyöngyként
titeket illet és vár:
gomolygó nagy iszapban
a közepes öröklét –*

Hidegszik

*valahol kék szilvák aszalódnak
s hányódsz mint a vizen maradt csónak*

*hányattatol hát mint ama másik
rongyolódik a szív a fog vásík*

*szerelemkedsz és cimborálsz borral
ámulsz mint a szárazra dobott hal*

*nagyon kellene most a míves szó
s nyüzgítesz a szép ki sem mondható*

*leejtett kulcs szétszórt gyufaszálak
talán ennyi marad csak utánad*

*pedig mi mindenért folyt a nyálad
de tudtad jól tartani a szádat*

*hidegszik már az idő mint régen
és csak rágódsz minden semmisségen*

*hűvös üveglapok karcolódnak
nyugtalan leszel ha hozzád szólnak*

Gondolnak rád

*ahogy álltál a régi üzlet előtt
szakállasan és tűnődve gondban
hangabokrokra gondolhattál
mert hallgattak már a vizek holtan*

*korán jött a tél – mondtad – a magasban
haragos havak készülődtek
be kellett takarni a szobrokat
mindent mégsem értettél meg*

*úton érnek a komisz fagyok
s nem lesz már otthoni vacsorád
csak távoli vonatok szagát*

*kivánhatod ha állsz jéggé holt
vizek fölött mint egy kicsapott diák
bár gondolnak rád bolondos máriák*

feladatot kell megoldanom a tölem telhető legjobb szinten, ami arra a napra jut: próbát, előadást, forgatást, rádiót, szinkront . . . ami van. A munka mindenért kárpótol, tehát elégedett vagyok, ha nincs igazi munkám, vagy nem érzem elég jónak, amit csinállok, akkor elégedetlen. Ezen a pályán nincs biztos jövő. Észreveheted: emberek föltűnnek, eltűnnek, valakit mindig divatba hoznak, valakit elejtnek . . . vannak ügyeletesek, vannak elfelejtettek . . . Rengeg múlik a véletlenül, a személyes kapcsolatokon, belebotlom-e valakibe, azaz belémbotlik-e valaki . . .? – Kis csönd után mondja: – Nem várok semmire, de . . . mindig történhet valami. Jó, nem fog! – legyint – akkor is csinálom azt, ami van. Soha rosszabbat! Játszani mindig gyönyörű.

kozó választ találni, mi sem tehetünk mást, minthogy személyes leltárba vesszük, érzelmeink összefüggésébe helyezzük vissza az ezidáig adottat: a cselekvés szerinti célszerűt és a szemlélődés szerinti céltalant. Az újeklektikus festészet láthatóvá teszi, hogy hol állunk mindahhoz képest, ami volt.

Bármiként nézem, történelmi festészet ez. Immanuel is örülhetne; bár az egész célszerűségét ő nem a részek célszerűségében, hanem a „felvilágosodást egymásra hagyományozó nemzedékek talán beláthatatlan” sorában remélte. Ha szemünknek hiszünk, akkor reménye jogosságában még valamennyire bízhatunk: az új festészet a maga példátlanul kritikus történelmi szemléletével, éppen úgy a felvilágosodás nagy áramába tartozik, miként kétszáz év óta az összes eddigi új. S ebben a vonatkozásban a festészet mégis különbözik a többi művészettől. Szemben azokkal, nem tétovásigot, hanem a kifejezés erejét, nem borút, hanem szellemi derút sugároz. És a festészetnek mindig is volt előre beszélni valója. Prófétikus beszélhetnékje segíthet azoknak, akikben műfajuk nehézsége miatt kevesebb a remény.

Nemzeti Galéria 1986. január 27.

nemzetközileg jegyzett képviselője, az Európai Iskola egyik főalakja. És korszerű, modern volt a későbbiekben is. Emlékezzünk csak, hogy mit jelentettek a modern magyar festészet fejlődésében a hatvanas évek közepén és a hetvenes évek elején festett képei, mikor is emberileg és művészileg éretten, tapasztaltan ismét Szentendrért választotta művészete legfőbb médiumának és egy-egy régi mesterség emblémájából, széphullámú vasrácsból, a hajnali Dunánál kofahajóra váró, hárászkendőbe burkolódzó parasztasszonyok sorsistennőként hallgatag alakjából, mindmegannyi jelentést sugalló motívumból fűzött újszerű kompozíciókat, utat törve a hagyományos komponálási módokkal szemben az asszociatív szerkesztésnek, a különféle idősíkok szimultán montázsának – nem véletlenül, hiszen ezekben az években vált a montázs majd a kollázs megújítójává is. És modern volt akkor is, mikor a pszichikai érzékenységet, a megélt időt, a képeletit választotta művészete főmotívumának és mert poézist, szimbólum sugalló titkokat keresni az öreg, korhadó tárgyakban, megteremtve művésztében az *objet trouvé*, a szürrealista, abszurd tárgyfüzés és a jelalkotó alakítás egyéni szintézisét.

Am milyen jögon hangsúlyozzuk a modern mellett a magyar jelzőt? Hiszen művészete az egyetemes szürrealizmus áramkörébe kapcsolódott, egyik főműve a Jeruzsálemi Biblia illusztrálása vagy az olyan művek, mint a *Hommage à Franz Kafka*? Mert vállalta a magyar kultúrát, és tudta – mint ahogy egyszer meg is jegyezte – művészete „csak *ma* és *itt* jöhetett létre.” Nem dívatból vállalta Bartókot, csakugyan a bartóki módszert akarta követni – mint példázza a számomra egyik legmeggyőzőbb sorozata, a „Képszonettek”. Vállalta a magyar festők sorsát és feladatát. Egyik korai írásából idézem: „Ez a föld gazdag végtelenül, és nem kell szégyenkeznie fiai miatt. Csontváry, Derkovits, Gulácsy, Egry, Barcsay és a többiek idebenn festették és festik képeiket.” Mint ahogy tette ő is, a nagy magyar festők sorát folytatva – pörlekedve ugyan néha a magyar valósággal, lázadózva ellene, de mindvégig vállalva, sosem megtagadva, mégha az gyakran kegyetlen is volt hozzá. Mert ne feledjük, csak élete utolsó másfél évtizedében kapta meg a neki már régóta járó elismerést.

Persze a magyar kultúra mindvégig együtt élt benne és művésztében az egyetemessel. Milyen egyértelműen fogalmazta meg Párizsból hazatérte után: „... most itthon vagyok és elgondolkozom, hogy miről is kell tanúskodjak? Párizsi éveim alatt megőriztem magyarságomat, és most meg kell őriznem azt, amit Európa bízott rám, az igazság és szabadság áramainak érintésétől keletkező új Formát.”

„Az igazság és szabadság áramai” – ezek hatották át művészetét, ezért fontosabb életműve számunkra, mint pusztán kiváló művek sora.

Tudjuk, talán a legtöbb, amit egy művészember életútja végén elmondhat magáról: „A harcomat megharcoltam!”. Bálint Endre, Bandi Barátunk, Te jogosan mondhattad el és most, mikor búcsúzom Tőled a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége nevében, művészettörténészként egyúttal át is veszem életművedet a művészettörténet megőrzésére. És Te immár elindulhatsz halott Mestered, Vajda Lajos után, mint ahogy megható versedben írtad volt:

Szólíts és jövök utánad
Hiszek majd szavaidnak
Követlek utadon
S pihenünk esteledvén

Elfelejtéd bűnöm
Te jó keresztény
Könnyű bornál könnyebb
Borokat iszunk majd

Pogányokról nem szólunk
Szigorút sem szitkot
A szegény árulókra
Nem szórunk

Szép színes képekről
Szenvedő barátról
Kristályok fényéről
Halottakról mesélünk

Járkálunk láthatatlan
Testünkkel sérthetetlen
Lélekkel járhatatlan
Elérhetetlen hegyeken

Árnyékot nem vetünk
Isten szemére ketten
Szolgáló leszek Nálad
Szólítsz és jövök utánad

S immár az öröklétben végérvényesen egyesül Vajda Lajos csodálatos 1937-es „Barátok” rajzának egyberajzolódó kettős arca.

Elhangzott 1986. május 14-én.

*A költő szózata
mindenféle tisztas asszonyokhoz*

*Mit akartok a közelemben?
Engem már asszonyok leköptek.
(Én hagytam: éljenek helyettem.)*

*Az életemből mit akartok?
Nekem, ha volt, rég mind a másé.
(Bennem már csak a hiány vartyog.)*

*Mit akartok a testemen még?
Döghúson döngkeselyű-párást!
(Én régen pestist vérzek, nem vért.)*

*A sebeimtől mit akartok?
Szitává lőtt engem a bánat.
(S én voltam fölöttem a zsarnok.)*

*Éhségemtől mit akartok még?
Én elvettem, mit asszony adhat.
(Mégis egyre soványabb volnék.)*

*A szerelmemtől mit akartok?
Szerelmeimből elegendem van.
(Bennem temetlen élők vagytok.)*

*Akarjátok majd halálomban.
Támadjátok föl majd helyettem.
(Én templomomat leromboltam.)*

Leeszi magát

*Estikéznek. Esti kéz.
Elalszol, párnás ujjaidon
csukott könyv, de mintha csak
kifele hallgatóznál
virágok közé préselt vers.*

*Döccen vonataktus,
fűzöm hozzá: hőesés,
adakta gemkapocs-Balaton
mindig-mindig veszekeedtünk,
orrunk lerobbantott hid
lóg bele a levegőbe.*

*Estikéznek. Esti kéz.
Ablakon pára.
Ablakon pára ismer magára,
szemed, akár a levesestészták közt
forgó zsírkarikák,
leeszi magát a nézés.*

Találkozás Vivaldival

*Ez az évszak is jól kezdődik
kijön Vivaldi a fákból
bőröm véres kottapapír
borzongató hangjegyek
Ki akarta ezt a lábon
kihordható zenét ki mer itt
feleselni évezredékkal
ujjam víz közepéhez ér
s akár egy hanglemezt
megtördítja a folyót
ott is szól ott is remény ott is zene!*

Takács Imrével–Szigligeten

*„Szemjáromát” igazgatva
bámul rám, lekönyököl.
Burában: bogár-gettó.
Lepkéket pók öldököl.*

*Mindketten ezt figyeljük
végül is egykedvűen.
Lefittyedt ágbillentyűt
petyegtet árny a vízen.*

*Mi is hogy itt kushadunk
egyközös Bura alatt:
egyhúvós hűti agyunk
és fűti egygondolat...*

*Szirupos nyárvég donog;
közhely-unalmas, szélvert
kertekbe űz a dolog
atyafit, szorgos némbert.*

*Küzködünk mi is itten
örökölt mehetnékkel
s visszfénylünk Napot csenten,
mint vason tükrös nikkell...*

*Miről is vitatkoztunk?
– tudja a názáreti!
meguntuk, avagy ránkunt,
ki szánkat beszélteti...?*

*„Szemjáromát” leemeli
s mint jámbor igavonó,
úgy bámul maga elé
a szerény igaztudó*

*– mondván, hogy... – „úgy alakít
mindent a Sors-Mindenes:
' annak van igaza itt,
akinek igaza lesz...”*

LEPEREGNEK A NYOLCVANAS ÉVEK IS*

Az évek, persze mindig leperegnek, de miközben halljuk a folyamatos kíséretet („És elkezdett az eső cseperészni . . .”), annyi azért megkérdendő: mégis, *hogyan?*; mégis, miért „így”?

A nyolcvanas évek (már ezek is): monoton zúgások-koppanások tehát, a vándorléptek tocsogó hangjai. Egy ablak azért valahol, amin át talán kilátni az *egész* tájra . . .

*Kíséret az átfogó pillantásra? Esszé? Valami lámpafény az ablak közelében, tán még kandallómeleg is. Könyvtárszoba, itt lapozgatok egyszer az egyik könyvben, másszor a másikban, szabott rend és szándék nélkül, ahogy jön: néha révedezek, néha meg irogatok . . . Minden rejtekhelyhez jár egy sétahely. Gondolataim szunditanak, hogy ha ülve látnak, s nem torog az agyam, ha mozgásba nem hozza a lábam . . . Télen nem tartózkodom itt állandóan, mert a házam egy dombtetőn ücsörög és egyik helyiség sincs annyira kitéve a szélnek, viharoknak, mint éppen ez. Szeretem benne, hogy erősen félreeső és nehezen megközelíthető; így alkalmas a tünődésre és távol tartja a nyüzsgést. Montaigne. Ugyanakkor Balassi Erdélyben vándorol, Felső-Magyarországon botladozik, Krakko körül bujdosol, Esztergom alá érkezik. „Írám ezeket versekben egy nagy palotában”; de mégis: *erretelé* nemigen vannak félreeső, nehezen megközelíthető, a nyüzsgéstől távoli, tünődésre alkalmas helyek. Talán még amolyan ablakok sem, melyeknek védettsége mögül valamiféle panorama föl-táruulhat. Itt nincs bent, csak: kint. Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll. Sereged szép száma togy romol és szállton száll: *Ínséged nő s árad, véled egy ágyban hál* . . .*

Miféle építkezési szokások ezek, ahol ily nagy a széljárás még bévül is? Egyáltalán: miféle meteorológiai zónafelosztás működik itt például 1590 tájékán is? Hogy arrafelé Cató, udvarház, sétahelyek, könyvtárszoba, emerre meg latrok, janicsárok, golyóbisok, sehol egy csendes ablak, amely mögött, amely mögül . . .

De ahhoz, hogy a nosztalgiát fölcserélhessük az értelmezéssel, csavarjuk egyelőre még magasabbra a lángját s mondjuk: elgondolni is fájdalmas, hogy ha lett volna nekünk *akkor* magyar Montaigne-ünk, hozzá fogható bölcselőnk a végvári költőink *mellett*, micsoda szellemi teljesítményt bányászott volna elő a Duna-völgye küzdelmes, vérrel, ütközésekkel teli földjéből. Vagy, mondjuk azt *máshonnan* közelítve, de *ugyanoda* jutva: van például Babitsunk, akiről elmondható, hogy egyes költők lírájában ugyan fontos helyet kapnak a lét nagy kérdései, de hogy valaki *ennyire* a léttant állította volna költészete középpontjába, az egyedülálló, és *mégis*, nincs olyan nagy *históriai* gond, háborútól háborúig, amelyről ne mondta volna el a véleményét. Hol van mifelénk ama ablak? vagyis a különbözőségek példázására akár egymás mellé állíthatjuk – mint tették annyian – a Faustot és a Tragédiát, s mondhatjuk: párhuzam, ellentét van bennük éppen elég, de nem a legkiáltóbb-e az, hogy az egyiknek a kozmikussá emelt lélekszintér, a másiknak viszont a kozmikussá növelt História a belső pályája? Bizony, szokták mondani: a szerencsés nemzeteknek nincs történelemük; nos a kelet-európai népeket, a magyart is bőségesen megáldotta az isten történelemmel; az sem véletlen, hogy Madách Mózesétől, Németh László Sámsonjáig annyiszor hasonlítják össze a magyar sorsot a bibliai zsidósággal (megkönnyítve ezzel a mindkettőt olyannyira természetesen egybefogó írói-gondolkozói vállalásokat).

* *Egy esszékönyv első tejezete.*

is meghatározó szerepe van. 1. A huszadik század a magyarság számára háromféle államalakulatot jelentett: a Monarchiát, a két világháború közötti átmeneti, nemzeti katasztrófába torkolló rendszert, és a szocializmust. Majdnem ugyanilyen háromszakaszos Lengyelország, vagy Jugoszlávia nemzetfejlődése is, nálunk azonban alapvető, hosszútávú és másféle sajátosságokat hozott előbb a Monarchián belül elfoglalt súlypontibb hely, később a trianoni döntéssel létrejött helyzet, amelyben az ország területének kétharmada, lakosságának egyharmada az új határokon kívülre került. Ezért a háromféle állami keret *igy*, amilyen következményekkel megvalósult, *egyedi*, és ezzel a szellemi teljesítmények számára is a nemzetsors sajátos alakulásából adódó kérdések megválaszolását adta-adja föl. 2. A háromféle nemzetteremtő törekvés, a belső erők helyzete, a világtörténelmi konstellációk, és a közép-kelet-európai változatok együttes következményeként, *nem* alulról, nem a fejlődés valóságos körülményei, talaja, a történelmi érettség alapján alakult ki, hanem elsősorban külső meghatározottságok miatt, mindhárom esetben felülről irányítva. Hogy miféle antinómiák születtek így a két megelőző államalakulásban, az sokféle elemzés tárgya volt már. Kevesebb kísérlet történt arra a szembenézésre, hogy mit jelent a szocialista állam körülményei között.

A sajátos helyzet (ugyan Európában nem egyedülállóan) az élet és a gondolkodás olyan változatait alakította ki, amit a statikusság és dinamika egy eléggé egységes, mindkettőt magába foglaló változata jellemez. Aránypárjai: a fejlődés mozzanataival takart instabilitás; valóságos, ám a mélyben takartan lejátszódó események és fölszíni, a mozgás látszatát mutató nemtörténések. Hatásukra ott és azért, ahol és amiért a felülről kialakult létformák nem illeszkednek a fejlődési sajátosságokból-körülményekből születő követelményekhez, a mi életünkben is létrejön az események, konfliktusok, gondolatok fedett jellege. A valóságos antinómiák a mélyrétegekben sűrűsödnek; ezért gondolkodás és cselekvés egységének megteremtéséhez az első feltétel rejtettségek megszüntetése.

Helyreállítás és elszakadás egysége, vagy ellentéte az irodalomban

A magyar irodalomnak évszázados hagyománya hasonló minden olyan irodalom hagyományához, amelyik megismerte az antik alkotószellem otthoneremtő, művészetét kivirágoztató légkörét: az írók és az írócsoportok, többnyire a szerkesztő- és a kiadó-egyénségek támogatásával, a kultúra, a nyelv fölvirágztatására szövetkező műhelyek jótékony atmoszférájában lépnek színre, teljesítik ki művüket. Századunkban a Nyugat első nemzedékétől a negyedikig, mellettük a népi íróktól a Szép Szó köréig, az avantgarde irányzatokig, folyóiratok, kiadók tucatjai teremtették meg a műveket inspiráló irodalmi otthonokat. Tudjuk, hogy ezerkilencszáznegyvenyolctól, amikor a nagy szerkesztő- és kiadó-egyénségek helyét az állam próbálta átvenni, egy-két-három folyóiratba fagyasztva a sokszínű irodalom tengerét, mindenféle alkotómunka számára pusztító mércék jelöltettek ki; tudjuk azt is jól, hogy *akkor, és ott* milyen szakadás ment végbe.

Igaz, az idők keményedése és a művészi teljesítmények között nincs egyenes arány. Van, mikor a külső kényszer és az irodalom belső fejlődése között úgy oszlanak meg az erők, hogy az, ami odakint fagyot hoz, az írók idebent még csak jobban sarkallja. Ilyen volt nem egyszer társadalom és író, kor és mű kapcsolata a két világháború közötti időkben. Csakhogy az író mögött akkor ott állt a folyóirat, a szerkesztő, a gyors munkát végző eléggé szuverén kis vagy nagy kiadó.

Az írók, írónemzedékek a negyvenes évek végéig többnyire úgy léptek színre, hogy „jöttek valaminek”, hangjukat, útjukat ez határozta meg. Az ötvenes évek legelején indulók voltunk az elsők, akik nem mutattuk föl a kor valóságos arcát, és ezzel (mások is persze) hosszú időre föltéptünk az irodalom folyamatosságában egy láncszemet, amit azután újabb láncszemhiányok követtek. Hiszen minden mű, minden irodalom egy folyamatban határozhatja csak meg önmagát, azonosságát vagy

Ha a *hátatfordításban* az álnevektől megszabadító erő és a bölcséleti kihívás vonzása jelentkezik, akkor a *visszatekintésben* a megtisztításra és szereptalálásra való ösztönzés a hajtóerő. Megtisztítás úgy, ahogy Hermann Broch mondta valamikor egy másféle összefüggésben: „Tűrhetetlennek tartom azt a gondolatot, hogy a világot, amelybe behelyeztettem, átláthatatlanul hagyjam.” Ezt a felülvizsgálást verifikációnak, illetve újverifikációnak mondanám, természetesen ugyancsak nem egyszerűen az ismert tudományfilozófiai módszert jelölve, melynek a lényege a tapasztalati anyag birtokában a múltra és jelenre vonatkozó felülbírálat. Olyan megbízható nézőpont-kijelölésre gondolok, amelyben valós tapasztalatok alapján tárul föl az átélt idő, s végül is mindez a *jelen* tisztánlátását, értelmezését és ábrázolását segíti elő, hiszen Hegel óta tudjuk, hogy sem a természetet, sem az embert, tegyük hozzá, a társadalmat sem lehet a megvalósulástól függetlenül tanulmányozni. Az újverifikáció mögött olyan írói-gondolkodói magatartás van, amelyik azt próbálja láttatni, hogy egy történelmi szakasz, társadalmi mozgás, életalakulás valóban *az*, és *nem* más, mint amennyi a megvalósulása; a történelem valóságos jelenségeit állítja előtérbe, a felszínen látható helyett a mélyben futó mozgást, így kapcsolódik a közép-kelet-európai históriának, irodalomnak azokhoz a teljesítményeihez, amelyek az értelmezéssel és ábrázolással a látható és rejtett közötti szakadékon léptek át.

Nem nehéz ezek után végiggondolni, hogy miért tartalmaz több történelmi-társadalmi vonatkozást a visszatekintéssel, és miért több bölcséleti és esztétikai elemet a hátatfordítással való helyreállítás. A közeledés helyett ma még nem egyszer a kölcsönös vádak idejét éljük, amit a taktikai célzatú egymás ellen hangolások is fokoznak. Pedig igazi ellentétre csak a mindkét oldalon jelentkező epigonok adnának okot, akiknél éppen a legfontosabb hiányzik, az olyan esztétikai minőség és az etikai erő, amely a szellemi-művészi folyamatok céljának a jelenre irányuló ábrázoló-kimondó-értelmező teljesítményt tekinti. De az újnominálisták és újverifikáció nemcsak sok egymáshoz tartozót, egymást kiegészítőt foglal magába, találkozásuk éppen az elszakadás és a folyamatosságteremtés művészi, erkölcsi egységét teremthetné meg, egy romlásokkal teli korszakban, mintegy szembefordulásként is a felelet- és megoldásnélküliséggel. Tudom jól, mennyi személyes, művészi, gondolati különbözőséget és ellentmondást kell ehhez áthidalni, hogy mégis vállalom egy ilyen cél megfogalmazását, azt Németh Lászlónak az új nemzedék esztétikájáról szóló 1931-es esszéjéből átvett gondolattal indokolnám: „Semmit sem oly bajos éreztetni, mint elüttö jelenségeket átlegő szellemet, s ha nem hinném, hogy olyanokhoz, vagy legalább olyanokhoz is szólok, akikben ott lappang ez a szellem, nem is vállalkoztam volna rá.” Végül is, vannak látszatra különböző törekvések, amelyek sokféle közös igazságának, s a legjobbak művei gazdagságának mégsem csak az irodalom jövő századi végtelenségében kellene találkozniuk, amikor a különböző értékek majd már úgyszólván közös hagyományt jelentenek.

az egyik szint, például a mitologikus-vallásos szemlélet transzcendens-metafizikus szintje meghatározza a másik szinten, például a földi világ reális szintjén kibontakozó akciók körvonalait és lehetőségeit. A középpontos drámában pedig minden mozgás a szerkezet középpontjában álló drámai hősre vonatkozik vagy tőle indul ki. Ellenerők, konfliktuslehetőségek természetesen vannak. De az ellenerők nem rendelkeznek az akció kibontakoztatásához szükséges eszközökkel. Ezért a konfliktus elvetél, legalábbis nem valósul meg. Markáns koncepció. Kiiktatja a konfliktust mint műfajt (műnemet) meghatározó tényezőt és helyébe a szituációt teszi. Az emberek között kialakult viszonylatrendszer, ami a különböző irányú és jellegű mozgásokat-akciókat kikényszeríti. És milyenségétől függ, hogy a dráma milyen lesz. Konfliktusos, kétszintes vagy középpontos. Ezzel pedig – az utóbbi hármat a dráma műnemének műfajai-va avatva – a hagyományos műfaji felosztást – például tragédiát, komédiát, színművet – is érvényteleníti. A dráma nyelvi világát pedig a három stabil nyelvi elem, név, dialógus, szerzői utasítás minőségéből és variációból vezeti le.

Dráma és színjáték szétválasztása főként az utóbbi szempontjából fontos. Hogy a dráma nem eleve színpadra-előadásra íródott, irodalomelméleti kérdés. Hogy a színjáték nem eleve a dráma előadásra-színpadra állítására hivatott, szélesebb esztétikai probléma. Logikusan maga után vonja a színjáték mint önálló művészeti ág meghatározását. Pontosabban e meghatározás szükségességét. Ezt végzi el a testművészet átfogó kategóriájának bevezetésével. Amelyen belül – tánc és pantomim mellett – a színjátékot külön ágazatként értelmezi. Méghozzá azon az alapon, hogy benne a színjátszó önmagát és játékát jelle alakítja. Amelyen át megjelenít valakit, aki nem önmaga. És a művészeti ágazat alapja éppen ez a játék adta jelszerű reprezentáció.

Eddig a majdnem egészen végigvitt, de részleteiben csak hézagosan kidolgozott esztétikai koncepció. Hiányok és vitatandó mozzanatok persze vannak. Hiányok a teljes, az alkotó alkotás előtti élményétől a befogadó befogadás utáni élményéig terjedő összefüggésrendszerben. Vitatandó mozzanatok a drámaelméletben. Például, hogy név, dialógus és szerzői instrukció hármasságával valóban megragadható-e a dráma teljes nyelvi megvalósulása? Nem kell-e mélyebbre menni – epikához és lírához viszonyítottan is? A szituációval együtt valóban ez adja a műfaj meghatározó jegyét? Főképpen pedig a történetiség. Mert a két mozzanatra alapozó lételméleti magyarázat nem is közelíti a változásokat, amelyek a műfaj szerkezetében a görög klaszszikusoktól az abszurd mesterekig végbemennek. Talán e kategóriák nem is alkalmasak a történeti értelmezésre. És még lehetne sorolni néhány gondot.

De nem ez a leglényegesebb. Hanem, hogy Bécsy könyveiben érdekesen új szemléletmód bontakozik. Legalábbis a szokvány esztétikai és műfajelméleti megközelítéstől lényegesen eltérő. Új találatokkal és persze új dilemmákkal is. Érdemes folytatni. Nem ismert lehetőségekkel gazdagítja a szaktudományt.

szerezte meg a szegény néprétegek nem lebecsülendő részének szavazatát. A magyar politikai gondolkodás alakulásának súlyos következményű jelensége volt, hogy – miután elfojtották vagy leszerelték a 30-as évek népi reform-mozgalmait – a politikailag kevésbé tudatos dolgozó rétegeknek a nemzeten belüli egyenlőség-vágya előtt nagyjából a szélsőjobboldali, fasiszta mozgalmak nyitották meg az utat, s csak kisebb részben azok a demokratikus népi és szocialista irányzatok és szervezetek, amelyek a nemzeti integrációt, a politikai nemzet kiteljesítését egészséges úton, és nem egy fasiszta pszeudó-egyenlőség révén akarták végrehajtani. Mindennek következtében jelentős társadalmi rétegekben a nemzeti közösség-tudat nem a szegény néposztályok demokratikus politikai egyenlősítése, nem az asszimilációs folyamatok előrehaladása közepette növekedett, hanem e különbségek és ellentétek kiéleződésével járt együtt. A nemzettudat demokratizálása megoldandó feladatként öröklődött át az 1945 utáni korszakra.

Előadás formájában elhangzott 1985 őszén, az MTA és a Béketanács konferenciáján a nemzeti kérdéstről.

bó Zoltán szinte az indulás pillanatában csatlakozik a laphoz; később Fodor Ferenc és Boldizsár Iván társaságában egyik szerkesztője lesz. (Műegyetemi tanulmányait is megszakítja, 1931 ősztől jogot és filozófiát hallgat a Pázmány Péter Tudományegyetemen.)

A vállalkozás *mozgalmi* jellege az első pillanatban nyilvánvaló. A „*terepismeret*” gazdagítása érdekében kapcsolódnak be a piarista regőcserkészek tevékenységébe, s e gondolat jegyében alakítanak a folyóirat mellett szemináriumot.⁹ A mozgalmi jelleget volt hivatva erősíteni az öregcserkész-tagozat keretében megalakult Fiatal Magyarság Propaganda Szerve is.

A hatékony politikai cselekvés feltétele a valóságfeltáró munka – vallják –, az pedig csak akkor eredményes, ha módszeres; néprajzi és szociográfiai vizsgálati eljárások alkalmazására van tehát szükség. Ösztönző erő számukra a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának példája is. „Öregcserkész szól az öregcserkészhez... – írja Ortutay Gyula a *Fiatal Magyarság* 1933 áprilisi számában. – Vágyunk korszerű, eleven, igazi magyar kultúrát szolgálni. Nem kötöttük egymást dogmatikus megszorításokkal, sem vallási-politikai kikötésekkel. Objektív kutató és alkotó munkával igyekszünk itt Szegeden tiszta és becsületes kulturális közvéleményt teremteni. A szociográfia, etnográfia, szociofotó objektív kutatómódjával, a szellemtörténeti vizsgálódás módszerével igyekszünk a magyar kultúra, a magyar lélek mélyére hatolni.”¹⁰

Szabó Zoltán és Ortutay Gyula 1932–1933–1934-ben kelt leveleiből egyébként pontosan rekonstruálhatók a kapcsolatfelvétel útjai és motívumai. A részletekre – amelyek a közelmúltban váltak a kutatás számára is hozzáférhetőkké – nem térnék ki, de Szabó Zoltán életpályája s a *Fiatal Magyarság* szociográfiai irányultságának kialakulása szempontjából is érdekes adalékokkal szolgál Szabó Zoltán Ortutay Gyulának írt, 1933. február 11-én kelt levele: „A könyveddel kapcsolatban csak annyit szeretnék megjegyezni a kritikán kívül, hogy noha én a szó szoros értelmében laikus vagyok, mégis nagy lelkesedéssel olvastam, igaz, hogy csak mellékfoglalkozásként vagyok laikus. Egyébként „fejfel megyek a falnak”, azaz lírikus lennék. Szóval a „hivatalos” kritikán kívül, amiben kénytelen leszek nagyon dicsérni könyvedet, és nemcsak szándékáért, hanem hiteléért is, csak annyit, hogy kedvet kaptam tőled Pesten, itt valami szociográfiát művelni, Angyalföldön vagy egyebütt. Valószínű ugyan, hogy majd bevisznek mint kommunistát, de ez, gondolom, Veled is csaknem megtörtént...”

Szóval laikus vagyok, meg nem is... Máté András gazdalegénytől nagyon el-fajzottam.”¹¹

A mozgalom 1933–1934 fordulóján kap határozott szociográfiai irányultságot. Szabó Zoltán – Boldizsár Iván, a szegedi Tomori Viola és akkoriban a Berliini Magyar Intézetben tanító Keresztury Dezső társaságában – 1934-ben eljut a Bober folyó mentén fekvő Lövenbergbe. A Dél-Kelet-Európai Kollégium címen tartott konferencián ismerkedtek meg a román Gusti professzorral, aki maga és munkatársai nevében romániai utazásra hívta meg újdonsült magyar ismerőseit, hogy monografikus módszereiket a helyszínen tanulmányozhassák. Erre az útra – 1935 nyarán – Németh László is elkísérte az „oberhausiakat”. Az utazás, mindenekelőtt Németh László cikkének köszönhetően, nagy visszhangot váltott ki Magyarországon, a kutatómunka *módszeres* tanulmányozására azonban nem volt elég az idő.¹²

Az 1934-es évet egyébként a szociográfia propagálásának szentelték.¹³ E munka betetőzésének szánták a *Fiatal Magyarság* novemberi különszámát, amely a célok és tervek meghirdetésén túl a hasonló törekvésű hazai erőket is össze kívánta fogni.

Szabó Zoltán *Társadalomkutatás* című programadó cikkében nem kevesebbet ígér, mint hogy „ha lehetséges és ha nem lehetséges, meg fogjuk csinálni az ország szociográfiáját... Célunk nem egy falu szociális állapotának megállapítása, nem száz falué és még nem is az ország minden falujáé. Hanem igenis cél annak megállapítása, hogy a társadalmi funkciók az egyes magyar részeken milyenek, és irányuk merre mutat.”¹⁴

lott és szabott formájú kérdőív helyett az összeköttetést falun élő munkatársainkkal levél és személyes leutazás útján oldottuk meg, igazodtunk a helyzethez és a témához, és nem igyekeztünk a helyzetet pontokba rögzíteni.”²³

Szabó Zoltán 1936 telén optimistán ítélte meg a helyzetet. Úgy vélte: „A tények és kapcsolatok, melyek az egyes rész kutatások során világosakká váltak, már alkalmat adtak, hogy az észre következtessünk, és az út a részletszociográfiáktól a teljes szociográfiáig már csaknem világosan látszik”.²⁴

A részmunkálatokból csupán egyetlen monografikus igényű munka született. A strukturálatlan rész megfigyeléseket nem lehetett – mint eredetileg tervezték – ilyen közös munkával egységbe foglalni. Az egyéni megfigyelésre, a beleérző készségre, az írói megjelenítésre került a hangsúly. Szabó hasznosította ugyan a Rózsa tanító úr által gyűjtött adatokat, de ezek az adatok a személyes találkozások eredményeként mély belső élménnyé sűrűsödtek, s Szabó Zoltánnak írói tehetsége is, erkölcsi ereje is volt hozzá, hogy ezt az élményt plasztikusan megjelenítse. A *tardi helyzet* ezért nem a korábbi vizsgálatok egyszerű összegzése. Új műfajt képvisel: írói szociográfia.

E műfaji megjelölés nemcsak a mű stílári értékeire utal: a felvillantott arcok, helyzetek életességére, a szöveg drámaiságára, a szerkesztés ökonómiájára. A *tardi helyzet* nemcsak írói teljesítmény; állapotrajz is, amelyben meghatározott logika szerint rendeződik el a tényanyag. A korabeli visszhangból ítélve, a szélesebb közvéleményt a gyermekek „táplálkozási szokásait” (a szegénység e megrázó dokumentumait) rögzítő adatlapok döbentették meg a legerősebben.

Szabó természetesen tudatosan emelte ki az alutápláltságot dokumentáló tényeket: a „lelkiismeretlen nyugalom” felébresztésére törekedett. A szándéka azonban ennél több volt: a falut mint *élő közösséget* kívánta ábrázolni, amelyben a szociális és művelődési helyzettel kapcsolatos adatok „az összefüggések irányának”, „a rejtett belső áramoknak, rugóknak és hatásoknak a föltárását” teszik lehetővé.

Mindezt azonban csak részben sikerült megvalósítania. Nemcsak a rendelkezésre álló adatok töredékessége jelentett akadályt, hanem Szabó Zoltán társadalomképének e műben is felismerhetően jelen levő inkonzisztenciája is.

Szabó Zoltán a Fiala Magyarorszag Munkaközösség vezéregyéniségeként, romantikus-konzervatív parasztképpel vágott neki a falukutatásnak. A konzervatív paraszt-és faluszemlélet „harsányabb” formáit, így a parasztság, a paraszti öserő Szabó Dezső nyomán kordivattá váló heroizálását, akárcsak közeli elváratai, ő is leküzdötte. De a reformkonzervativizmus sem maradt mentes romantikus elemektől. Nem ellemezte ugyan általában a modernizációt, a polgárosodást, de a bérmunka-tőke-viszonyra – a polgárosodás gazdasági alapjára – úgy tekintett, mint ami az „érintetlen” paraszti világ pusztulását idézi elő. S épp ez a konzervatív falukép lényegi jellemzője, mert az életformaváltást *pusztulásként* írja le, s *külső* hatásokra vezeti vissza. Elsődleges feladatának tehát e külső hatások kiszűrését, a paraszti közösség védelmét tekintti; ennek eszköze a szociális gondoskodás. A *tardi helyzet*-ben e szemlélet elemei is megtalálhatók. Szabó Zoltán ugyanis mint történeti tény fogadta el a szegedi fiatalok elképzelését a „globális” szemléletű faluról. „Ebben a világban – írja – a parasztság képe még zárt, világszemlélete teljes, az élet minden kérdésére tudja a maga illő és különlegesen paraszti feleletét. Ami azóta történt, hogy ez a világtrend pusztulni kezdett: a civilizációs hatások áradása, az alacsony kultúrjavak nyaklónélküli süllyedése.”²⁵

S bár hajlamos rá, hogy morálisan ítélje meg a paraszti közösségből való kilépést, könyve alapvetően mégis azt sugallja, hogy a folyamat feltartóztatathatlan; változásokra van szükség, mert a parasztság helyzete elviselhetetlen. „Minden, amit az elmúlt század és ez a század hozott, a világháborút is beleértve, kellett, hogy pusztítsa azt a paraszti rendet, mely maradt, mint egy sziget. Az iskola kiépített csatornáját jelenti azoknak a hatásoknak, melyekből például a háború is egész özönyt zúdított a falura. A vasút nemcsak a közlekedést gyorsította meg, hanem a település

szigeteit is jobban országgá fűzte. A könyv és a politika napról napra alakít a falu szemléletvilágán...²⁶

Ezek a folyamatok nem egyszerűen a külső hatásokból következnek. „Az egyes társadalmi közösségek határai elmosódottak – írja – és mint befejezetlen, alakuló társadalomban: nyitottak... A falu már nem önálló és saját kereteiben élő, azon túl nem lépő közösség, mint régen. A társadalom tagjai már elhagyják, vagy el szeretnék hagyni az adott kereteket. Ez a közösséget bizonytalanná teszi, súlypontját a falun kívül helyezi el.”²⁷ Sajátos fejlődésrajz nyomvonalai rekonstruálhatók így módon, s hogy ez a mozgás zárványokba ütközik, azt Tard sajátos viszonyai magyarázzák. Mert annak okai, hogy „a jobb élet csak a falun kívül képzelhető el”²⁸ már nem szemléletiek: a birtokviszonyok, a krónikus földhiány magyarázza, hogy Tardon a polgárosodó parasztgazda nem válhatott az átalakulás fő tényezőjévé, s hogy a *summásmunka* lett a domináns rétegformáló tényező.

A Szabó Zoltán felrajzolta helyzetképben feszülő ellentmondás azonban feloldatlan marad. Ezt – többek között – az is magyarázza, hogy Szabó nem vázolja fel a „falun kívüli világ” legalább legfőbb szerkezeti jellemzőit. Tardot inkább szigetként ábrázolja, s így a „tardi helyzet” alakulásának társadalmi okai nem mint a társadalom *egészét* jellemző mozgások helyi megnyilvánulásai, hanem mint lokális jelenségek jelennek meg. Vagyis: a jelent illetően hiányzik legalább a vízió arról a *társadalomegészről*, amelynek Tard szerves része, s amely egyedül magyarázhatja, miért nem adatott a tardiaknak „lehetőség az emberi életre a tardi határon és a parasztságon belül”, és miért „nincs hely számukra a tardi határon és a parasztságon kívül”.²⁹

E szemléleti disszonancia azonban nem homályosíthatja el Szabó vállalkozásának jelentőségét. Szolgálat volt ez a könyv. Az utókortól tiszteletet és megbecsülést érdemel az, aki a fasizmus, az autokrata konzervativizmus felerősödésének éveiben arra vállalkozik, hogy „a pusztulást takaró hitet: nyugodt és békés ország vagyunk, ahol nem kell történnie semminek sem” – eloszlassa.

Bár 1936-ban Szabó Zoltán még csupán 25 éves volt, nevét értelmiségi körökben már számon tartották. Szerzője volt az ország akkor legrangosabb reformkonzervatív irányultságú folyóiratának, a *Magyar Szemlének*; számított írásaira a Németh Antal által megújított *Napkelet* s a szerzői gárdáját akkor toborzó *Válasz*. Szekfű Gyula – aki, mint Szabó visszaemlékezéseiből kitetszik, személyesen is pártfogolta őt –, a *Három nemzedék* új kiadásában pozitívan hivatkozott a Fiatall Magyarorszag programköveteléseire.³⁰ Igazán országos hírv szerzővé azonban *A tardi helyzet* megjelenése után vált.

Könyve a szociográfia 1936–1938 közötti hőskorszakának első hullámában látott napvilágot, s rendkívüli viharokat kavart. Szinte nem volt jelentős orgánium, amely dicsérően vagy elutasítóan ne recenzeálta volna. A számos állásfoglalás közül kettőt emelünk ki: Veres Péterét és Fodor Ferencét.³¹ Veres Péterét azért, mert világosan tanúsítja, hogy Szabó Zoltánt és körét ekkor nemcsak a *Gondolat* szerzőgárdája, a „*Munka*” vagy a *Toll* munkatársai, de Veres Péter is a „jobboldali fiatalok” útkereső csoportjához sorolta, bár nem osztotta azon polgári körök véleményét, akik „fehérlékű öregcserkészek” perlekedéseként dezavualták Szabó Zoltán szociográfiáját.

„Néhány éve divatba jött a szociográfia. Valóságos falukutatási hadjárat indult meg a jobboldali fiatalok körében.”³² Röviden felvázolva e folyamat néhány általános jellemzőjét, Veres a szerzőt rögtön elkülöníti a harcok jobboldal képviselőitől. „*A Szabó Zoltán* könyve a tardi helyzetről nagy port vert fel. Hónapokon keresztül folyt és folyik a sajtóháború körülötte. A jobboldaltól támadják, hogy túloz, sőt informátorát, a falusi tanítót üldözni kezdték. Még a fizetését is visszatartották... Az ember, különösen a magamfajta falusi, elámul, amikor elolvassa a könyvet; hát ennyire nem ismernék az urak a falut, hogy mindez ilyen nagy újság és nagy botrány nekik? Én nem látok a tardi helyzetben semmi különösen felháborítót, nem látok olyat, amit bármelyik magyar faluban akár súlyosabb formában is meg ne találnék.”³³

tetlenné tették a *Magyarország feltedezése*-sorozat további kötetének az Athenaeum-nál való megjelentetését, így a *Cifra nyomorúság* is Cserépfalvinál, a Szolgálat és Írás Munkatársasága köteteként jelent meg.

Erdei Ferenc 1941-ben a *Kelet Népe*-ben – a magyar szociográfiai irodalom 1936–1938 közötti nagy korszakát jellemezve – az időszak reprezentatív művei közös jellemzőjeként az *irodalmi látásmód* dominanciáját emelte ki. „Hőskorunkban minden írói, illetve irodalmi volt, tehát mindenki többé-kevésbé író lett. Egy helyzetnek az átéléséről van szó, nyilvánvaló, hogy ez az elsősorban írói feladat általános törvényé tette az íróiságot. Tehát szerepelt mozgalmunkban az is, aki pályája törvényeinél fogva inkább tudós vagy politikus. Ez az általános érvényű íróiság azonban különös műfajt jelentett. Ahogy mozgalmunk egyik kritikusa nevezte, jellegzetesen a válságirodalom műfajába tartozott. Tehát olyan irodalom, amely egyben tudomány és politika is.”⁴⁹ Ez az írói látásmód azonban egymástól „jelentékenyen eltérő műfajt” képviselő írók alkotásaiban valósult meg. Erdi, pályájának megelőző és azt követő szakaszával összhangban Szabó Zoltán újságíró, lírikus, epikus, közírói, tudósi irányultságáról beszél. A *Cifra nyomorúság* egyesíti talán a legsokoldalúbban ezeket a lehetséges megközelítéseket; anélkül hogy eklektikussá válna. A könyv egyes részletei szenvedélyes riportársok, más fejezetrészek a szó legnemesebb értelmében vett publicisztikai műfajt képviselik; az értelmiség önszemléletének, magyarságszemléletének, népszemléletének, politikai szemléletének bemutatása akár mint erős morális töltésű esszé jellemezhető; a „táj”, a „nép” megjelenítése pedig prózában fogalmazott lírai valomásként is felfogható.

S ugyanakkor Szabó e művében a legnyilvánvalóbb az a szándék, hogy a vizsgált és ábrázolt világ jelenségeit „típusok és törvényszerűségek szerint” lássa és láttassa. Nemcsak a mű belső logikai rendje, a fogalmak szociológiai tartalmának pontosabb körülhatárolása vagy a parasztfalvak – egyébként csupán részben megoldott – tipológiája tanúskodik erről, de a szerző azon törekvése is, hogy egy nagyobb egész részeként ábrázolja ezt a tájat. S mert e szándék érvényesítésében Szabó következetes, e művében a korábnál egyértelműbben magyarazzák a válságtüneteket a magyar társadalomfejlődés *belső* fejlődési rendellenességei. „E válság nemcsak szociális, hanem lelki is és nemcsak a legszélesebb és legmagyarabb réteg szegénységében, hanem a magyar társadalmi szerkezet egészégtelen formáiban is megnyilatkozik . . . Kétségtelen: az egyetlen megoldás: a magyar társadalom szerkezetének átalakítása és egyensúlyának megteremtése.”⁵⁰

A *Cifra nyomorúság* abban is különbözik a korszak más szociográfiai műveitől, hogy figyelmét nem kizárólag a parasztságra – vagy a parasztsággal közvetlen kapcsolatban lévő rétegekre – összpontosítja. A magyar szociográfiai irodalomban 1938-ban teljesen új színfoltot jelentett a bányamunkásság „három rétegződésének” ábrázolása. Ugyancsak eredeti s teljesen meggyőző annak bemutatása (például Ózd, a Borsodnádasdi völgy társadalomrajzában), hogyan társítja a paternalista munkáspolitikát „a haladottabb és nem koncepciótlan kapitalista és európai elvet (amely elsősorban anyagiakban érvényesül) egy feudális elvvel”, a magyar vidék feudális hagyományaihoz való alkalmazkodásával. Miskolc és különösen Diósgyőr munkástársadalmának rajza már elnagyoltabb; s szinte teljesen hiányzik a szervezett munkás típusa. A városoké – talán Eger kivételével – egyébként is adatszegényebb, impresszionisztikusabb.

A *Cifra nyomorúság* középosztállyal – értelmiséggel – foglalkozó fejezete talán a legárnyaltabb társadalomrajz, amely a vidéki (tehát nemcsak a falun élő) értelmiségiéről ránk maradt. Indokolt tehát, hogy ezen a példán szemléltessük, miért tekintjük ezt a művet a magyar szociográfiai irodalom egyik klasszikus alkotásának.

A magyar irodalom a két világháború közötti években nagyon sokszor és sokféleképpen örökölte meg e réteg életvitelét, jellegzetes típusait; sok fontos megfigyelést rögzítettek a történelmi-politikai esszé és a publicisztika művelői is. Szabó Zoltán látnivalóan hasznosítja ezeket az eredményeket, de megoldásai *eredetiek*, a megismerés más lehetőségeit jelzik.

Az értelmiség és a középosztály fogalma – első pillantásra úgy tetszhet – Sza-

számtalan nyílt választásban vett részt s látta mindig: a politika intézése szűk körök monopóliuma. Ilyen körülmények közt kellett, hogy megrokkanjon bennük a politikai erkölcsstudat és ki kellett fejlődnie ama nézetüknek, hogy a politika zavaros víz, melyben aki ügyes: halat fog, aki becsületes: elmerül. Természetesen nem így beszélnek róla, de lelkük mélyén így látják és eszerint cselekszenek.”⁶⁴

Szabó Zoltán, aki prófétai indulattal ostromozza e hozzá oly közel álló réteg hibáit, *bűnösnek* – az ő kifejezését idézem – elsődlegesen *nem* őket tartja, hanem a *politikát*. „Ki bűnös ebben? Ők maguk: a vidéki középosztály, alig. Sose a maguk útján jártak, hanem mindig azon, amit eléjük rajzolt a vezetők keze. Kötelességüket, amit eléjük adtak, híven teljesítették. Ha mélyebb kötelességeket adtak volna eléjük, azt is híven teljesítették volna. S minthogy munkája neveli az embert, ma egy lelkiismeretesebb és tisztábban látó réteget találnánk helyükön. Nem lettek eléggé igazán magyarok? Ők megtanulták azt, amit mutattak nekik, de miért nem mutattak többet, realisabbat, igazabbat? Kissé kultúrpolitikánk bűne az egész. E kultúrpolitika nagyon régóta felületes volt, nem bányászott eléggé mélyen a magyar értékekben, s nem volt füle hozzá, hogy meghallja azoknak a dallamoknak a szépségét, amiket lenn zümmög a nép.”⁶⁵

Szabó Zoltán szilárd szerkezeti meghatározóktól indult el elemzésében, s íme, kiderül: egy új politikai kurzus meghirdetés is feloldaná a bajokat. A szociográfia és a politikai publicisztika egymásba játsása itt kitapintható korláttá válik. Mert a politikai rendszer s az általa kultivált értékek, magatartásminták egyazon szerkezeti meghatározottságok termékei. Az azonban, hogy ezt kimondja, olyan világnézeti szálak átvágását követelte volna meg, amelyre Szabó Zoltán még e leghaladóbb értékei alapján joggal klasszikusnak tekintett szociográfiájában sem vállalkozott.

A *Cifra nyomorúság* visszhangja korántsem volt olyan széles körű, mint *A tardi helyzet-é*; ennek azonban nem a mű színvonala, hanem a megváltozott közhangulat az oka. 1938 áprilisában még megjelenik a Márciusi Front programnyilatkozata, a Front azonban lassan felmorzsolódik, s ezzel párhuzamosan a szociográfiai mozgalom is egyre erőteljesebb lesz – nem kis részben a kormány ügyes, megosztó-megtorló politikája következményeként. Megszűnik a *Válasz* is, amelynek 1937-ben Szabó Zoltán egyik társszerkesztője volt.

Bár társadalomrajzát 1939-ben Baumgarten-díjjal jutalmazták, a *Cifra nyomorúság* Szabó utolsó szociográfiai vállalkozása. 1938 októberétől – nyilván abban a reményben, hogy a szociálpolitika enyhít majd az adott társadalmi szerkezet általa is feloldhatatlannak tartott strukturális ellentmondásain – Bihar vármegyében szociális tanácsadóként tevékenykedik, majd csalódként ezen országos vállalkozás hatékonyságában, állást és műfajt is vált: az esszé és a publicisztika felé fordul.

Publicisztikájában a következetes antifasizmus egy harmadikutas program – igaz, töredékes – kifejtésével társul. E program jegyében írja meg a *Két pogány közt* című, a MEFHOSZ Magyarok Könyvtára sorozatában megjelent művét, szerzője a *Szellemi honvédelem* naptárainak s a *Magyar Nemzet* azonos című rovatának. 1939-ben Franciaországban tartózkodik, itt éri meg a köztársaság összeomlását – *Összeomlás* című művét ez a drámai helyzet ihleti –, majd 1942-ben, *Szerelmes földrajz* című művében a táj- és hazaélmény lírai ihletésű megjelenítésére vállalkozik.

A felszabadulás után aktívan bekapcsolódik a közéletbe. 1945 szeptemberében a MADISZ I. kongresszusán az országos vezetőség elnökének választják meg, alapító szerkesztője lesz a *Valóság* című, a MADISZ és a NÉKOSZ égisze alatt működő folyóiratnak. Maga kevés tanulmányt írt, publicisztikai írásait elsősorban a Boldizsár Iván szerkesztette *Új Magyarország* című hetilapban jelentette meg. Utolsó hazai publikációja, a *Petőfi márciusra készül a Politikában* jelenik meg 1948-ban. 1949-ben, a Rajk-per heteiben, a Magyar Köztársaság kulturattaséjaként Párizsban tartózkodik. Ekkor szakította meg kapcsolatát a hivatalos Magyarországgal. Szembenállása nem enyhült utolsó éveiben sem. Első gyűjteményes kötete halála után *Ősök és társak* címen jelent meg.

- ¹ Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz. Budapest, 1942. 17. old.
- ² Ugyanott.
- ³ Id. mű, 18. old.
- ⁴ Id. mű, 19. old.
- ⁵ Id. mű, 20. old.
- ⁶ Beszélgetés Boldizsár Ivánnal. Idézi Huszár Tibor: Történelem és szociográfia. Budapest, 1979. 364. old.
- ⁷ Id. mű, 364–365. old.
- ⁸ Fiatál Magyarság. Eszmék és elszánások. Budapest 1930. Szerzők: Aradi Zsolt, Batiz Dénes, Buczkó Emil, Éri Emil, Faragó Ede, Fodor Ferenc, Gacs János, Major Dezső, Molnár Frigyes, Oláh György, Sik Sándor, Szőke Imre, gróf Teleki Pál, Vidorszky Kálmán, Zsember Gyula.
- ⁹ Lásd: Virágh Zoltán: A Fiatál Magyarság Szemináriuma. 1932/9. szám. További közlemények: 1933/2., 3., 5., 6., 10; 1934/1., 2., 4. és 6. szám.
- ¹⁰ Fiatál Magyarság, 1933. április. 75. old.
- ¹¹ Országos Széchényi Könyvtár. Ortutay Gyula hagyatéka.
- ¹² Németh László: Magyarok Romániában. Tanú. 1935/4. szám. Szabó Zoltán beszámolója *Ahol a népi kultúra még nem romlik* címmel az *Új Kor* 1935. novemberi számában jelent meg.
- ¹³ Szabó Zoltán: A Fiatál Magyarság Szociográfiai Munkaközössége jelentése. 1936. január. 17. old.
- ¹⁴ Szabó Zoltán: Társadalomkutatás. *Fiatál Magyarság*. 1934. november. 167. old.
- ¹⁵ Ugyanott, 166. old.
- ¹⁶ Ugyanott, 168. old.
- ¹⁷ Ugyanott, 169. old.
- ¹⁸ Ugyanott, 167. old.
- ¹⁹ Ugyanott.
- ²⁰ Ugyanott, 165. old.
- ²¹ Ugyanott, 168. old. (Szabó Zoltán szerepfelfogásáról, a szociográfusi szereptudatról lásd: Némédi Dénes: A népi szociográfia, 1930–1938. Budapest 1985. 105–137. old.)
- ²² Ugyanott, 167. old.
- ²³ Szabó Zoltán: A Fiatál Magyarság Szociográfiai Munkaközössége jelentése. Fiatál Magyarság. 1936. január. 17. old.
- ²⁴ Ugyanott.
- ²⁵ Szabó Zoltán: A tardi helyzet. Budapest 1937. III. kiadás. 110. old.
- ²⁶ Ugyanott.
- ²⁷ Ugyanott, 165–166. old.
- ²⁸ Ugyanott, 166. old.
- ²⁹ Ugyanott, 218. old.
- ³⁰ Szabó Zoltán: Ősök és társak. London. 1984. 125–132. old. *Szekfü Gyula*: Három nemzedék és mai utána következik. Budapest, 1934. 464–456. old.
- ³¹ Csak a leglényegesebbeket említjük: Braun Róbert: A magyar falvak és a puszták népe. *Századok*. 6–7. szám; Kassák Lajos: A tardi helyzet. *Népszava*, 1936. május 31.; Darvas József: A szociográfia mérlege. *Gondolat*, 1936. 24. old.; Bálint György: Levél helyett. *Pesti Napló*, 1936. május; Veres Péter: Politikai szociográfia. *Szocializmus*, 1936. szeptember; Fodor Ferenc: Az elsüllyedt falu. *Fiatál Magyarság*, 1936. szeptember.
- ³² Veres Péter: Politikai szociográfia. 421. old.
- ³³ Ugyanott, 422. old.
- ³⁴ Ugyanott.
- ³⁵ Ugyanott. A szélsőjobboldali álláspontját markánsan fogalmazza meg Oláh György: Tardi levél „A tardi helyzet”-ről. *Új Magyarság*, 1936. június 21.
- ³⁶ Veres Péter: Id. mű, 421. old.
- ³⁷ Fodor Ferenc: Elsodort falvak? *Fiatál Magyarság*, 1935. március, 41. old.
- ³⁸ Fodor Ferenc: Az elsüllyedt falu. *Fiatál Magyarság*, 1936. szeptember. 142. old.
- ³⁹ Darvas József: Öncsonkítás. *Gondolat*, 1937. Szabó Zoltán választát és Darvas József viszontválasztát a *Gondolat* 1937. 2. száma közölte.
- ⁴⁰ Szabó Zoltán: Tardi helyzet. 7–9. old.
- ⁴¹ Tíz íróval kötötte meg Sárközi az Athenaeum nevében a szerződést: Boldizsár Iván, Erdős János, Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Kodolányi János, Németh László, Ortutay Gyula, Szabó Zoltán. Lásd: Kiss István: Az Athenaeum könyvkiadó története. Budapest, 1983. 193. old.
- ⁴² Fodor Ferenc: A falukutató mozgalom kritikája. *Magyar Szemle*, 1937/XXX. szám. 28–29. old.

- 1937 áprilisában a képviselőházban Darányi Kálmán miniszterelnök is szót emelt a falukutatók „túlzásai” ellen. Az 1937. évi április hó 27-re hirdetett Országgyűlés képviselőházának Naplója. XIII. köt. 159. old.
- ⁴³ A néma forradalom a bíróság előtt. Kovács Imre nemzetgyalázási pere. Budapest, é. n.; A Viharsarok a bíróság előtt. Márciusi Front kiadása. Budapest, é. n.
- ⁴⁴ Szabó Zoltán: Viharsarok. *Válasz*, 1937. 306–309. old.
- ⁴⁵ Szabó Zoltán: Levél a fiatalokhoz. *Korunk Szava*, 1937. június 15. 12. sz.
- ⁴⁶ Szabó Zoltán: Eger. *Korunk Szava*, 1937. szeptember. 483–486. old.
- ⁴⁷ Ugyanott, 485. old.
- ⁴⁸ Széchenyi György: Vajúdás az egri cikk körül. *Korunk Szava*, 1937. október.
- Szabó Zoltán: A szerző válasza. Ugyanott, 1937. október.
- ⁴⁹ Erdei Ferenc: Hős/korunk. *Kelet Népe*, 1941/8. szám. 3. old.
- ⁵⁰ Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Budapest 1938. 277. old.
- ⁵¹ Ugyanott, 181. old.
- ⁵² Ugyanott.
- ⁵³ Ugyanott, 181–182. old.
- ⁵⁴ Ugyanott, 183. old.
- ⁵⁵ Ugyanott, 184. old.
- ⁵⁶ Szabó Zoltán: Id. mű 185. old.
- ⁵⁷ Ugyanott.
- ⁵⁸ Ugyanott, 186–187. old.
- ⁵⁹ Ugyanott, 184. old.
- ⁶⁰ Ugyanott, 184–185. old.
- ⁶¹ Ugyanott, 188. old.
- ⁶² Ugyanott.
- ⁶³ Ugyanott.
- ⁶⁴ Ugyanott, 205. old.
- ⁶⁵ Ugyanott, 216–217. old.

AZ UTOLSÓ ÜZENET

*Kun Béla irodalmi tanulmányai a népfrontpolitika erőterében**

A párttörténetből tudjuk, milyen lassú és ellentmondásteljes volt az az út, amelyet a népfront-politika irányában a magyar párt és maga Kun Béla is bejárt. A francia népfront példája, a Komintern VII. kongresszusa döntő lökést adott egy másfél évtizedes meggyökeresedett stratégia radikális megváltoztatásához. Az „átértékelés” kétséget kizárólag végbement Kunnál is, s ennek ekkori alapvető politikai megnyilatkozásai mellett „tanúsítványai” irodalmi tanulmányai. Hidas Antal *Ficzek úr* című regényéről írt ismertetése, Sinkó Ervinnel folytatott beszélgetései, s élete utolsó munkája, a Petőfi-tanulmány közvetve-közvetlenül korrespondálnak politikai megnyilatkozásaival, a szociálfasizmus elméletének elvetésével, a parasztkérdés radikálisan új megközelítésével, s a proletárdiktatúra helyett a „munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája” követelésével, amelyet olyannyira hangsúlyozott a VII. kongresszuson mondott beszédében. Ugyanitt elvetette azt a korábbi nézetét, hogy polgári demokrácia és a fasizmus egyként a burzsoázia diktatúrájának azonos megjelenési formái.

Keserű iróniája a sorsnak, hogy midőn alapvető politikai elhivatottsága gyakorlásának lehetősége lezárult, előtte is az „irodalmár pálya”, mint egyetlen lehetőség nyílt meg. Két nagy tanulmányát 1936-ban írja. 1935–36-ban igyekszik még egyengetni Sinkó Ervin *Optimisták* című regénye kiadásának ügyét a Szovjetunióban, azét a regényét, amely valamennyi közt a legmagasabb művészi színvonalon mutatta meg 1919 társadalmi-emberi történéseit, konvulzióit, nagyszerűségét és vereségeit. Sinkó anélkül utazott el Moszkvából, hogy regénye ott valaha is megjelent volna. Nem tudhatta, hogy Kun Béla körülményeiben állt be olyan változás, amely már nem lehetett ajánlólevél pártfogoltja számára.

Hidas Antal *Ficzek úr* című regényéről a *Novij mir* 1936 decemberi számában jelent meg Kun Béla tanulmánya. Közel egy éve már nem írt politikai cikket. Nem csoda tehát, ha ebben az irodalmi tanulmányban is (tulajdonképpen mint *egyetlen* megnyilatkozási formában) benne foglaltatik mindaz, amit aktív politikusként már nem képviselhet. A *Ficzek úr*-ről szóló írás mérföldnyi távolságban van már a proletárirodalmi megközelítéstől, ez minden politikai-szociológiai velleitásával együtt a kor színvonalán álló irodalmi esszé, amelyben Kun valóságos esztétikai vértetben közelíti meg az írásművet. Terminológiája, fordulatai, szempontjai elárulják, hogy Kun Béla a meglehetősen zaklatott évek során is figyelemmel kísérte az irodalmi élet fejleményeit, esztétikai novumait s azokat minden nehézség nélkül kamatoztatni is tudta. Kun érvelésében Balzacra, Zolára, Gorkijra és Romain Rollandra hivatkozik, Aragon *Bazeli harangok*-jára, Panfjorov, Solohov műveire. Példatára sok vonatkozásban érintkezik a természetesen összehasonlíthatatlan nagyobb esztétikai apparátussal dolgozó Lukács György példáival, regénymintáival. Lám, a „nagy irodalom”, a „nagy realizmus” értő megítélésére megérett az idő. Kun már nem követeli a regényírótól, hogy csak munkásokról írjon, történelmi analízis során indokolja a századelő kispolgári világa széles körű ábrázolásának értelmét, rámutat e réteg bonyolult fel-alá mozgásának természetrajzára, állandó érintkezésére a munkásosztály különböző rétegeivel, érzékelteti ugyan, hogy a fasizmus rezervoárja sok tekintetben e pauperizált tömeg, ugyanakkor méltányolja, hogy Hidas nem zárja le

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

a jövő felé e réteg útját, azaz nyitva áll az a munkáspárttal folytatandó dialógusra, lehetőséget nyújtva a szövetségre, a megnyerésre.

Kun Béla legutolsó munkája is irodalmi tanulmány: Petőfi Sándorról írta. Egy oroszul és ukránul megjelenő válogatás elé tervezte előszóként, de a kiadvány már nem valósult meg. Magyarul az amerikai magyar munkásság lapja, az *Új Előre* közölte először, idehaza a *Kortárs* 1957-es évfolyama. Húsz év előtt (amire nyilván nem gondolt) ezzel az írásával búcsúzott, s két évtized múltával ez volt az első írása, amely újra megjelenhetett idehaza. Egy év múlva követte ezt írásainak első hazai gyűjteménye.

A személyiség legmélyebb belső indítékaira felelő témák, művészi alkotások egy életen át elkísérik őrzőjüket. Nincs tehát semmilyen irracionális magyarázata annak a körülménynek, hogy a kolozsvári középiskola önképzőköriének diákja a magyar népköltészetéről és Petőfi hazafias lírájáról írja első számottevő dolgozatait, s egy emberöltővel később ugyanaz a „feladat” várja – de mennyivel gazdagabban, kitisztultabban; három évtized konvulzív történéseiben való aktív, szenvedélyes részvétel és a küzdelmek tapasztalatai hitelesítik az „érettebb variánst”. Ezeket a tapasztalatokat Kun a magyar proletárforradalom vezetőjeként, a Komintern egyik vezető funkcionáriusaként gyűjtötte. Nem is mindig „témaépítők” voltak e tapasztalatok; sors-meghatározó alapvető eszméje az emigráció idején a történelmi körülményekhez nem alkalmazkodó túlfeszítettségben működött – de végső célkitűzésként, ha elvontan is, azért még igaz maradt.

A Petőfi-tanulmány – az irodalmi téma formáját öltő *politikai végrendelet*, még akkor is, ha Kun nem gondolta, nem hihette, hogy annak készül. Bár ki tudja? 1936 őszén már folytak a perek... A tanulmány egyik megragadó passzusa Petőfi haláltudatáról szól: „Petőfi... levonta forradalmár voltának minden következtetését – írja a tanulmány szerzője –, ... tudta, hogy a szabadság kivívása vérbe kerül... Tudta, hogy ahol a szabadság és a szolgaság között folyik a harc, ott a halált is osztogatják.”

A Petőfi-tanulmány a választott hős életművének, a kortörténetnek, a szakirodalomnak, a korabeli és akkori jelenkori Magyarország eszmeáramlatainak és politikai viszonyainak, a marxizmus klasszikusainak a magyar kérdésre vonatkozó írásai teljes ismeretében készült, mondhatni: filológiai akribiával. Közlendőjének aktualitását Kun nem rejtegeti; a közvetlen allúziók helyenként kicsapnak az ismertetőelemző munka higgadt dikciójából. Az írás értéke azonban attól nő meg, hogy a kapcsolatszövevény 1848/49 és 1919 és 1936 közt végül is nem erőszakolt, nem diktikus, hanem – a ma olvasója számára is elfogadható evidenciával – a történelem által egyszer feladott és teljességükben mindaddig meg nem oldott kérdések évtizedeket, közel egy századot átívelő szivós jelenléte teremti meg a tanulmány *belső formáját* és érvelő, *tudományos hitelét*. Ez a körülmény, és nem az aktualizálási igény következménye, hogy a társadalmi küzdelmek alapszituációi, pártok és képviselőik magatartása, a felmerült kérdések és a rájuk adott válaszok természete – mutatis mutandis – oly sok hasonlóságot mutat fel.

Ugyanakkor Kun írása újra *irodalmi* dolgozat; helytálló a vélekedés, hogy az első marxista igényű nagyszabású Petőfi-tanulmány ez, amelynek számos alapvető megállapítása máig megáll az időben. A *realizmus* esztétikája kimunkálásának idején nem kívülről bevitt szempontként, hanem természetes elemző módszerként él a szerző tolla nyomán Petőfi nép- és tájszemléletének, képalkotásának találó vizsgálata, a népiesség és e költészet nemzeti elhivatottságának éles fényvel történő megvilágítása, amelyhez hasonló elemzéseket pár év múlva – mintegy Kun testamentuma szellemében – majd csak Révai József tollából olvashatunk. A korban természetes, de ma sem hathat idegenül a költészet alapját és „hátterét” képező társadalomtörténeti és szociológiai vizsgálat kiterjedt részletessége, melynek során Kun sokoldalú megközelítéssel világítja meg és jellemzi a reformkori viszonyokat, Széchenyi mérsékelt és Kossuth radikálisabb liberalizmusát, s a mögöttük álló erőket; a feudális renden kívül rekedt, legkülönbözőbb helyzetű, de egyként jogtalan, nincstelen „előproletariátust”, amely ugyanakkor a még fejletlen, kezdetleges kapitalista

rendbe se tudott integrálódni. Petőfit Kun e réteg reprezentánsának tartja, *tudatos* forradalmárnak, aki valamennyi korabeli kizsákmányolt osztály és réteg eszmei képviselőjénél radikálisabban demokrata, jakobinus köztársasági érzületű forradalmár.

Mindaz, amire Petőfi taníthatta ekkor a magyar progressziót, mondhatni, benne volt a levegőben, de méginkább a közéletben. Idehaza a bontakozó „népi irodalmi” mozgalom baloldali áramlatának radikalizálódása folyik ekkor, amely 1937-ben a Márciusi Frontban kulminál, a 12 pontban, a debreceni *Tovább* programjában. Nagyönis időszerű volt Kun vállalkozása, hogy Petőfi költészetének tükrét tartsa ekkor, e válságos években mindenki elé, akit érdekelt a magyarság jövője, az elnyomottak sorsa.

Ebben a tükörben jól szemlélhette politikai múltját és jelen helyzetét a kommunista mozgalom is. Meglepő emlékeket ébreszthetett annak felidézése: miképpen ragadták magukkal a tömegeket Petőfi és radikális elvbarátai, s miképpen bukott meg Petőfi, a képviselőjelölt, hogyan szorult ki a megalkuvásra, kompromisszumra kész vezetésből. Petőfi – úgymond – „világosan látja a forradalom táborába becsúszott kártevők gyalázatos szerepét, veszedelmes hatását, hirdeti ellenük a terrort”. Idézi a költő sorait:

„Hol az ellen, kérdezed? ne kérdezd,
Mindenütt van, ahová tekintesz,
S legnagyobb és legveszélyesebb az,
Ki mint testvér simul kebleinkhez.
.....
Könnyű bánni külső elleninkkel,
Ha kivesznek e belső bitangok...”

Lehetett-e olvasó, aki nem gondolt e soroknál 1919 tanulságaira, amelynek sokkhatása Kunban oly nehezen oldódott. S lehetett-e nem 1919-re gondolnia annak, aki Kuntól Petőfi kapcsán ezt olvasta: „Látja, mint válik a forradalom liberális vezetőinek alapvető hibája... a nagybirtok épségben hagyása, fel nem osztása – a forradalmi háború végzetévé. Látja, mint akadályozza ez a politika a nép forradalmi erőinek teljes mozgósítását a forradalmi háborúra.”

Petőfi szellemében, Marxot és Engelst idézve emlékeztet a „vörös terror” indokoltságára, a villámgyorsan kelt honvédő hadsereg dicső tetteire; s arra, hogy a „magyar háború” – Marx szavaival – miképpen nőtt túl önmagán s „öltött véglegesen európai jelleget”. A *Neue Rheinische Zeitung*-tól Petőfiig terjedt ez a felismerés, amelyet így formált versbe a költő:

„Emelje ez föl lelkeinket,
Hogy mi vagyunk a lámpafény,
Mely amidőn a többi alszik,
Ég a sötétség éjjelén.”

Nem öngazolás szólt a tanulmányíró soraiból Petőfi tanulságul hívása idején, jól tudta, hisz közismert volt: a Magyar Tanácsköztársaság léte függött a nemzetközi munkásmozgalom előrelendülésétől vagy visszavonulásától. Kunnak és az 1919-es „radikálisoknak” vállalniuk kellett e „lámpafény” szerepét a „sötétség éjjelén” a bukásig, annak ellenére. A magyar kommuninternacionalista küldetése és sorsa visszafénylített Petőfi idézett lángoló-keserű soraiban.

S végül: a „népiesség” és a „nemzeti elem” viszonyának gondja! Amelyet egy pillanatig még maga Ady is félreértett, amelyet nem értettek a harmincas évek kispolgári demokratai, akik gyanakvóan tekintettek mindenre, amiben sovinizmust, nacionalizmust félhettek, – a népiesség, amelyet díszítő elemmé jelentéktelenítettek a pozitívizmus irodalomtörténészei, átszilizáltak az uralkodó körök; s a „nemzeti elem”, amelyet elorozni szándékoztak a magyar progresszió élcsapatától, a „hazátlan bitangoktól”. Kun szerénykedés nélkül ismerteti, miképpen hangzott el a Horthy-bírótság

egy „nemzetgyalázási” ügyében a vád: „Petőfi Sándor volt a felelőtlen elemek vezére... politikája az urak, a papok és a királyság gyalázása volt. Petőfi egyes verseiben szóról szóra azt írta, amit Kun Béláék hirdettek.” Nehezen lehetett volna az osztályellenségénél hitelesebb bizonyítványt adni a jakobinus Petőfi és az 1919-es kommün szellemi rokonságának, e tradíció folytonosságának. Kun Béla kimutatja tanulmányában Petőfi népiességének *forradalmiságát*, amely még a képzőművészetben is megmutatkozik, a látásmódban gyökerezik. Petőfinek – írja – nem csupán forradalmi versei voltak, hanem egész költészete volt forradalmi. Ugyanez a forradalmiság jellemzi költészetének nemzeti voltát, amely „éppúgy nem nacionalista, éppúgy nem sovíniszta, mint ahogyan nem volt az a Magyar Tanácsköztársaság harca az európai imperializmus ellen, a magyar nép szociális felszabadulásának és nemzeti önállóságának védelmében, a magyar nemzet önrendelkezési jogáért, állami függetlenségéért”.

Petőfi költészete fő vonásainak irodalmi elemzéséből ilymódon közvetlen természetességgel bomlott ki – az utolsó írás jogán – a magyar kommunisták harcainak, politikájának, politikájuk korrigálásának (!), küzdelmük időszerűségének értelme. Idehaza Illyés írja ugyanekkor Petőfi-monográfiáját, (két évvel azelőtt találkoztak Moszkvában), s a költő zárószóira mintha csak Kun Béla szavai visszahangoznának. Petőfi „gondolatai, nagy okai a haragvásra, álmai a szabadságról s a nép jövőjéről változatlanul időszerűek. Kinzó örökség. Orgazdának érezheti magát, aki csak verseinek „szépségét” élvezi s elzárkózik a bennük rejlő parancstól” – írja Illyés. Kunnak módjában van nyíltabban megnevezni ezt a parancsot. A haragvó, álmódó költő és a kommunistákat összekötő folytonosság tudatában írja: „A fasiszta elnyomás ellen, a polgári demokráciáért való harcban kibontakozni készülő magyarországi népfrontban ott van az élen Petőfi Sándor, a minden fajtájú és bárhol is lévő elnyomásnak halálos ellensége, a magyar és világszabadság harcos, forradalmár költője.”

Kun Béla és Illyés Gyula e sorainak parancsát alig egy évtizeddel később végrehajtotta a történelem.

GUTENBERG - PARADOXON

Ellentétekben s következetlenségekben bővelkedő kor a mienk. Lám, hogyan járunk a könyvekkel is. Miközben már vagy jó két évtizede a néhai jó MacLuhan nyomán alig győzzük temetni a könyvnyomtatást, azonközben az egyre újabb és gyorsabb nyomdatechnikai eljárások úgy ontják a legkülönbélebb természetű köteteket, hogy azzal a könyvtárak még mai „profilírozott” korlátoltságukban sem remélhetik többé megbirkóztatni. Méghozzá nem is csupán az új könyvek árasztják el a piacot. Semmibevéve a könyv elhalásáról szóló prognózisokat és diagnózisokat, fölébrednek Csipkerózsika-álmukból régebbi korok nagy művei s érdekességei, hogy reprintek és hasonmás-kiadások formájában versengjenek az „olvasók kegyeiért”. Prózaiban: a hihetetlenül megnövekedett információáramlásban a könyv a várakozásokkal s jóslásokkal ellentétben semmiféle jelét nem mutatja a kiszorulásnak, inkább még láthatóan teret is nyer. S ebben az új térnyerésben meglehetősen nagy szerep jut a reprinteknek és a hasonmás-kiadásoknak.

Faksimilékkel természetesen régebben is dolgozott a könyvkiadás. Ezek a faksimilék azonban könyvészeti ritkaságokról – többnyire ősnymtatványokról vagy kódexekről – készült példányszámú és igen drága egyedi alkotások, igazi bibliofil csemegék. A reprintek és az újabb hasonmások ellenben nem könyvgyűjtőknek készülő különlegességek. Rendes tömegcikkek ezek, akárcsak a többi valamirevaló könyv, ha az áruk olykor meg is közelíti vagy el is éri a régebbi bibliofil könyv-dísz-tárgyakét. Az utóbbi azonban már nem annyira könyvészeti, mint inkább gazdasági paradoxon. Könyvészeti szempontból azt kell kiemelnünk, hogy a reprintek és az új hasonmások a faksimilékkel ellentétben használati cikkek, szervesen illeszkednek a könyvkiadás napi áramába, nem egyszer egyenesen új könyvek hiányát kívánják betölteni, kivált a mi könyvkiadási viszonyaink között.

A második világháború utáni időkben azonban az egész reprint-áradat valamiféle hiány betöltéseként indult meg. A pusztítás a könyveket se kímélte; még fontosabb volt, hogy az újjáépítést sokfelé követő fellendülésben eddig soha nem tapasztalt mértékben növekedni kezdett a főiskolai képzettségű szakemberek száma, a megnövekedett szakemberképzés pedig hatalmasan megnövelte az igényt a jó szakkönyvek és a forrás értékű klasszikus tudományos művek iránt. Kapóra jöttek a gyors és olcsó új sokszorosító eljárások, s az ötvenes években elöntötte a világpiacot a reprintek áradata, többnyire olcsó és rosszminőségű kalóz-kiadások formájában. Elég nehezen sikerült megfékezni ezt a kalóz-reprintelést; végül is tán nem is annyira a különféle jogi és kereskedelmi rendszabályok voltak hatásosak, mint inkább az, hogy a világpolitikában s a világ gazdaságban lassan beállott a konszolidált konfrontáció, a reprintek iránti igényben pedig jellegzetes eltolódás következett be. Az első nagy reprint-hullámban a természettudományos, matematikai és technikai művek vezettek, a hatvanas évekre azonban lelohadt az érdeklődés irántuk. Az új tudományos-technikai fejlődés ezen a téren ugyanis még a megelőzőt is jócskán felülmúlta, az alkotó ereje csúcán lévő vagy épp felnövő szakember-gárda ontotta a jobbnál jobb új monográfiákat, kézikönyveket, tankönyveket. A nagy nemzeti bibliográfiákban a decimális rendszer ötös és hatos szakcsoportját (a természettudományok, a matematika, a műszaki- és az orvosi tudományok csoportját) egyre naprakészebb új művek duzzasztották, s mellettük eltörpült a reprintek jelentősége. Megnőtt viszont ezzel egyidejűleg a fontosságuk a legkülönbélebb humán tudományokban. A történettudományban, a filológiákban és a filozófiában mindig is más volt új és régi viszonya, mint a természettudományokban és az alkalmazott tudományokban, az oktatás és a

kutatás exponenciálisan növekvő méreteivel párhuzamosan pedig méginkább megnőtt az igény az egyes szakmák – gyakran már csak egy-egy nagy könyvtárban fellelhető – klasszikusai iránt. Fokozták ezt az igényt az új kutatási illetve hivatkozási szokások is, amelyek – részben a „xerox-forradalom” hatására – újból előtérbe állították sőt olykor szinte önállósították a jegyzet-apparátust. S végül a hetvenes években a világszerte megerősödő konzervatív tendenciákkal párhuzamosan szükségképpen megnövekedett a múlt afféle antikváriusi kedvelése. Ritka és mutatós régi könyvek csillagászati antikvár-árakon kelhettek el még akkor is, ha amúgy nem volt „belbecsük”; érthető, hogy a megszilárduló reprint-üzlet ezt is kihasználta.

A fenti tényezők összjátéka következtében a reprint önálló ágazattá növekedett a differenciálódó könyvszakmán belül. Kisebb, időszakos reprint-tevékenységgel a hagyományos nagy cégek majd mindenike próbálkozott, ámde az üzlet túlnyomó többsége hamarosan direkt erre a célra szerveződött vállalkozások körében tömörült. A piac zöme fölött itt is néhány nagy cég uralkodik, de jut hely kisebbeknek is bőven, s az egyre újabb nyitások (mint például a neves tudósok cikkgyűjteményeire specializálódó londoni „Variorum Reprints”) sikere mutatja, hogy a lehetőségek távolról sincsenek még kimerítve.

Magyarországon a szakszerű reprint-tevékenység meglehetősen későn jelent meg. Az első ilyen vállalkozás Szinnyi József hatalmas művének, a *Magyar írók élete és munkái*-nak reprint-kiadása volt, 1980–81-ben. A „Szinnyi” reprintelése nyilvánvaló hiányt töltött be. Olyan könyv, amit könnyebb szidni mint nem használni, s még akkor se avul el, ha egyszer netán tényleg megszületik valami használható irodalmi lexikon, mert azt is úgy lehet majd racionálisan megcsinálni, hogy kiegészítse a nagy Szinnyeit. A 14 hatalmas kötettel tehát a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete halaszthatatlan feladatot teljesített, függetlenül attól, hogy a vállalkozás végül is hajtott-é hasznot vagy se.

Úgy hírllett akkoriban, hogy a nagy vállalkozás kisebb érdeklődést keltett a vártnál; a folytatás mindenesetre másféleképpen következett, kisebb s várhatóan népszerűbb kötetekkel. Meglehet, hogy a Széchenyi naplójából készült Oltványi Ambrus-féle válogatás kiemelkedően nagy sikere is inspirálta az Állami Könyvterjesztő Vállalatot, hogy 1982-ben reprintelje a *Selyemrül*-t, amit aztán még két Széchenyi mű követett a sorozatban: 1983-ban a *Balatonai gőzhajózás*, 1984-ben pedig a *Magyar játékszinrül*. Nem is számítottak rosszul, a csinos kötetek csakugyan szépen elkelték.

Az üzleti siker növelése érdekében azonban a legnagyobb Magyar még könynyebb témákról is mindig nehéz s nem egyszer keserű gondolatait a szerkesztők hamarosan nevezetes szakácskönyvekkel vélték tanácsosnak édesíteni, mint például Kugler Géza *A legújabb és legteljesebb nagy házi cukrászat*-ával, Dobos C. József *Magyar-francia szakácskönyv*-ével, Czifrai István *Magyar nemzeti szakács könyv*-ével, vagy az 1801-ből származó, *Úri, és közönséges konyhák meg-fordult Szakács-könyv*-vel. A szakácskönyvek csakugyan meglepően gyorsan elfogytak, mintha csak igazolni akarnák Fernand Braudel megállapítását: „az egyszerű konyhaszag egész kultúráját jellemezhet”. A siker azután óhatatlanul egy jellegzetes „könnyed” irányt jelölt ki a sorozatban. Ha a szakácskönyvek sikerével nyilván nem is versenyezhettek, kedvező fogadtatásra találtak a többi könnyedebb kötetek is, mint például Erdős József *Magyar tüdő-kalauz*-a (1811), Kolb Jenő *Régi játékkártyák*-a (1939), Pák Dienes 1829-ből származó *Vadásztudomány*-a vagy Möller János *Az európai manufaktúrák és tábrikák mesterség miveik* című tömzsi könyvecskéje 1918-ból. Utóbbi sikerét főleg az ábrái s a hazánkban hagyományosan erős technikatörténeti érdeklődés magyarázza; Pák Dienes könyve azonban olvasmánynak sem teljesen érdektelen. Eleven, mozgalmas leírások találhatók például a könyvben „Különféle vadakról”, a rőt szarvastól a cinkéig, s nem akármilyen a vadászkutyaokról szóló rész sem, amelyből még a szarvasgomba-kereső kutya betanítását is megtanulhatjuk. De szó kerül a könyvben a vadászat minden csinjáról-binjáról s kellékeiről, úgyhogy igazán jól mulathatunk

benne lesznek (ugyan hány kötetben?), akkor is megmarad a reprint tudománytörténeti értéke, amint különben az a két hosszú és alapos korabeli recenzió is mutatja, amelyet a szerkesztő ügyes ötlettel a reprinthez csatolt.

Ezzel voltaképpen be is fejezhetnők ezt a kimerítő recenziót, a két nagy reprint-sorozat képviseli ugyanis a honi reprint-tevékenység zömét, ez a két sorozat a rendszeres reprintelés bázisa, rajtuk áll vagy bukik a honi reprint sorsa. De nem látnánk kellően a műfaj jelentőségét, ha meg nem említenénk, hogy alkalomszerűen majdnem mindegyik nagy országos kiadónk foglalkozik hasonló kiadással, s kisebb helyi kiadók is elő-előállanak vele. Széchenyi nagy műveire a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó látszik „szakosodni”, Wesselényi pedig mintha a Mezőgazdaságinál lenne otthonra. Am a részletezés lehetetlen, s tán felesleges is; minden nagy klasszikusunk újbóli megjelenése öröm, s ha mellé még jól el is lehet adni, kétszeresen. Mégsem mehetünk el szó nélkül a Helikon Kiadó reprintjei mellett. Figyelmet érdemel már maga a kiadó: frissességével és igényességével üde színfolt a honi könyvkiadás meglehetősen megüledett struktúrájában. Vállalkozókedvét demonstrálják reprintjei is: Orbán Balázs *Székelytöld*-je és a „Malonyay” nagyobb és tapasztaltabb könyvkiadót is próbára tenne. A Helikon azonban állta a sarat, s a *Székelytöld* sikere után Orbán Balázs másik nagy könyvét, a *Torda város és környéke*-t is kihozta. Ezek a nagy művek sokkal ismertebbek annál, mintsem hogy bármit is kellene – és lehetne – mondani itt róluk; itt csupán a választás biztonságát kell kiemelni, ahogyan a könyvkiadó a kínálgató sok lehetőségéből megtalálta a neki valót, s a munka gondosságát, ahogyan a feladatot megoldotta.

Végtére is ebben áll a reprint-kiadás művészete: el kell találni, hogy a múlt temérdek könyvéből mik azok, amik nem hiányozhatnak, amik nem jó, ha hiányoznak a nemzet szellemi életéből, s tudni kell reprodukálni ezeket az eredetivel azonos minőségben, elfogadható áron. A jelenlegieknél sokkal elérhetőbb áron. De nem központi állami támogatással, mert az mindenkinek ráfizetés, hanem a könyvszakma, a könyvtárak, az oktatásügy, az olvasás, a recenzálás és a kritika valamilyen szebb összjátékával. Föl kéne oldani a Gutenberg paradoxont egy új s okosabb Gutenberg Galaktikával. De ez már nyilvánvalóan nem egyszerűen reprint-kérdés.

